

Mastergradsoppgave i samfunnsarbeid

Kvalifiseringsprogrammet

Økt deltakelse på nye arenaer i samfunnet?

En kvalitativ studie av brukernes opplevelse av kvalifiseringsprogrammet.

Høgskolen i Bergen, Institutt for vernepleie og sosialt arbeid,
Masterstudiet i samfunnsarbeid (MASA 2008)

Av Turid Elgaaen, august 2011

FORORD

Jeg er utdannet sosionom og har jobbet i sosialtjenesten i 18 år. Da **kvalifiseringsprogrammet** ble presentert i 2007 som et virkemiddel for å få langtidssosialhjelpsmottakere ut i arbeid vekket det straks min interesse. Jeg tenkte umiddelbart at dette var noe nytt og annerledes som jeg ønsket å undersøke nærmere. Da jeg begynte på masterstudiet i samfunnsarbeid var dette nettopp en gylden mulighet til å utforske kvalifiseringsprogrammet nærmere.

Jeg vil rette en stor takk til informantene som var med i undersøkelsen og til deltakere og ansatte i gruppetiltaket som tok godt i mot meg og delte sine erfaringer. Uten dere ville ikke dette vært mulig!

Takk til veilederne Eva Langland og Kjell Henriksbø for god veiledning og grundige tilbakemeldinger. Også en takk til Tobba Sudmann for gode råd og praktisk hjelp gjennom hele studiet. Ikke minst en takk til min gode studievenninne Sesilie Ådland som har vært min nærmeste samarbeidspartner gjennom hele studiet. En uvurderlig støtte når motbakkene har vært bratte.

Til slutt en takk til familie og venner som har vist forståelse og gitt meg tid til å fullføre prosjektet.

Turid Elgaaen

Innhold

Sammendrag:	5
Abstract:	6
KAPITTEL 1 INNLEDNING	7
1.1 Bakgrunn for forskningsprosjektet.....	7
1.1.2 Fattigdom i et globalt/historisk perspektiv.....	9
1.2 Nasjonale føringer	11
1.3 Hensikten med forskningsprosjektet	13
1.4 Tidligere forskningsbidrag	15
1.5 Presentasjon av problemstilling og avgrensning	20
1.6 Min forforståelse.....	21
1.7 Oppgavens oppbygning.....	23
KAPITTEL 2 POLITISKE FØRINGER I VELFERDSSTATEN OG PRESENTASJON AV KVALIFISERINGSPROGRAMMET.....	24
2.1 "Citizenship"	24
2.2. Politisk bakteppe.....	25
2.3 Presentasjon av kvalifiseringsprogrammet	27
KAPITTEL 3 TEORETISK FORANKRING.....	29
3.1 Samfunnsarbeid	29
3.2 Deltakelse	31
3.3 Deltakelse og medvirkning	32
3.4 Empowerment	36
3.5 Paulo Freire og den frigjørende pedagogikk.....	39
3.5.1 "Bank"undervisning kontra frigjørende undervisning.....	40
3.6 Goffmann og det interaksjonistiske perspektiv.....	40
3.6.1 Å gi og avgi tegn	41
3.6.2. "Frontstage" og "backstage".....	42
KAPITTEL 4. METODE.....	43
4.1 Samfunnsvitenskapelig forskning og metodologisk forankring.....	43
4.2 Fenomenologi og hermeneutikk	44
4.3 Forskningsdesign	45
4.4 Rekruttering av informanter.....	46

4.5 Intervjuene	48
4.6 Deltakende observasjon	49
4.7 Analyse av data	51
4.8 Etske refleksjoner.....	52
KAPITTEL 5 PRESENTASJON AV FUNN OG DISKUSJON.....	53
5.1 Presentasjon av intervjupersonene	53
5.1.2 Funns.....	54
5.2 Motivasjon	55
5.3 Tillit - et nøkkelord!	62
5.4 Programinnhold og medvirkning.....	67
5.5 Bevegelser, bevisstgjøring og handling	71
5.6 Fellesskapet eller en til en?	76
5.7 Beretninger om endring	82
5.8 Oppsummering	86
KAPITTEL 6 VALIDITET.....	90
6.1 Validitet og overførbarhet.....	90
KAPITTEL 7 AVSLUTTENDE REFLEKSJONER.....	91
Referanser:	95

Vedlegg 1. Informasjonsskriv med samtykke i forbindelse med henvendelse til utvalget.

Vedlegg 2. Informasjonsskriv i forbindelse med deltakende observasjon i et gruppetiltak.

Vedlegg 3. Intervjuguide.

Vedlegg 4. Godkjenning fra norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste.

Sammendrag:

Bakgrunn: Kvalifiseringsprogrammet er et av regjeringens viktigste tiltak for å bekjempe fattigdom i Norge og setter fokus på langtidsledige sosialhjelpsmottakere. Tidligere forskning har konkludert med at det trengs mer forskning om brukernes opplevelser knyttet til deltakelse i kvalifiseringsprogrammet. Denne oppgaven har fokus på de *vilkår* som synes å påvirke deltakelse på andre arenaer i samfunnet blant et utvalg av deltakere i programmet.

Formål: Formålet med denne studien er å få mer kunnskap om hvordan kvalifiseringsprogrammet praktiseres. Det er også et formål å identifisere de vilkår som fremmer og hemmer deltakelse blant deltakerne. Mer kunnskap om dette fenomenet kan bidra til at det utarbeides mer treffsikre tiltak for denne gruppen, som igjen kan øke sannsynligheten for at deltakerne på sikt kommer i arbeid.

Materialet og metode: Materialet er innhentet gjennom kvalitative dybdeintervju av 8 deltakere fra 3 ulike sosialtjenester i Bergen og deltakende observasjon av et gruppetiltak i en bydel i Bergen. Det er benyttet en form for fenomenologisk meningsfortetting i analysen som resulterer i at det dannes mønstre og kategorier i materialet. Funnene blir deretter diskutert opp mot den teori jeg har valgt, med vekt på Paulo Freire og Erving Goffmans perspektiver, men også teori om samfunnsarbeid generelt.

Konklusjon: Deltakerne rapporterer positive endringer på flere områder som en følge av at de begynte i kvalifiseringsprogrammet. Det er også mange eksempler på at det skjer en bevisstgjøring hos deltakerne som igjen gir spire til handling i eget liv.

Nøkkelord: Fattigdom, velferdsstat, Nav-reformen, kvalifiseringsprogrammet, deltakelse, empowerment, bevisstgjøring, handling

Abstract:

Background: Kvalifiseringsprogrammet is one of the government's most important measures to combat poverty in Norway and focuses upon the long-term unemployed. Earlier investigation has concluded that more investigation is needed into the use of the kvalifiseringsprogram. This thesis focuses on the conditions that influence the participants in other areas of the community.

Aim: the purpose of this study is to gain more information about how the program works, and also to identify what causes increased or reduced participation in the program. A greater understanding of this process can lead to more precise measures being taken to increase the likelihood of the participants finding employment.

Data and method: The data is collected through in-depth interviews with eight participants from three different social offices in Bergen, and through observation of a group in one part of Bergen. Statistical analysis of the data is undertaken to identify patterns and categories within the collected data. The findings are then discussed against the theory I have chosen as a reference frame, in particular Paulo Freire and Erwing Goffman's perspectives, and also the theory of community work.

Conclusion: The participants report positive change in more than one area after they started the kvalifiseringsprogram. There is also evidence that the participants feel that it is working and this gives them encouragement to take action in their own lives.

Key words: poverty, welfare state, Nav-reformen, Kvalifiseringsprogram, participation, empowerment, consciously, action.

KAPITTEL 1 INNLEDNING

1.1 Bakgrunn for forskningsprosjektet

Norge er et av 29 land som deltar i det europeiske året for bekjempelse av fattigdom og sosial eksklusjon 2010. Da arbeidsminister Hanne Bjurstrøm den 09.03.2010 åpnet fattigdomsåret i Norge, uttalte hun at å bekjempe fattigdom er en moralsk plikt for enhver som ønsker å leve i et anstendig samfunn. Det offentlige, de frivillige institusjonene og samfunnet for øvrig, har et ansvar for å vise at fattigdom ikke kan tolereres.¹

Tema for denne oppgaven er erfaringer med deltakelse i et av regjeringens viktigste virkemiddel mot bekjempelse av fattigdom i Norge - **kvalifiseringsprogrammet**. Kvalifiseringsprogrammet er hjemlet Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen av 2009, § 29 - 40 (Arbeidsdepartementet 2009). I forarbeidene til den nye loven, blant annet i Ot.prp.nr. 70, heter det at kvalifiseringsprogrammet retter seg mot personer i målgruppen som vurderes å ha en mulighet for å komme ut i arbeid, men som samtidig kan ha nytte av ulike kvalifiserings-, aktiviserings- og behandlingsprogram i kombinasjon med et arbeidsrettet tiltak (Arbeidsdepartementet 2006-2007:110). Innledningen i Ot.prp. indikerer at innsatsen skal knyttes til gruppen langtidsmottakere² av sosialhjelp, som har vært gjenstand for økt politisk interesse de siste årene. Programmet skal være helårig og på full tid og den som deltar i programmet har rett på kvalifiseringsstønad etter § 35 (Arbeidsdepartementet 2009). (For en mer utfyllende presentasjon av kvalifiseringsprogrammet, se pkt. 2.3).

Bakgrunnen for valg av tema er å få økt kunnskap om kvalifiseringsprogrammet, samt å undersøke om programmet kan bidra til noe nytt i forhold til tidligere tiltak som har vært benyttet overfor denne gruppen. Det har vært flere som har sett på kvalifiseringsprogrammet med fokus på arbeid eller avklaring til trygdeytelser som en suksessfaktor. Jeg mener derfor at det er behov for å bringe deltakernes ”stemme” frem gjennom en kvalitativ studie, og se på 1) om den økte brukermedvirkningen også oppleves av deltakerne, og 2) om hvilke vilkår som skal være til stede for at de skal

¹ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/aktuelt/nyheter/2010/Arbeidsministeren-apnet-2010.html?id=594996>.

² SSB definerer langtidsmottakere av sosialhjelp som en som har mottatt sosialhjelp i minst 6 mnd.

lykkes. Det er også et gunstig tidspunkt å foreta en slik undersøkelse fordi deltakere nå har gjort seg erfaringer over tid. Denne studien vil undersøke om det kan finnes andre suksessfaktorer i kvalifiseringsprogrammet som kanskje ikke er like lett å få øye på. Jeg tenker da blant annet på faktorer som bevisstgjøring, økt livskvalitet eller andre tegn til endringsprosesser. Jeg vil undersøke om deltakelse i kvalifiseringsprogrammet kan stimulere til sosial deltakelse generelt i spenningsfeltet mellom NAV kontoret på den ene siden og deltakeren på den annen side. Dette er i tråd med det Sudmann og Henriksbø (2009) trekker frem som et viktig element i samfunnsarbeid. Det er en dynamikk mellom aktørperspektivet (brukerne) og strukturperspektivet (Nav) som vi må ta hensyn til, for å forstå hvorfor noen mennesker ikke får tilgang til forventede arenaer i samfunnet (2009). Formålet med denne oppgaven er å identifisere vilkår for sosial deltakelse som kan gjøre det mulig for deltakere i kvalifiseringsprogrammet og tre inn på nye arenaer i samfunnet, som igjen kan føre til at de kan bevege seg bort fra den marginale posisjon i samfunnet som de befinner seg i. Får vi mer kunnskap om hvilke vilkår som påvirker deltakelse vil vi i større grad bli mer treffsikker med hensyn til utforming av tiltak overfor denne gruppen.

Hvorvidt mulighetene og ivaretagelsen av denne gruppen er blitt større eller mindre etter at NAV-reformen ble innført er et kontroversielt spørsmål, men at nedbemanning og knappe ressurser både rammer ansatte og brukere er det ingen tvil om. På den annen side er det også en realitet at NAV-reformen åpnet opp for nye samarbeidsrutiner mellom ulike profesjoner som også kommer brukerne til gode. Det kan for eksempel trekkes frem at gjennom et tettere samarbeid mellom NAV – stat og NAV – kommune har veiledere og saksbehandlere i sosialtjenesten i langt større grad enn tidligere muligheter for å påvirke de tiltak, som for eksempel kurs og praksisplasser, som kan settes i verk overfor denne gruppen. Et annet viktig forhold å trekke frem er at kvalifiseringsprogrammet skal inneholde et statlig tiltak, jfr. Lov om sosiale tjenester i Nav § 30 (Arbeidsdepartementet 2009). Dette fører til at NAV – stat må forplikte seg i forhold til å skaffe egnede tiltak også for denne gruppen, en gruppe som NAV- stat i liten grad har prioritert tidligere.

Langtidsmottakere av sosialhjelp, som er målgruppen i kvalifiseringsprogrammet, utgjør en stor andel av de fattige i Norge. Tall fra Statistisk Sentralbyrå viser at hele

55% av sosialhjelpsmottakere hadde en lavinntekt³ i 2007, dvs. en medianinntekt på mindre enn 50% sammenlignet med befolkningen for øvrig (SSB 2009:24). Gruppen er sterkt overrepresentert i lavinntektsgruppen og den viser også indikatorer som lav yrkestilknytning, dårligere helse, lavere bostandard med mer, sammenlignet med befolkningen ellers. Tidligere tiltak som har vært satt i gang overfor denne gruppen viser også beskjedne resultater i forhold til måloppnåelse knyttet til varig sysselsetting. I rapporten ” *Ny evaluering av Tiltakssatsingen for sosialhjelpsmottakere* ” (Scafft, Skardhamer et al. 2010) kommer det frem at tiltakssatsingen som ble igangsatt i 2003, som hadde som hovedformål å gi økt og varig sysselsetting av målgruppen, viste at 38% av deltakerne var i jobb innen utgangen av 2006. Etter 2 år var imidlertid 56% av de som fikk jobb på ny arbeidsledig (Scafft, Skardhamer et al. 2010:61). Ansatte i NAV har pekt på at kanskje tiltakssatsingen i for stor grad har vært fokusert på det å skaffe arbeid, mens oppfølgingen i liten grad har vektlagt betydningen av å beholde arbeid.

1.1.2 Fattigdom i et globalt/historisk perspektiv.

De aller fleste vil si seg enig i at fattigdom er en uønsket tilstand i et land. Selv om fattigdom i Norge ikke kan sammenlignes med den absolutte fattigdom som vi forbinder med sult, nød og hjemløshet, betraktes fattigdom i Norge som et mer relativt begrep. Det vil si at fattigdom dreier seg om det å ha levekår/økonomi som er langt dårligere enn det som er vanlig i samfunnet (Fløtten 2003:3). Norge har pr. i dag en økonomisk vekst, kombinert med lave ledighetstall og lav rente. Norge står derfor i sterk kontrast til de økonomiske kriser vi finner i andre deler av Europa, som for eksempel Hellas og Portugal. De fleste familier har økt sine inntekter de siste årene med den virkning at forbruket øker og levestandarden når nye høyder. Et mindretall av Norges befolkning er ikke med på denne ”kjøpefesten” og opplever at avstanden mellom de som har mest og de som har minst stadig øker. For mange sosialhjelpsmottakere, som er den gruppen kvalifiseringsprogrammet retter seg mot, er realiteten at de er ekskludert fra en del sosiale arenaer. En av 4 sosialhjelpsmottakere oppgir for eksempel ikke å ha anledning til å gå ut å spise middag eller å delta på en fritidsaktiviteter (SSB 2011:30).

³ OECD definerer lavinntekt som inntekt under 50% av medianinntekten. Denne definisjonen har også regjeringen brukt.

Fattigdom er et av de eldste samfunnsvitenskapelige studieobjekter, og Eilert Sundt var en av de første i Norge som tok opp dette spørsmålet. Gjennom store deler av 1900-tallet var det et fysiologisk eksistensminimum som lå til grunn for fattigdomsforståelsen. Det var briten Peter Townsends arbeid som fikk betydning for den relative fattigdomsforståelsen og som førte til at Norge på 1960- og 70-tallet revurderte sitt syn på fattigdom (Fløtten and Pedersen 2008:37).

Fattigdom kan være så mangt, alt etter hvem som definerer det og hvordan det blir forstått (Chambers 2006:3). Fattigdom kan for det første handle om inntektsfattigdom. For det andre kan det handle om mangel på materielle goder som for eksempel klær, møbler eller transport. Den tredje formen for fattigdom går bak det rent materielle og refererer til faktorer som hindrer oss i å gjøre det en ønsker. Det kan være mangel på tid, mangel på informasjon, mangel på utdanning, ferdigheter etc. som gjør at vi ikke klarer å ta i bruk de ressursene vi har (Chambers 2006:3). Hvem er det så som har satt disse målene på fattigdomsgrenser? (EU med sine 60% av medianinntekten og OECD landene med 50%) Er det de fattige selv? Det synes som om valg av disse prosentene er helt vilkårlige og at de slett ikke er basert på kunnskap om hvilke realiteter som knytter seg til å ha inntekter over eller under en slik grense (Fløtten and Pedersen 2008:34). Ordtaket ” Den vet best hvor skoen trykker som selv har den på ” blir i denne sammenheng tom retorikk.

I et forskningsprosjekt kalt ” *Voices of the Poor* ” ledet av Verdensbanken ble 20.000 fattige kvinner og menn fra 23 land intervjuet om hvordan de oppfattet gode livsbetingelser kontra dårlige livsbetingelser. De som ble intervjuet fikk bruke sine egne ord og begreper på hva de oppfattet som et liv med dårlige kvaliteter. Det som var overraskende var at til tross for forskjeller i kultur og kontekst så rapporterte deltakerne mye av det samme. Det å ha mangel på tid, det å bo og arbeide på dårlige plasser samt dårlige relasjoner til andre var svar som gikk igjen (Chambers 2006:4). Denne studien viser at opplevelsen av det å være fattig ikke er så forskjellig som vi skulle tro, til tross for store kulturforskjeller.

1.2 Nasjonale føringer

Frem til 1990 tallet var det lite forskning på fattigdom i Norge. Det var en vanlig oppfatning i de nordiske landene at kampen om fattigdom var vunnet fordi man la til grunn et absolutt fattigdomsbegrep (Seim and Harsløf 2008:23). Det var først når vi fikk en tilnærming til det relative fattigdomsbegrepet at forskningen fikk fart på seg mot slutten av 1990 tallet.

Økt forskning på fattigdom var et ledd i regjeringens innsats for å bekjempe fattigdom etter stortingsvalget i 2001. Etter dette har regjeringen fulgt opp temaet fattigdom med handlingsplaner og stortingsmeldinger. Både i Stortingsmelding nr. 6, Tiltaksplan mot fattigdom (Arbeidsdepartementet 2002 - 2003) og i Stortingsmelding 9, Arbeid, velferd og inkludering (Arbeidsdepartementet 2006- 2007) presenteres nye virkemidler for å bekjempe fattigdom. Thomas Lorentzen har i en FAF0 rapport fra 2007, som bygger på hans doktoravhandling ”*Sosiahjelpsdynamikk i Norge*”, beskrevet hvordan Norge bruker en aktiviseringspolitikk for å få bukt med passive sosialhjelpsmottakere, der det legges til grunn en individbasert og en samfunnsbasert begrunnelse (Lorentzen 2007:10). Den individbaserte begrunnelse for å sette i gang en slik politikk hviler på at man skal unngå de negative effektene det har på enkeltmennesker å gå arbeidsledig. Den samfunnsbaserte begrunnelsen går ut på at alle skal bidra og redusere presset på velferdsstaten (ibid). Også Hvinden og Johannesen (2007) sier i boken ”*Citizenship in the Nordic welfare states*” at alle de nordiske landene prøver å styrke integreringen av arbeidsledige og sosialhjelpsmottakere til arbeidsmarkedet. Dette medfører en redefinering av forholdet mellom rettigheter og plikter (Hvinden and Johansson 2007:53). Utviklingen går i retning av at velferdsstaten krever et ”bytte” mot den tjenesten den gir.

Det er mye som peker i retning av at kvalifiseringsprogrammet har flere elementer av plikter i bytte mot økonomiske rettigheter. Deltakeren må for eksempel ha et fulltidsprogram med 37,5 timer pr uke, og ureglementert fravær medfører trekk i ytelsen. Det er også et program som setter fokus på individet. Det betyr at man setter den handlende aktøren samt konsekvensene av hans handlinger i sentrum (Grimen

2004:265). Noen vil hevde at dette er problematisk fordi dette fokuset kan tilsløre viktige strukturelle forhold i samfunnet som reproducerer fattigdom. Underlid (2006) har i artikkelen ” *Velferdskontrakter- sosialpolitisk nyvinning eller tilbakesteg?* ” hevdet at et for sterkt fokus på kontraktinngåelse mellom sosialklienter og representanter fra NAV - sosialtjeneste kan ha negative effekter. Deltakere som ikke klarer å følge opp vil komme i en situasjon med mindre oppfølging fra sosialtjenesten med påfølgende økonomiske straffetiltak. Dette er et paradoks sier forfatteren fordi det er disse klientene som trenger mest hjelp (Underlid 2006:1080).

Det kan imidlertid også være slik at mange sosialhjelpsmottakere blir tatt frem fra ”glemselen”. I en travel hverdag ved NAV - kontorene vil ofte oppfølgingen av denne gruppen være liten og det er ikke sjelden at sosialkontorene oppretter såkalte ”forvaltningsgrupper”. Dette innebærer at man får behandlet sine søknader, men nedprioriteres i forhold til oppfølging. For dem som har havnet i en slik gruppe, men som ønsker seg noe annet, kan kvalifiseringsprogrammet kanskje være et kjærkomment tilbud. Eli Feiring (2006) er en av dem som har pekt på nettopp styrken av å rettighetsfeste tjenester, fordi det kan bidra til å verne svake grupper mot urealistiske effektivitetskrav og redusere forskjellsbehandling. Selv om rettsliggjøring er med på å innskrenke det lokale handlingsrom, (dette er en realitet fordi det er nasjonale føringer både på inntektsnivå og inngangskriterier i kvalifiseringsprogrammet) skal vi ikke undervurdere at innføringen av rettigheter også kan være med på å fremme tillitsforholdet mellom brukere og det offentlige (Feiring 2006:581).

Lovens intensjon er å ”skreddersy” et tiltak for den enkelte deltaker. Det legges med andre ord til rette for at deltakeren kan jobbe med personlige utfordringer i kombinasjon med arbeidsrettede tiltak. På denne måten gir kvalifiseringsprogrammet muligheter til å jobbe både på individ og samfunnsnivå. Man kan jobbe på et mikronivå i forhold til individuelle utfordringer, men programmet åpner også opp for muligheten til å jobbe på et meso eller samfunnsnivå i forhold til å påvirke deltakerens nettverk eller lokalmiljø. Kanskje kan kvalifiseringsprogrammet være med å bidra til at sosialarbeidere kan ta i bruk samfunnsarbeid som metode. Det å jobbe med endringer på system og samfunnsnivå kan styrke individers og gruppers tro på at det går an å endre sine egne livsbetingelser (Hutchinson 2004:33). Utfordringen vil være om sosialarbeiderne klarer å løsrive seg fra den dominerende diskurs, nemlig individperspektivet.

1.3 Hensikten med forskningsprosjektet

I forslag til stortingsvedtak, Proposisjon1 S (Omsorgsdepartementet 2010-2011), fastholder regjeringen kvalifiseringsprogrammet som et av de viktigste virkemidlene i kampen mot fattigdom. Kommunene ytes 65 millioner til dekning av merutgifter i forbindelse med gjennomføringen av programmet. Pr. i dag er det i underkant 9000 deltakere i programmet og det legges opp til en økning på 200 plasser for året 2011. Det er for tidlig å trekke noen konklusjoner om hvorvidt programmet er en suksess eller ikke, men det er behov for mer forskning på brukernes opplevelser som kan kaste lys over andre målebarometre enn arbeid. Dette kan gi oss viktig kunnskap om hvordan innholdet i programmet kan utformes videre, og ikke minst, være en viktig inspirasjon til dem som til daglig jobber med kvalifiseringsprogrammet ute i kommunene.

Jeg ønsker med denne oppgaven å utforske i hvor stor grad deltakeren i kvalifiseringsprogrammet får tatt i bruk sine ressurser som igjen gir muligheter for endring av livsbetingelser. For å undersøke fenomenet nærmere har jeg benyttet meg to typer datakilder, deltakende observasjon og intervju av deltakere i programmet. Gjennom deltagende observasjon har jeg studert et gruppetiltak i en bydel i Bergen som forhåpentligvis kan gi meg noen indikasjoner på hva som skjer i møte mellom deltakerne og mellom deltakerne og ansatte, og hvilken betydningen dette fellesskapet kan ha. Gruppetiltaket som jeg har sett nærmere på er underlagt NAV sosialtjeneste i en bydel i Bergen og er startet opp av sosialtjenesten i bydelen. Den er derfor organisert og styrt av de profesjonelle. Målsettingen med tiltaket er å få sosialhjelpsmottakere raskt ut i arbeid gjennom ulike aktiviteter som undervisning, samtaler, utarbeiding av individuelle handlingsplaner, gruppearbeid etc. Gruppetiltaket er obligatorisk i den forstand at kommer du i en situasjon der du må søke om økonomisk sosialhjelp, blir du bedt om å møte i tiltaket dagen etter. Fravær medfører økonomiske sanksjoner. Deltakerne i tiltaket har det til felles at de er økonomisk avhengig av sosialhjelp, eller de deltar i tiltaket som et ledd i timeplanen i kvalifiseringsprogrammet. Gruppetiltaket har et klart fokus på arbeid, og alle aktivitetene er valgt med sikte på å legge til rette for at den enkelte skal nå målet om å skaffe seg arbeid. Det er ca 50 personer som til enhver

tid er henvist til tiltaket i den aktuelle bydelen, men fraværet er stort. I den tiden jeg foretok undersøkelsen møtte det mellom 8 og 13 personer i tiltaket hver dag.

Jeg har foretatt kvalitative intervju av 8 deltakere for å gå i dybden av deres erfaringer med programmet. Jeg har intervjuet både deltakere som benytter seg av gruppetiltak og de som ikke har et slikt tilbud. De som ikke benytter seg av gruppetiltak følges kun opp individuelt av en veileder i sosialtjenesten. Dette er gjort bevisst med tanke på å få frem eventuelle variasjoner.

Samfunnsarbeid handler om mer enn å bidra til at folk kommer sammen. Det innebærer å oppfordre mennesker til å jobbe sammen for og nå et felles mål, og der hver og en kan bidra med noe som blir vurdert som verdifullt av andre (Ife and Tesoriero 2006:185). Vil jeg finne noe av dette gjennom min analyse av gruppetiltaket? Eller er det slik at individuell oppfølging kan være like bra med tanke på bevisstgjøring og endring av livsbetingelser?

Mitt utgangspunkt i denne oppgaven er et empowermentperspektiv der jeg fokuserer på ressurser og evner hos deltakerne. I HIO rapporten om funksjonsevne blant langtidsmottakere av sosialhjelp, (Wel, Dahl et al. 2006:107) konkluderte man med at en arbeidsrettet satsning rettet mot denne gruppen står overfor store utfordringer. Dette fordi en opphopning av fysiske, psykiske og sosiale problemer synes å være karakteristiske trekk ved mange langtidsmottakere. I stedet for å slå seg til ro med at langtidsklienter har få ressurser, vil det ut fra et samfunnsarbeidsperspektiv ligge en erkjennelse om at alle mennesker er handlende, kreative og kompetente aktører, som i fellesskap med andre kan endre sine livsbetingelser (Sudmann and Henriksbø 2009). Det blir derfor naturlig å bruke aktørens egen opplevelse av sin livsverden som et utgangspunkt for undersøkelsen. I en slik hermeneutisk studie er både aktørens egen forståelse og forskerens egne tolkninger av aktørens synspunkter viktig for å forstå handlingens mening (Grønmo 2004:373).

Oppgaven har også til hensikt å flytte fokus til andre deler av programmet enn de som vanligvis blir benyttet i de rapporter som til nå foreligger. Rapportene fra Arbeidsforskningsinstituttet konsentrerer seg i stor grad om antall personer som kommer ut i arbeid eller som kommer i tiltak, og definerer tiltakets effekt opp mot disse

målebarometer. I denne oppgaven ønsker jeg å se på om andre suksessfaktorer som økt deltakelse og økt bevisstgjøring finner sted hos deltakerne.

1.4 Tidligere forskningsbidrag

På grunn av at kvalifiseringsprogrammets relative nye karakter, (de første vedtakene i Bergen ble fattet i begynnelsen av 2008) er det begrenset hva som finnes av forskningsbidrag. Kvalifiseringsprogrammet er imidlertid et av mange tiltak for å bekjempe fattigdom i Norge. Generell forskning om fattigdom er derfor av betydning for nye forskningsprosjekter, det samme er forskning som omfatter gruppen langtidsledige sosialklienter som er målgruppen i kvalifiseringsprogrammet. Det er også gitt viktige forskningsbidrag fra andre beslektede tiltak som har svært mange likhetstrekk med kvalifiseringsprogrammet. Jeg vil her trekke frem de mest sentrale forskningsbidragene.

Arbeidsforskningsinstituttet har kommet med tre evalueringsrapporter om kvalifiseringsprogrammet som er sentrale forskningsbidrag. En rapport om brukernes opplevelser (Reichborn-Kjennerud 2009), en underveisrapport av kvalifiseringsprogrammet (Legard, Scaffit et al. 2009) og en evaluering av tiltakssatsingen for sosialhjelpsmottakere (Scaffit, Skardhamer et al. 2010). Hovedfunnene i disse rapportene viser at NAV ansatte som jobber med kvalifiseringsprogrammet har god sosialfaglig kompetanse, men det er en utfordring å skaffe tilpassede arbeidsmarkedstiltak til deltakerne som øker arbeidsmarkedstilknytningen. De ansatte gir også uttrykk for at de ikke har tid/ressurser til å følge opp deltakerne så tett som ønskelig. Når det gjelder tilbakemeldinger fra deltakerne selv er det mange som er fornøyd med oppfølgingen de har fått i kvalifiseringsprogrammet, og de rapporterer at de i stor grad selv har fått være med å bestemme innholdet i programmet. Det kan imidlertid stilles spørsmål om representativiteten i rapporten om brukernes opplevelser fordi svarprosenten var på knappe 29%.

Det er for tidlig å trekke noen endelige konklusjoner om kvalifiseringsprogrammet fordi programmet bare har vært i virke i vel 3 år, og fordi mange kommuner kom sent i gang.

Det vil derfor ta tid før man har tilstrekkelige data og statistikk som kan benyttes i en analyse. Arbeidsforskningsinstituttet utarbeider i disse dager med en ny evalueringsrapport som vil bli publisert høst 2011. Det er også viktig å merke seg at kvalifiseringsprogrammet ble innført samtidig med den store NAV reformen, og at utformingen av programmet derfor i stor grad er påvirket av denne prosessen. Det har i forbindelse med sammenslåingen av de tre tidligere separate organisasjonene, (sosialkontor, aetat og trygdekontoret) til en felles etat, den nye arbeids- og velferdsetaten, foregått en evaluering av reformen som blir ledet av Anne Lise Fimreite ved Rokkansenteret i Bergen. Denne evalueringen vil være ferdig i 2013 og vil nok helt sikkert også kaste lys over utfordringer knyttet til kvalifiseringsprogrammet.

Kort oppsummert viser også resultatene av den såkalte tiltakssatsingen for langtids sosialhjelpsmottakere, som ble igangsatt allerede i 2003, beskjedne effekter hvis man legger til grunn antallet som har kommet i arbeid. Det er relative små forskjeller mellom dem som har deltatt i tiltak knyttet til denne satsningen sammenlignet med de personer i denne gruppen som ikke deltok i satsingen med hensyn til tilknytning til arbeidsmarkedet. Tallene viser også at av de personer som fikk jobb etter tiltakssatsningen hadde 37 % mistet den etter en 1 års periode. Dette viser kanskje betydningen av å følge opp deltakerne også etter at de er kommet ut i arbeid (Scaffit, Skardhamer et al. 2010:62). Andre rapporter fra for eksempel TIO prosjektene, (som står for tett individuell oppfølging), som var en del av den såkalte tiltakssatsningen (se over), og forsøksordninger med kvalifiseringsstønad som for eksempel ” *Prosjekt Amalie* ” i Bergen viste at deltakerne rapporterte økt selvfølelse og økt motivasjon gjennom deltakelse i prosjektet (Ravneberg 2004:28). Som tidligere nevnt var det også den positive evalueringen av disse prosjektene som la til grunn utformingen av selve kvalifiseringsprogrammet. Også Introduksjonsordningen for flyktninger, (som er forankret i Introduksjonsloven og som består av et toårig program for nyankomne flyktninger) har sterke likhetstrekk med kvalifiseringsprogrammet både når det gjelder utarbeiding av timeplan, tidsperspektiv, nivå på økonomisk stønad etc. Det er likevel vanskelig å trekke for sterke paralleller til evalueringsrapporter fra denne forskningen både fordi erfaringer og kontekst er så forskjellige mellom deltakerne i kvalifiseringsprogrammet og introduksjonsprogrammet. Det er likevel verd å merke seg at mange deltakere fra introduksjonsprogrammet fortsetter i kvalifiseringsprogrammet etter endt program. Dette gir noen indikasjoner på at målsettingen i

introduksjonsprogrammet om å få flyktninger i arbeid i løpet av 2 år ikke nås. Det er også en viss fare for at kvalifiseringsprogrammet blir en forlengelse av introduksjonsprogrammet i den forstand at mange søkere rekrutteres nettopp fra dette programmet. Det blir derfor viktig at veilederne i kvalifiseringsprogrammet er seg bevisst inngangskriteriene i loven og prioriterer langtidsmottakere av sosialhjelp som er målgruppen.

Både Danmark og Finland introduserte lignede kvalifiseringsprogram for sosialhjelpsmottakere mange år tidligere enn Norge. Allerede i 1998 presenterte danskene et program, *The Danish Act on Active Social Policy*, som i detalj beskrev rettigheter og plikter knyttet til både hjelpeapparatet og brukerne. Også Finland introduserte ”*Rehabilitative Work Experience Act*” i 2001 der individuell aktivitetsplan ble brukt som et nøkkelinstrument (Johansson and Hvinden 2007:62). Selv om disse tiltakene har andre navn har de mange fellestrekk med kvalifiseringsprogrammet og er kanskje bare et eksempel på at vi adopterer en ”aktiviseringspolitikk” som startet i de andre nordiske landene for mange år siden. Det er også verd å merke seg at Finland er det landet som aktivt har benyttet seg av individuell plan som et virkemiddel i dialogen med brukerne og som har tilstrebet et brukerperspektiv (Johansson and Hvinden 2007:64).

Internasjonal empirisk forskning fra en rekke evalueringer av ASP (Active Social Policy) viser svært varierende resultater (Bolvig, Jensen et al. 2003:2). Resultatene varierer i de ulike europeiske land, men hovedkonklusjonen er, sett bort i fra noen få suksesshistorier, at ulike arbeidsmarkedstiltak og ulike treningsprogrammer har en svak positiv effekt i forhold til å få folk ut av økonomisk avhengighet. Rapporten viser også at opplæringsprogrammer eller treningsprogrammer som inneholder andre tiltak enn rene arbeidsmarkedstiltak faktisk er med på å forlenge stønadperioden. Studien viser videre at tiltakene har en ”innelåsing” effekt som i liten grad rekrutterer mennesker til det ordinære arbeidsmarkedet, og hvis de kommer ut i arbeidslivet er det for en kortere periode. Det er imidlertid funn som bekrefter at tidlig intervensjon gir størst effekt for menn, mens kvinner har best effekt av arbeidsmarkedstiltak etter en stønadperiode på 6 mnd. (Bolvig, Jensen et al. 2003:37).

Det er skrevet flere masteroppgaver om kvalifiseringsprogrammet innen andre fagfelt. Felles for disse oppgavene er at de enten har fokus på hvordan

kvalifiseringsprogrammet er utformet i den nye loven, inngangskriterier etc., eller ansattes erfaringer med kvalifiseringsprogrammet. Deila Bryn (2008) har i sin masteroppgave pekt på at usikkerheten som er knyttet til effektene av arbeidslinjen, svekker mulighetene for at kvalifiseringsprogrammet skal nå sine mål (Bryn:101). Hun bemerker at med dagens kunnskapsstatus så vet vi ikke hvilke tiltak som virker for denne gruppen. Hansen konkluderer i sin masteroppgave fra 2009 med at mulighetene som ligger i kvalifiseringsprogrammet først og fremst er knyttet til økt grad av brukerretting og brukervedvirkning (Hansen:88).

Et annet viktig forskningsbidrag er studien til Gurgens og Ramsdal som har dybdeintervjuet 10 ungdommer mellom 18 og 28 år i kvalifiseringsprogrammet. De fant masse ressurser hos deltakerne, men som forskerne selv uttrykker det ” *Noe gikk galt med dem i livet. Dette er ikke taperungdom, men ungdom som drømmer om et A 4 liv med ektefelle, bolig, barn og bil.* ” Informantene fremhevet sterkt betydningen av å ha en kontakt som støtter og er til stede i livene deres (Gurgens and Ramsdal 2010).

Fattigdomsforskning har ingen lang tradisjon i Norge. Frem til midten på 1990 tallet var det lite forskning om fattigdom i Norge. Et unntak var Steinar Stjernøs bok ” *Den moderne fattigdommen* ” fra 1985 (Seim and Harsløf 2008:23). Det var en vanlig oppfatning at fattigdommen i de nordiske landene var vunnet, ut fra en forståelse av at fattigdom var et absolutt begrep. Innføringen av det relative fattigdomsbegrepet førte til en ny fattigdomsdebatt i Norge(ibid).

Det er mange undersøkelser som omhandler hvordan sosialklienter skårer i forhold til befolkningen for øvrig på ulike levekårsvariabler. Det kan nevnes ” *Gjennom det siste sikkerhetsnett* ” av Steinar Stjernø og Therese Saltkjel i boken ” *Fattigdommens dynamikk* ” (Seim and Harsløf 2008). Rapporten ” *Funksjonsevne blant langtidsmottakere av sosialhjelp* ” er en annen studie som sammenligner langtidsmottakere av sosialhjelp med befolkningen for øvrig, på en rekke indikatorer som helse, utdanning, arbeid, problemer i oppvekst, rus, kriminalitet. etc. Konklusjonen i rapporten viser at det er en opphopning av ulike typer fysiske, psykiske og sosiale problemer hos denne gruppen som gir store utfordringer i forhold til arbeidsrettet satsning (Wel, Dahl et al. 2006:107).

Underlid (2005) har også gjennom sine kvalitative dybdeintervjuer med 25 langtidsmottakere gitt et viktig kunnskapsbidrag i forhold til hvordan de fattige selv

opplever det å være fattig. Fattige kjenner seg utrygge, ufrie og æreløse i egne og andre sine øyner. Fattigdom ”produserer” sinne, redsel, tristhet, skam og skyldfølelse konkluderer denne studien med (Underlid 2005).

Det finnes få ressursorienterte undersøkelser om gruppen sosialklienter (Eriksen 2007:10). Det finnes relativt mange kvantitative undersøkelser om sosialklienters levekår, men mange undersøkelser har fokus på de problemer og utfordringer disse menneskene sliter med. Eriksen (2007) fant i sine resultater fra sin doktoravhandling at sosialklienter som styrket egen mestring også hadde hjelpere som gjorde en innsats som *passet inn i* aktørens egen mestringsanstrengelser (Eriksen:251). Utfordringen med å få til et samarbeid blir derfor viktig. Det kom også frem at klientene verdsatte hjelpere som kunne gå i dialog med dem. Eriksen presiserer at det er nødvendig med mer forskning om brukernes opplevelser.

Seim (2008) sin undersøkelse på fattighuset i Oslo (Harsløf and Seim 2008) er et eksempel på en studie som tar utgangspunkt i klientens ressurser og som stiller seg spørsmål om hva som fremmer og hemmer kollektiv handling blant de fattige. Hun fant at fellesskapet på fattighuset opplevdes som styrkende og bidro til en kollektiv bevissthet blant deltakerne. Slettebø og Brodtkorb (2009) som har utarbeidet endringsmetoder i arbeidet med kvalifiseringsprogrammet (Slettebø, Brodtkorb et al. 2009), har også et klart ressursorientert perspektiv. De fremhever betydningen av at brukerne får reelle valgmuligheter og innflytelse, og at fagfolk og brukere skal være likverdige aktører for at det skal skapes et partnerskap (2009:26).

Mitt inntrykk av den forskningen som omhandler langtidssosialhjelpsmottakere er at den peker på problemer og begrensninger hos individer heller enn muligheter og ressurser, med noen unntak. Denne forskningen har nok i stor grad også preget de profesjoner som jobber med denne gruppen, og som har gitt seg utslag i en terapeutisk praksis innenfor velferdsstaten og særlig sosialtjenesten. Jeg vil lete etter andre tilnæringsmåter og andre metoder som i større grad setter deltakerne i kontakt med et større nettverk og som stimulerer til et partnerskap. Som Hutchinson (2004) påpeker, det er viktig at sosialarbeidere tar i bruk andre metoder i sosialt arbeid hvor man jobber tett sammen med de berørte for å endre forhold på system og samfunnsnivå (2004:33). Kanskje åpner kvalifiseringsprogrammet opp for muligheten til å ta samfunnsarbeid som metode aktivt i bruk?

Jeg ønsker å fokusere på andre forhold ved programmet enn det som hovedsakelig har vært forsket på før. Dette vil jeg forsvare med at flere tidligere forskningsbidrag som jeg nå har nevnt konkluderer med at vi trenger mer forskning om nettopp brukernes opplevelser. Målet er at disse erfaringene kan gi ny kunnskap og kanskje bidra til å utvikle et bedre verktøy i utformingen av programmene. Skal ansatte i Nav og deltakere i samarbeid utvikle gode skreddersydde program er det viktig å få mer kunnskap om hvilke faktorer som fremmer/hemmer bevisstgjøring, medvirkning og handleevne hos deltakerne.

1.5 Presentasjon av problemstilling og avgrensning

Mitt fokus i denne oppgaven vil være deltakernes opplevelse av det å være med i kvalifiseringsprogrammet samt å undersøke om deltakelse i kvalifiseringsprogrammet kan være med å bidra til en form for endring av deltakernes situasjon.

Hovedproblemstillingen lyder som følger:

Hvordan kan deltakelse i kvalifiseringsprogrammet påvirke vilkår for deltakelse på nye arenaer i samfunnet?

Av hovedproblemstillingen fremkommer det følgende to forskningsspørsmål:

1) Opplevs kvalifiseringsprogrammet forskjellig med tanke på om man er i et individuelt eller gruppebasert tiltak?

2) Hvilke forhold synes å påvirke bevisstgjøring og handling i eget liv?

Før jeg kan besvare disse spørsmålene er det viktig å presisere sentrale begreper i problemstillingen (Grønmo 2004:73). Med begrepet deltakelse forstår jeg i denne sammenheng:

- Delta i samtaler med en eller flere personer både i formelle og uformelle sammenhenger.
- Konkrete handlinger (som for eksempel å starte opp på en arbeidsplass, behandling etc.).

- Delta i gruppesammenhenger med et bestemt formål.

Med begrepet andre/nye arenaer tenker jeg på:

- Arbeidsplass/skole
- Sosiale arenaer
- Fritidsaktiviteter
- Organisasjoner med bestemte formål
- Internett

Problemstillingen skal gi et bilde av de konkrete erfaringer som deltakerne gjør seg, med vekt på de faktorer som fremmer/hemmer deltakelse. Eventuelle endringer som rapporteres vil bli presentert i en felles diskusjon og omfatter både deltakere som har deltatt i gruppetiltak og de som har individuelle løp.

1.6 Min forforståelse

Forforståelse er viktig i all forskning fordi det påvirker prosessen i forhold til innhenting og tolkning av data. Jeg har lang erfaring med brukergruppen som er kvalifiseringsprogrammets målgruppe. Jeg har jobbet 18 år i sosialtjenesten og opplevd utallige tiltak som har hatt til hensikt å få sosialhjelpsmottakere ut i arbeid. Fokus i forhold til hvem det skal satses på har hatt sammenheng med statlige politiske føringer. I noen perioder var det brukerstyring og brukeretting som stod i fokus med individuell plan som kjepphest. I andre perioder har man satt fokus på de unge som skulle sysselsettes i kommunal virksomhet for å hindre at de fikk fotfeste i sosialtjenesten. Det har vært kurset i oppgaveorientert tilnærming, endringsfokusert rådgivning, gjeldsrådgivning med mer. Felles for mange av de tiltakene som er satt i gang er at de hører hjemme i en terapeutisk tradisjon der sosialarbeideren jobber individuelt med den enkelte klient. Jeg har ofte spurt meg selv om det ikke er andre og mer effektive måter å bistå mennesker som opplever de samme problemene på kroppen. Dette har jeg ikke vært alene om. I en undersøkelse Hutchinson gjorde i 1997 ved Nord - Norske sosialkontor fant hun at mange ønsket å jobbe mer med samfunnsarbeid, men at arbeidsplass, kunnskapsmangel og mangel på tradisjon på arbeidsplassen stod i veien for et slikt arbeid (2004:37).

Det kan på mange måter være en fordel å kjenne til den praksis som har funnet sted i feltet fordi jeg undersøker noe i et kjent ”terreng”, og fordi jeg gjennom samarbeid med brukerne har høstet erfaringer som kan være nyttig for forståelsen av det fenomen jeg skal studere. Min forforståelse er med andre ord en viktig motivasjon for å sette i gang å forske på dette temaet. Jeg har gjort noen erfaringer om hvilke tiltak som virket og hvilke som var mindre vellykket, med tanke på å bistå mennesker i kampen om å komme bort fra sosialhjelpsavhengighet. Ofte har jeg reflektert over at tiltak som kunne være riktig for noen brukere synes å være helt galt for andre, noe som passer dårlig sammen med et system som gir svært sterke føringer for hvordan skjønnet skal utøves. Jeg mener derfor helt klart at kvalifiseringsprogrammet presenterer noe nytt sett i forhold til andre tiltak som har vært benyttet overfor denne gruppen tidligere. Dette fordi loven gir rom for en fleksibilitet som vi ikke tidligere har sett. Det at loven gir rom for fleksibilitet er imidlertid ikke ensbetydende med at sosialarbeiderne tar denne fleksibiliteten i bruk. Det blir derfor spennende å se i hvor stor grad sosialarbeidere og veiledere utnytter dette potensialet som ligger programmet i tiden fremover. Det nye med Nav er at det fra politisk hold ikke legges så stor vekt på lik behandling, men på resultatlikhet. Som sosialarbeidere er vi i større grad fri til å bestemme virkemidlene, bare folk kommer i arbeid (Helgøy, Kildal et al. 2010:14).

På den annen side kan en slik forforståelse gjøre meg ”blind ” i forhold til å oppdage nye ting. Jeg har gjennom sosialtjenestens praksis blitt farget av de oppfatninger og arbeidsformer som til enhver tid har preget det fagmiljøet jeg har jobbet under, og ikke minst har jeg kjent på dilemmaet i det å være hjelper og kontrollør på samme tid. Er det i det hele tatt mulig å forene disse rollene på en konstruktiv måte? Uansett hva jeg møter i feltet vil jeg alltid ha med meg min egen erfaring og mitt verdisyn som en referanseramme som påvirker meg, enten jeg vil eller ikke. Det blir imidlertid viktig at jeg klarer å frigjøre meg i størst mulig grad fra mine egne oppfatninger og møter med et åpent sinn, når jeg utforsker feltet. Det og til stadighet spørre seg selv om det er det man faktisk ser eller det en vil se i et datamateriale, vil være viktig gjennom hele forskningsprosessen.

1.7 Oppgavens oppbygning.

Jeg har til nå presentert og begrunnet mitt valg av tema. Kapittel 2 i oppgaven setter kvalifiseringsprogrammet inn i en større sammenheng. Dette for å gi en bedre forståelse av hva kvalifiseringsprogrammet handler om. Kvalifiseringsprogrammet er et av mange tiltak i kampen mot fattigdom, men samtidig er dette tiltaket et resultat av en velferdspolitik som går i en bestemt retning. Det politiske bakteppe blir derfor diskutert i forkant av presentasjon av programmet. Som vi skal se reflekterer innholdet i programmet viktige politiske målsettinger i velferdsstaten.

I kapittel 3 presenteres teorier om deltakelse og empowerment og samfunnsarbeid generelt. Jeg har valgt en utdyping av Paulo Freire og Erving Goffmans perspektiver. Dette valget er gjort med tanke på at begge disse teoretikerne er opptatt av dialog og kommunikasjon generelt mellom mennesker, som jeg mener også står helt sentralt i møte mellom deltakere og de profesjonelle i kvalifiseringsprogrammet.

I kapittel 4 presenteres metodene som er brukt i studien. Det presiseres at kvalitativt intervju er benyttet som hovedmetode. Jeg har intervjuet 8 deltakere i kvalifiseringsprogrammet, hvor av 5 deltakere benytter seg av gruppetiltak, mens de 3 andre kun har individuelle aktiviteter i programmet. Dette er gjort med tanke på å få frem eventuelle variasjoner. Jeg har i tillegg benyttet meg av deltakende observasjon i et bestemt gruppetiltak. Deltakende observasjon er benyttet med det mål før øye å få et innblikk i hva som skjer i kommunikasjonen mellom de involverte. Jeg kunne i utgangspunktet bare brukt informantenes beskrivelser av gruppetiltaket som jeg ville fått tilgang til gjennom intervjuene, men valgte i tillegg deltakende observasjon som en tilleggsmetode. Mine tolkninger bygger derfor både på egen observasjon og deltakernes beskrivelser av gruppetiltaket. Dette mener jeg styrker studiens kvalitet. Det presiseres imidlertid at det er intervjuene som vil stå i fokus ved min presentasjon av funn der deltakende observasjon fungerer som et ”bakteppe” som jeg benytter i tolkningsprosessen.

I kapittel 5 følger presentasjon av funn og diskusjon. Funnene presenteres under 6 ulike tema som representerer de mest sentrale funn i datamaterialet. Det presiseres at funn fra både deltakende observasjon i gruppetiltaket og intervju av enkeltpersoner presenteres i

en felles diskusjon. Dette kunne kanskje vært delt opp, men er et pragmatisk valg. En diskusjon om studiens validitet presenteres i kapittel 6. Oppsummering og avsluttende refleksjoner følger i kapittel 7.

KAPITTEL 2 POLITISKE FØRINGER I VELFERDSSTATEN OG PRESENTASJON AV KVALIFISERINGSPROGRAMMET

2.1 "Citizenship"

I handlingsplan mot fattigdom, vedlegg til St.prp. nr. 1 (Arbeidsdepartementet 2006-2007), rettes hovedfokus i politikken inn mot å styrke arbeidslivstilknytningen for de som står lengst fra arbeidsmarkedet, sikre inkludering og *deltakelse* og bedre levekårene for de vanskeligst stilte. La oss se litt nærmere på begrepet deltakelse som står så sentralt i oppgaven.

Det er mange ulike innfallsvinkler og tilnærminger til begrepet "participation" som er et nøkkelbegrep i samfunnsarbeid (Ledwith 2005; Minkler 2005; Ife and Tesoriero 2006). Det finnes ikke noe entydig definisjon på hva deltakelse er, og det finnes utallige betydninger som både innbefatter deltakelse som middel og som mål (Ife and Tesoriero 2006:150). Man kan snakke om deltakelse på ulike nivå, på individ eller samfunnsnivå. Deltakelse handler også om ideologi og politiske føringer og kan ha ulike funksjoner og hensikter (Highmore 2002:9). Deltakelse kan brukes som et middel for å myndiggjøre enkeltmennesker, men det kan også brukes som et middel for at myndighetene kan gjennomføre en ønsket politikk. Synet på deltakelse har også forandret seg i takt med samfunnsutviklingen. Mens det på 1960 og - 70 tallet var demonstrasjoner og politisk deltakelse for å endre strukturelle forhold i samfunnet som kom til uttrykk, var 90 tallet preget av å styrke lokalsamfunn med vekt på å myndiggjøre individet. Hovedkritikken mot å fokusere for mye på deltakelse knyttet opp mot individet og lokalsamfunn er at det kan undertrykke strukturelle forhold i samfunnet som skaper urettferdighet og undertrykking (Highmore 2002:11). Cleaver (1999) bekrefter i boken "*Participation . From tyranny to transformation*" at man har brukt deltakelse som en metode i prosjektarbeid, heller enn en metode for politisk myndiggjøring (Highmore 2002:11).

Deltakelse er nært knyttet til begrepet "citizenship" Med citizenship menes de rettigheter og plikter som er knyttet til det å være borger i et samfunn. En liberal "citizenship" tankegang innebærer et sett av rettigheter og friheter, som frihet til religiøse, politiske, etiske og filosofiske oppfatninger (Hvinden and Johansson 2007:34). Det var T.H.Marshall, med essayet "Citizenship and social class" fra 1950, som introduserte en teori som fikk stor betydning for senere citizenshiptenkning. I Norge har det vært relativ bred politisk oppslutning om at staten har en moralsk plikt til å sørge for at mennesker som "faller utenfor" skal sikres økonomisk og praktisk hjelp til det aller nødvendige. Det er imidlertid ingen tvil om at regjeringen legger frem stadig nye forslag i fattigdomspolitikken som forsterker "arbeidslinjen" ytterligere i norsk politikk. Når det gjelder mål og strategier skal kampen om fattigdom bekjempes gjennom arbeid, og for regjeringen er arbeid for alle så godt som svaret på det gode liv. "Arbeid sikrer ikke bare inntekt, men er også nødvendig for å føle seg verdsatt i samfunnet" (Arbeidsdepartementet 2006-2007:4). Dette er et eksempel på at regjeringen inntar en normativ profil og definerer hva som er det gode liv, en definisjon som kanskje mer naturlig hører hjemme hos individet selv?

Det blir med andre ord i større grad enn tidligere krevd en motytelse i bytte mot offentlige tjenester. Vi ser en dreining fra en "passiv" til en mer "aktiv" citizenship politikk, hvor en setter fokus på hva individet selv kan gjøre for å komme seg bort fra en marginal posisjon i samfunnet. Et slik sterkt fokus på individet kan være med på å skjule andre forhold i samfunnet som i utgangspunktet kan hindre en marginal gruppe i å delta på samfunnets arenaer, som for eksempel, klasseforskjeller, dårlig økonomi og manglende utdanning (Highmore 2002:11).

2.2. Politisk bakteppe

Tanken om at alle borgere i samfunnet skal være med å delta, også de som er lengst fra arbeidsmarkedet, indikerer et skifte i norsk politikk. Dette fordi den nordiske velferdsstaten i stor grad har vært rettighetsbasert og preget av en sosial – liberal tradisjon (Hvinden and Johansson 2007:48). Disse tankene er på ingen måte nye, men

ble opprinnelig tenkt i USA av Lawrence Mead⁴. For over 30 år siden argumenterte han med at problemet med arbeidsledighet ikke er mangel på jobber men de fattiges oppførsel. De fattige manglet moralske forpliktelser til å finne løsninger på egne problemer. I stede har velferdsstaten skapt en avhengighetskultur der folk mener de har krav på ytelse uten å gi noe tilbake. Lawrence Mead var en konservativ republikaner, men det var Bill Clintons administrasjon som satte i gang tanken hans i et nasjonalt program på tampen av 1990 tallet som ble kalt ”*Arbeid for trygd*”. Umiddelbart så det ut som en suksess, arbeidsledigheten falt, millioner slapp å gå på trygd. Andre land tok snart etter. Medaljens bakside, og som ingen snakket om, var imidlertid at de som mistet trygden sin levde i bunnløs fattigdom.

Mye tyder på at med de sparetiltak som mange europeiske land har foretatt som følge av finanskrisen og skyhøy arbeidsledighet, så har Meads tanker også fått godt fotfeste i Europa. Om det er snakk om opptøyer i Hellas på grunn av ”sparepakker” som setter sennene i kok, Frankrikes pensjonsreform eller Storbritannias kutt i ytelse til de arbeidsledige, så handler disse eksemplene om det samme, nemlig en nedbygging av velferdsstaten. Selv om vi ikke på noen måte kan sammenligne den norske velferdsstaten med Europa for øvrig, til det er den for ulik, ser vi likevel de samme utviklingstrekk mht. stadige reduksjoner i offentlige trygder og større fokus på at alle har et ansvar for å bidra til det beste for samfunnet.

På slutten av 1980 tallet økte norske politikeres bekymring i takt med det økende tallet av individer som mottok stønad fra det offentlige. Det ble strammet inn i de offentlige ytelse og det ble avsatt økte ressurser til arbeidsmarkedstiltak. Erfaringene viser imidlertid at man ikke har lyktes med å få mennesker med ingen/lite arbeidserfaring ut i jobb, til tross for ”arbeidslinjen” (Hvinden and Johansson 2007:56- 60). Likevel fastholder regjeringen at arbeid er den viktigste strategien for velferd og mot fattigdom og nød (Arbeidsdepartementet 2004-2005:5). Også i Handlingsplan mot fattigdom (Arbeidsdepartementet 2006-2007) fremhever den tidligere statsråden Bjarne Håkon Hansen at regjeringen må styrke arbeidslivstilknytningen for de som står lengst fra arbeidsmarkedet. Arbeid blir en slags ”vidundermedisin” for alle, som for eksempel. Underlid (2009) er svært skeptisk til. Det er urealistisk å integrere alle i arbeidslivet

⁴ Kronikk av Kenan Malik i Bergens Tidende 24.11,2010

med det arbeidsmarkedet som vi har i dag, fordi personer av ulike grunner ikke kan eller vil arbeide (Underlid 2009:282).

I forslaget til det nye kvalifiseringsprogrammet (Ot.prp. nr. 70 2006-07) retter regjeringen søkelyset på personer som har behov for tett og forpliktende bistand for å komme ut i arbeid og som har vært avhengig av sosialhjelp over lang tid (Nilssen and Kildal 2009:309). Ved å innføre en ”velferdskontrakt” mellom den enkelte deltaker og det offentlige styrker man forholdet mellom rettigheter og plikter. Dette kan være positivt når vedkommende ønsker å være med i programmet, men kontrakten kan også brukes til kontrollere og sanksjonere individer som ikke ønsker å delta (Nilssen and Kildal 2009:311). Vi ser altså en utvikling i retning mot at regjeringen innfører en sterkere kontroll og flere forpliktelser for målgruppen i programmet for å holde fast ved ”arbeidslinjen”, og at disse velferdskontraktene også gjør seg gjeldene i andre deler av velferdspolitikken. I forhold til NAV stat (tidligere trygdekontor og aetat) finner vi disse velferdskontraktene i form av konkrete handlingsplaner for den enkelte bruker, i kvalifiseringsprogrammet kalles det timeplaner. I prinsippet er det ganske likt fordi det handler om å binde seg skriftlig til en kontrakt.

2.3 Presentasjon av kvalifiseringsprogrammet

Det har vært en målrettet satsing på gruppen langtids sosialhjelpsmottakere over mange år. I 2002 ble Tiltaksplan mot fattigdom presentert (Arbeidsdepartementet 2002 - 2003) som inneholdt ulike forslag til arbeidsrettede tiltak for denne gruppen. Tiltaksplanen kom som et resultat av økt forskning om fattigdom og var et ledd i regjeringen Bondeviks innsats for å bekjempe fattigdom etter stortingsvalget i 2001. Satsingen ble ytterligere forsterket mot målgruppen i Stortingsmelding 9 ” *Arbeid velferd og inkludering*” der kvalifiseringsprogrammet for første gang ble presentert (Arbeidsdepartementet 2006- 2007) Tanken og begrunnelsen for innføring av kvalifiseringsprogrammet utdypes i Ot.prp. 70 (Arbeidsdepartementet 2006-2007) der regjeringen fremhever følgende:

”Flere studier og forsøk peker på at de med størst avstand til arbeidsmarkedet kan ha nytte av kvalifiserings, aktiviserings- og behandlingsprogram før eller samtidig med at arbeidsmarkedstiltak prøves ”.

Positive resultater fra forsøksprosjekter som ” *Tett individuell oppfølging* ” og forsøksordninger med kvalifiseringsprogrammer, som for eksempel ” *Prosjekt Amalie* ” som tidligere nevnt, viste at deltakerne profiterte på arbeidsrettede tiltak i kombinasjon med andre aktivisering/behandlingstiltak. Med denne kunnskapen, i kombinasjon med den begrensede effekten av satsningen med målrettede arbeidsmarkedstiltak, (”tiltakssatsingen”) som ble innført i 2003, (Scaffit, Skardhamer et al. 2010) skifter nå regjeringen fokus i forhold til mål for å få flere i arbeid. Fra å være ensidig opptatt av arbeidsrettede tiltak åpnes det nå opp for at det utvikles og tilpasses tiltak som dekker målgruppens behov, jfr. Ot.prp.70 (Arbeidsdepartementet 2006-2007:27).

Lov om kvalifiseringsprogrammet ble først innlemmet i Lov om sosiale tjenester i kapittel 5, deretter ble den videreført i Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdforvaltningen fra 2009 under kapittel 4. som omfatter individuelle tjenester. Hovedelementene i lovens § 29 er som følger:

- 1) Kvalifiseringsprogrammet gjelder for personer i yrkesaktiv alder med ” *vesentlig nedsatt arbeids- og inntektsevne* ” som har beskjedne eller ingen ytelser fra folketrygdloven eller arbeidsmarkedsloven.
- 2) Retten til KVP forutsetter at man 1) har gjennomgått en ” *arbeidsevnevurdering* ” 2) har behov for ” *tett og koordinert bistand* ” og 3) at arbeids- og velferdsetaten kan tilby et tilpasset program.
- 3) For den tiden en person deltar i programmet har vedkommende rett på kvalifiseringsstønad etter § 35.
- 4) Programmet skal være helårig og på full tid, jfr. § 32

Når det gjelder innholdet i programmet står det videre at det skal inneholde et statlig tiltak men at det kan inneholde andre tiltak som kan være med på å støtte opp under å forberede overgang til arbeid. Denne forskjellen er interessant fordi det signaliserer hvor stor vekt regjeringen vektlegger at programmet skal være arbeidsrettet, men det kan også bety at ”skreddersøm” som skal være et viktig prinsipp i programmet ikke blir en realitet. Det står presisert i loven at det *skal* være et arbeidsrettet tiltak, men når det gjelder andre tiltak som skal øke muligheter for å nå målet om yrkesaktivitet brukes benevnelsen *kan*. I realiteten kan derfor kvalifiseringsprogrammet utelukkende inneholde et arbeidsrettet tiltak fordi man med dette oppfyller kravet i loven. Denne forskjellen i lovteksten er kanskje noe overraskende fordi erfaringene viser at det

nettopp er disse ”kan” tiltakene som kan være med på å øke deltakernes muligheter på arbeidsmarkedet. På den annen side er nok regjeringen klar over dette, men ønsker likevel å markere ”arbeidslinjen” i norsk velferdspolitik. Det blir derfor av avgjørende betydning at veilederne i samarbeid med deltakerne benytter seg av muligheten til å lage et ”skreddersydd” program. I motsatt fall kan kvalifiseringsprogrammet bli tilnærmet lik andre arbeidsmarkedstiltak med ny ”innpakning”. Rent juridisk har også kvalifiseringsprogrammet noen begrensninger. Timeplanen deltakerne har utarbeidet kan man nemlig ikke klage på, da klageadgangen er knyttet opp til om man fyller vilkårene i § 29. En annen begrensning er også at NAV skal kunne tilby et tilrettelagt program. Dette betyr at man kan få avslag på deltakelse i programmet fordi NAV ikke klarer å tilby et egnet program, selv om man i utgangspunktet fyller vilkårene i § 29. Dette er et eksempel på at det å rettighetsfeste en tjeneste ikke alltid medfører en styrking av individers rettssikkerhet (Feiring 2006).

Kvalifiseringsprogrammets hovedmål er å få langtids sosialhjelpsmottakere ut i arbeid, men i følge Naper med flere (2008), er det også et delmål at deltakelse i seg selv vil kunne bidra til økt livskvalitet og bedret funksjonsevne (Harsløf and Seim 2008:110). Kanskje kan fokus mot dette delmålet være med på å gi et annet og mer nyansert bilde av programmet, enn det tidligere forskning har presentert?

Jeg har så langt i oppgaven presentert og begrunnet min problemstilling. Deretter har jeg satt kvalifiseringsprogrammet inn i større sammenheng som forhåpentligvis har gitt en større forståelse av hva kvalifiseringsprogrammet handler om. Det neste skrittet blir å se nærmere på relevant teori som kan belyse problemstillingen min.

KAPITTEL 3 TEORETISK FORANKRING

3.1 Samfunnsarbeid

Samfunnsarbeid handler om å styrke individer og grupper i deres tro på at samfunn og livsvilkår kan omskapes og styrke deres mulighet til å delta aktivt i denne omskapesprosessen (Hutchinson 2004:33). Det handler også om å bistå individer og

grupper i å identifisere felles problemer eller mål, mobiliserer ressurser og utvikle strategier for å nå disse målene (Minkler og Wallerstein i Minkler 2005 : 26)

Det er vanlig å skille mellom to hovedretninger innenfor samfunnsarbeid, den pluralistiske tradisjon og den radikal sosialistiske tradisjon. I den pluralistiske tradisjon, som knyttes til konsensusperspektivet, legges det vekt på å støtte de berørte i å mestre og tilpasse seg en situasjon som kan være utfordrende (Hutchinson 2003:17). Makten anses som fordelt likt mellom ulike aktører i samfunnet på en ballansert måte. Denne retningen setter med andre ord individet i fokus og vil ofte bruke individorienterte forklaringer på hvorfor noen mennesker kommer i en uønsket situasjon. I den radikale tradisjonen legges det vekt på å mobilisere krefter på å endre på forhold som holder gruppen i en avmaktssituasjon. Samfunnsstrukturer fordeler systematisk goder ulikt som fører til at noen mennesker blir fattige. Skal vi kunne bistå mennesker i en endringsprosess kan man ikke se på mennesker som fragmenter, men som en del av en helhet. For å forstå mennesker er vi derfor nødt til å ta med både den sosiale og politiske konteksten som mennesker lever under. Et annet viktig poeng er at både brukere og profesjonelle begge er åpne for forandringer i den prosessen som finner sted (Ledwith 2005:72-73) Med dette menes at samarbeidet mellom de profesjonelle og de berørte bygger på en tanke om likeverdighet hvor begge parter bidrar til utvikling av hverandres kunnskap. Det er med andre ord samspillet mellom individ og struktur som står sentralt i denne tradisjonen. Det kreves arbeid både på mikro og et makronivå for at man skal kunne kalle samfunnsarbeid radikalt. Det betyr at man må endre rammebetingelser samtidig som individet må bli i stand til å se mulighetene for å endre sin situasjon (Askheim, Starrin et al. 2007:43).

Det vil være den radikale retningen i samfunnsarbeid som er utgangspunktet for denne oppgaven. Jeg legger til grunn en tro på mennesket som en handlende aktør, og at stønadsmottakere, som folk flest, gjør noe aktivt for å møte de diffuse og ofte vanskelig forutsigbare livssituasjoner som en møter i et moderne samfunn som vårt (Halvorsen 1996:16).

3.2 Deltakelse

Deltakelse er et sentralt begrep i denne oppgaven og et nøkkelbegrep i samfunnsarbeid (Ledwith 2005:28). Deltakelse kan ha det positive resultat at det både påvirker selvfølelsen, det kan gi en følelse av kontroll over egen situasjon og til sist en mulighet til å påvirke beslutninger som angår en selv (Ife and Tesoriero 2006:158). Er det da så sikkert at økt deltakelse alltid er et mål? Mye tyder på at for eksempel, tilknytning til arbeidsmarkedet og andre nettverk er viktig. Både nasjonal, Underlid (1992) og internasjonal, Fryer (1997) forskning viser at arbeidsledighet slår negativt ut på folks psykiske så vel som fysiske helse (Underlid 1992; Fryer 1997). Ulike levekårsundersøkelser viser også at vår målgruppe scorer dårlig på ulike levekårsvariabler, og motsatt at økt nettverk kan ha positive effekter på både selvtillit og livskvalitet for øvrig. Det å utvikle sosial kapital betyr ganske enkelt at man kan benytte seg av et nettverk når man kommer i en situasjon man trenger det (Starrin and Rønning 2009:17). Økt deltakelse kan derfor oppleves som berikende selv om ikke arbeid blir resultatet i første omgang.

Eksempler på deltakelse kan som nevnt være konkrete handlinger som det å starte opp i et arbeidsrettet tiltak, delta i gruppesammenhenger eller andre sosiale sammenhenger. Deltakelse kan også være kommunikasjon med andre, enten direkte eller indirekte. Det å være taus i en gruppesammenheng er også en form for deltakelse, fordi vi også kommuniserer nonverbalt. Erving Goffman, som representerer et interaksjonistisk perspektiv, sier at vi må legge merke til både verbal og nonverbal kommunikasjon hvis vi skal oppnå informasjon om menneskers hensikter og meninger (Jenkins 2008:161). Jeg tenker at Goffman med sin teori om ” *Interaction order* ” kan være med å belyse den kommunikasjonen som skjer i møtet mellom veileder og deltaker, og også mellom deltakerne i kvalifiseringsprogrammet. En annen sentral teoretiker som har fokus på kritisk bevissthet og dialog, og som kan være nyttig i min diskusjon av kvalifiseringsprogrammet, er Paulo Freire. Kommunikasjon mellom mennesker er nettopp en form for deltakelse som kan danne et viktig grunnlag for andre typer

deltakelse på et senere tidspunkt. Jeg kommer tilbake til disse teoretikerne senere i kapittelet. Jeg vil imidlertid først ta for meg mer generell teori i samfunnsarbeid som kan belyse problemstillingen.

3.3 Deltakelse og medvirkning

Deltakelse er ikke noe entydig begrep. Det å starte i et kvalifiseringsprogram kan føre til at man får et større nettverk, får mer tro på seg selv som igjen bidrar til økt livskvalitet. Vi skal imidlertid også være klar over at det motsatte også kan være tilfelle. Opplever en deltaker for eksempel å bli ekskludert fra et fellesskap kan økt deltakelse faktisk føre til ytterligere stigmatisering og en forverring av deltakerens situasjon. For at deltakelse skal oppleves som stimulerende må det foreligge noen betingelser (Ife and Tesoriero 2006:157). For det første må individer selv synes at aktiviteten/temaet er viktig for dem, for det andre må de oppleve at aktiviteten faktisk betyr en forskjell. Hvis NAV peker på at hovedmålet med kvalifiseringsprogrammet er å få folk i arbeid, er det avgjørende at den aktiviteten som faktisk blir satt i gang gir deltakeren en tro på at arbeid faktisk er mulig. Det tredje vilkåret er at individer må føle at de har noe å bidra med i fellesskapet og at deres interesser og kunnskaper blir sett og tatt i bruk. Det blir viktig å vise fleksibilitet i prosessen. Folk er forskjellige, og det finnes ikke bare en vei til målet. Det fjerde vilkåret for deltakelse er at det faktisk er mulig for individer å delta, som for eksempel tilgang til transport eller barnepass (Ife and Tesoriero 2006:158). Det vil med andre ord være viktig å rydde praktiske barrierer av veien for at deltakelse skal være mulig.

Kan forholdet mellom veileder og deltaker i kvalifiseringsprogrammet også være en faktor som kan påvirke grad av deltakelse? Dominelli (2002) hevder i boken *”Antioppressive Social work. Theory and Practice”* at tradisjonelt sosialt arbeid har vært preget av en tankegang der de profesjonelle prøver å få individer til å adoptere de ”rette” normene som dominerer i samfunnet. Lykkes ikke dette vil de profesjonelle ofte forklare dårlige resultater med å sykeliggjøre individet (Dominelli:85). Et mer frigjørende syn består i å la individer utvikle sine egne tolkninger av sin egen historie, og at man gjennom anerkjennelse av denne historien støtter en empowermentprosess

hos individet (Dominelli 2002:86). Individuer må få muligheter til å definere og redefinere livene sine på sin egen måte og ikke tvinges inn i den dominerende diskurs.

Også Rogers(1979) i Jenkins (2008) viser til maktforhold i artikkelen ” *Goffman: A theorist of major power*” når han sier at for Goffman var makt individers evne til å påvirke inntrykk og kommunikasjon på den ene siden, og muligheter for å bruke sanksjoner og ytre kontroll på den andre siden (Jenkins 2008:159). Goffman var ikke særlig opptatt av makt i form av beslutninger, maktstrategier o l. på makronivå som mange andre teorier tar for seg, men var opptatt av den makt som foregår i ansikt til ansikt relasjoner mellom mennesker. Ikke minst var han opptatt av det vi mennesker tar for gitt i form av dominerende oppfatninger, vaner, preferanser, verdier etc. (Jenkins 2008:158). Om man skal ha noe sjanse til å styre utfallet av en sak må man ha evne til å ” lese ” konteksten, identifisere hva som skjer i situasjoner og foreta noen valg i forhold til å kontrollere utfallet. Denne ”usynlige ”makten er sterkt undervurdert i følge Goffman, fordi vi gjennom vår kommunikasjon både tilslører (velge å overse tydelige signaler), og blokkerer (sørge for at vår motstander ikke får komme med motargumenter) for en likeverdig dialog.

Deltakelse trenger heller ikke være ensbetydende med medvirkning. Dette er noe Arnstein (1969) har pekt på i sin teori om ” Ladder of participation”. Nederst i stigen finner vi to former for deltakelse som representerer terapi og manipulasjon som ikke inneholder noen form for brukermedvirkning. I de midterste trinnene finner vi ulike former for *tokenisme* som betyr at mennesker blir hørt og har en stemme, men har likevel redusert innflytelse. På toppen av stigen finner vi partnerskap og sann brukerstyring (Arnstein 1969:217). Robertson og Minkler (1994) hevder at mye helsefremmende praksis har tatt til ordet for å fremme brukermedvirkning på et høyt nivå, mens sannheten er at de befinner seg langt nede på Arnstein stige der eierskap og agenda er definert av de profesjonelle.

Mange deltakere i kvalifiseringsprogrammet har gått arbeidsledig over lang tid noe som har påvirket både selvbilde, økonomi, ønsker og preferanser. Faren for at man kommer i en situasjon der man mister energi til å gjøre noe med situasjonen sin, vil derfor være en barriere i forhold til å være en handlende aktør. Dette er en utfordring både for den det gjelder, men også for de som samarbeider med deltakeren. Ledwith (2005) peker videre

på at sinne er en mye bedre følelse enn apati fordi man kan omdefinere energien som ligger i sinne til positive handlinger (Ledwith 2005:53).

Hva vet vi så om andre forhold som påvirker deltakelse?

Forhold som kan *hemme* deltakelse:

- 1) Dårlig økonomi, jfr. Underlid 2005, Fløtten 2003
- 2) Personlige vansker, som psykiatri og rus. Denne gruppen vil ofte reagere med tilbaketrekking pga. samfunnets negative reaksjoner, jfr. Goffman 1992.
- 3) Lengde på passiv situasjon. Jo lenger man har vært passiv, jo verre er det å komme i gang med en aktivitet, jfr. Shafft mfl. 2010
- 4) En ”innelåsing” i en tiltaksspiral som medfører at mennesker ikke får tilknytning til det ordinære arbeidsmarkedet, jfr. Shafft mfl. 2010
- 5) Ingen eller lite nettverk samt dårlig evne til å benytte seg av informasjon i nettverket, jfr. Starrin og Rønning 2009
- 6) Motstand, dårlige erfaringer med hjelpeapparatet, jfr. Halvorsen 1996
- 7) Konflikter mellom hjelpeapparatet og brukerne om mål og strategier, asymmetriske relasjoner, jfr. Halvorsen 2006, Ledwith 2005
- 8) Språkbarrierer, jfr. SSB 2009 (arbeidsledigheten er størst blant innvandrerbefolkningen).

På samme måte kan vi tenke oss at det er forhold som *fremmer* deltakelse. Det kan for eksempel være som følger:

- 1) Bedret økonomi, jfr. Underlid 2005
- 2) Fellesskap med andre og økt nettverk, jfr. Starrin og Rønning 2009
- 3) Trygge relasjoner og godt samarbeidsklima mellom deltakere og hjelpeapparatet, jfr. Slettebø mfl. 2009
- 4) Bevisstgjøring over egen situasjon, jfr. Freire 1999, Ledwith 2005
- 5) Tilgang til arbeid og arbeidsmarkedstiltak samt muligheter for tilgang til andre arenaer, jfr. Ife og Tesoriero 2009
- 6) Konkrete tiltak for å øke mestringsevne og trivsel, jfr. Langeland 2010
- 7) Støtte fra personer i samme situasjon og kollektiv handling, jfr. Seim 2008

- 8) Grad av mestringsressurser. Det er ikke bare avgjørende hvordan man har det (objektivt mål), men også hvordan man tar det (subjektivt mål), jfr. Rønning 1996

Mange av de punktene som er nevnt over handler om sosial kapital. Det er mange og ulike definisjoner av begrepet. Putnam (2000) som er en av bidragsyterne trekker et skille mellom ”*bonding*” (sammenbindende) og ”*bridging*” (overbyggende) kapital (Helsedirektoratet 2010). Den første formen er et eksempel på den kapital vi erverver oss gjennom relasjon til familie og nære venner. Den har stor betydning i forhold til å gi støtte til medlemmene og viktig for å ”klare seg i hverdagen”. Den andre formen, den brobyggende, er den formen der utadvendte nettverk med svakere strukturer står sentral. Her vises det til nettverk hvor det skjer en informasjonsutveksling, samhandling og sosial kontakt som skaper tillit mellom ulike grupperinger (Helsedirektoratet 2010). Det vil være den ”brobyggende” formen for sosial kapital vi som profesjonelle har muligheter for å påvirke i samarbeid med deltakeren.

Sosial kapital handler om sosialt samhold, sosial integrering, sosial støtte, tillit og sosiale relasjoner (Starrin and Rønning 2009:31). Vi kan derfor trekke den konklusjon at økt deltakelse på nye arenaer i samfunnet kan bidra til å øke den sosiale kapital både hos enkeltindivider og grupper. Dette er et mål i seg selv fordi en rekke studier viser at sosial støtte og en følelse av samhørighet har betydning for helsen (Starrin and Rønning 2009:31).

For mennesker som av ulike årsaker ikke klarer å forholde seg til stressfaktorer som nye situasjoner og nye mennesker kan en salutogen tilnærming i samtalegrupper være en måte å øke personers grad av deltakelse. Dette for å øke personens livskvalitet og velvære. Det var Aeron Antonovski som utviklet teorien om salutogenese hvor personens ressurser og ferdigheter i samspill med sine omgivelser står i fokus (Langeland 2010:209). Salutogenese betyr ”tilblivelse av helse”. Antonovskis viktigste forskningsbidrag var at hvordan man opplever virkeligheten i form av begripelighet, håndterbarhet og mening, som til sammen utgjør SOC, påvirker graden av mestring, helse og velvære. Mening er den viktigste komponenten i SOC – begrepet. Høy opplevelse av mening bidrar til at en situasjon fremstår som mer begripelig og håndterbar. Jeg tenker at denne teorien i stor grad sammenfaller med tanken om mennesket som en aktiv aktør i eget liv fordi teorien fokuserer på muligheter og

mestring, fremfor å kartlegge årsaker til hvorfor problemer oppstår. Poenget er å rette oppmerksomheten mot de forhold rundt personen som fremmer helse, og trekke frem de erfaringer som opplevdes som gode. Hovedmålet er å stille spørsmål som hva som fungerer for å stimulere til å fokusere på ressurser eller mulige ressurser (Langeland 2010:211 - 222). Gjennom aksept, empati og ekthet fra gruppeleder og andre deltakere i gruppen skapes det tillit og motivasjon, som på sikt kan bidra til økt deltakelse på andre arenaer (Langeland 2010:25).

3.4 Empowerment

Det finnes utallige definisjoner av empowermentbegrepet, men en som integrerer mange av de ulike definisjonene er utviklet av Braye og Preston- Shoot (1995). Slettebø(2009) har laget følgende norske oversettelse: (Slettebø, Brodtkorb et al. 2009:23).

”Empowerment er et mål og en prosess hvor brukerne individuelt og / eller kollektivt får anledning til å ta kontroll over eget liv ved å påvirke egne livsbetingelser og ved å ha innflytelse i tiltak og tjenester som kan gi bedre levekår og livskvalitet.”

Adams (2003) i Karna Lindeen (2004) har en lignende, men noe kortere versjon: ”

”Empowerment er en prosess hvor individer ”tar kontroll” over de omstendighetene som avgjør livskvaliteten.”

Hva skal til for at enkeltmennesker og grupper skal få styrke til å endre betingelsene som gjør at de befinner seg i en avmaktssituasjon? Hva er det som skal til for å få i gang prosesser og aktiviteter som kan styrke deres kontroll over eget liv? Det er ulike svar på dette spørsmålet alt etter hvilke empowermenttradisjon vi befinner oss innen for (Askheim, Starrin et al. 2007:23). Disse forfatterne deler empowerment opp i tre ulike tradisjoner, empowerment som etablering av motmakt, en markedsorientert tilnærming og en terapeutisk tradisjon. I det første perspektivet er det sentrale at det etableres en motmakt der det skapes en bevissthet hos den enkelte om sammenhengen mellom eget liv og ytre samfunnsmessige forhold. Det er nettopp denne bevisstheten som gir grunnlag for handling. Den markedsorienterte tilnærmingen til empowermentbegrepet

er basert på tanken om at mennesker er autonome individer som er kompetente og rasjonelle og som er best i stand til å ivareta sine egne interesser. Det blir derfor et mål at staten reduserer sitt handlingsrom og lar markedet styre. Tanken er at når staten reduserer sin virksomhet vil det vokse frem andre aktører i markedet som tjenestemottakerne kan nyte godt av (Askheim, Starrin et al. 2007:27). Selv om det er kommet mye kritikk fra venstresiden i norsk politikk ser vi likevel tendenser i den norske velferdsstaten til at "New Public Management" tenkningen har fått fotfeste. Nilssen og Kildal (2009) har for eksempel pekt på at regjeringen innfører en sterkere kontroll og flere forpliktelser for brukere som er avhengig av ytelse fra det offentlige ved for eksempel å innføre velferdskontrakter (Nilssen and Kildal:309).

I den terapeutiske tradisjon som for eksempel har vært benyttet innenfor velferdssektoren handler det om å styrke enkeltindivider slik at de kan realisere målsettinger som likhet, rettferdighet og kontroll (Askheim, Starrin et al. 2007:28). Denne tradisjonen har et sterkt fokus på individet og det er individets egne bestrebelser som danner grunnlaget for om man lykkes i en endringsprosess eller ikke. Man har i denne tradisjonen vært lite opp av de levekår og betingelser mennesker lever under. Man har vært mest opptatt av å myndiggjøre individet og mindre opptatt av den makt som ligger i forholdet mellom dem som gir og tar. De strukturelle forholdene i samfunnet som skaper ulikhet har i liten grad vært gjenstand for offentlig debatt innenfor den terapeutiske tradisjon.

Underlid (2005) er en av dem som har vært sterkt kritisk til en slik tankegang og påpeker at det er de strukturelle forholdene i samfunnet som hindrer individer i å delta aktivt i samfunnet. Han mener dårlig økonomi er et eksempel på et strukturelt forhold som hemmer deltakelse, ikke bare pga. av at man har mindre kjøpekraft, men at det også påvirker selvbilde, helse og livskvalitet på en negativ måte (Underlid 2005). Han mener vi står i fare for å legge individuelle årsaker til grunn for at noen mennesker ikke deltar på lik linje med flertallet i samfunnet, når den egentlige årsaken til problemet er at det er samfunnet som reproducerer ulikhet gjennom sin fordeling av godene.

Felles for både motmakttradisjonen og den terapeutiske tradisjon er at de fokuserer på de individuelle bevisstgjøringsprosesser. Freire, som jeg tenker hører hjemme i en motmakttradisjon, var nok vel så opptatt av strukturene i samfunnet som var med på å

undertrykke mennesker, men han mente at forandringene først måtte skje i individet før man fikk til en endring på strukturnivå.

Empowerment som liberal styringsstrategi retter kritikken mot den terapeutiske tilnærmingen og tar til ordet for å ”frigjøre” brukerne fra de blokkeringer som hindrer utfoldelse. På en måte er dette et paradoks fordi tradisjonen på den ene siden sier at mennesker er autonome og ansvarlige mennesker som treffer selvstendige valg, men på den annen side synes det som om disse egenskapene ikke er til stede blant mange brukere av velferdsstaten. Denne tradisjonen tar derfor til orde for å ”vekke til live” de kvalitetene som ligger bak ulike typer avviksatferd. Det gjelder å finne frem til det ”egentlige jeg” , Villadsen (2003) i (Askheim, Starrin et al. 2007:32). Heller ikke en slik tradisjon kommer utenom kritiske røster. Hvem skal definere det sanne jeg? Er det slik at det er brukernes egne mål og ønsker som kommer frem eller kan det være at fagpersoner styrer valg og utsagn i empowermentprosessen?

Tor Slettebø er en av dem som diskuterer maktforholdet mellom bruker og den profesjonelle og som påpeker at maktforskjeller må erkjennes og snakkes om (Slettebø, Brodtkorb et al. 2009:25). Videre trekker han frem betydningen av reel medvirkning der både brukernes erfaringsbaserte kunnskap og de profesjonelles kunnskap blir tatt i bruk. Definisjonen av partnerskap må alltid forhandles frem fordi det som kan oppleves som partnerskap i en relasjon kan oppleves som en tvangstrøye for andre (Slettebø, Brodtkorb et al. 2009:26). Ledwith (2005) uttrykker mye av det samme når hun sier at for å få til en frigjørende prosess i samarbeidet fri for undertrykking må begge parter være åpen for alternative måter å se ting på. Det er ikke bare brukeren som skal motiveres i forhold til endring (Ledwith:73).

Kan det også tenkes at det å delta i et kollektivt tiltak med andre personer i samme situasjon kan ha positive effekter i forhold til utvikling av sosial kapital? Kan en kollektiv identitet sette i gang empowermentprosesser som stimulerer til økt deltakelse og handling? Er det kanskje slik at velferdsapparatet i for stor grad har konsentrert seg om individuelt sosial arbeid og oversett den sosiale kapital en gruppe mennesker kan bygge i fellesskap med hverandre? Sissel Seim gjorde en undersøkelse ved Fattighuset i Oslo som viste at folk engasjerte seg i arbeidet for Fattighuset selv om de ikke høstet individuelle fordeler av dette. Det ble utviklet en kollektiv identitet som ”traff” brukerne av huset og man deltok i gruppen med moralsk overbevisning og sosiale normer (Seim

and Harsløf 2008:275). Dette eksempelet viser at mennesker kan velge å delta i aktiviteter av andre grunner enn rent personlige, og er derfor et motstykke til den markedsorienterte tradisjonens syn på empowerment.

Nå går vi over til en nærmere presentasjon av teoretikerne Paulo Freire og Erwing Goffman.

3.5 Paulo Freire og den frigjørende pedagogikk

Det var i løpet av de første seks årene i eksil i Chile at Paulo Freire skrev sitt mest kjente verk ” *Pedagogy of the oppressed*”. Handlingens betydning står sentralt i Freires teori og et av de viktigste målene blir å identifisere hva som blokkerer for energi til å handle (Ledwith 2005:53). Selv om Freire var en pedagog som var opptatt av relasjonen mellom lærer og elev tenker jeg at hans syn på kritisk pedagogikk også er relevant i en oppgave om samfunnsarbeid. Han representerer en tradisjon som ser på empowerment som etablering av motmakt. Gjennom sine egne erfaringer med marginaliserte og fattige mennesker kom Freire til den erkjennelse at politisk, sosial og økonomisk dominans fører til passiv aksept fra dem som er marginaliserte (Ledwith 2005:56), eller ” the culture of silence” som han selv uttrykte det. Hans radikale pedagogikk gikk ut på at alle mennesker har evne til å delta i en kritisk dialog når de ser det som relevant i forhold til sine livserfaringer. Det er viktig å lære seg å stille spørsmål heller enn å lære å gi svar. Det er videre en tett forbindelse mellom følelser og motivasjon for å handle (Ledwith 2005:59).

Freire, som har sitt utspring i marxistisk analyse av maktfordeling, var opptatt av virkningen det har for individet å være i en avmaktssituasjon og hva som skal til for å snu prosessen. For Freire (1999) er de undertrykte objekter som utsettes for handling. Målet er å frigjøre individer slik at de blir bevisste subjekter som kan handle aktivt (Freire:19). Den viktigste metoden for å oppnå frihet er dialogen. Gjennom dialogen problematiserer man hverdagslige tema og ser verden ut fra nye perspektiver. Men, advarer Freire, ikke all bevissthet fører til bevisstgjøring. Det er først når man klarer å koble den personlige og politiske konteksten og ser at det er de strukturelle forholdene i samfunnet som skaper ulikhet at vi kan snakke om kritisk bevissthet. Det er først når

individer har forstått denne sammenhengen at personen slutter å bebreide seg selv og kan begynne å handle for å endre sin situasjon (Freire 1999:48).

3.5.1 "Bank"undervisning kontra frigjørende undervisning

I følge Freire er mye av undervisning både i og utenfor skolen av fortellende karakter. Det betyr at læreren forteller mens eleven mekanisk lærer utenat det som blir dem fortalt (Freire 1999:54). Denne formen for undervisning handler om at elevene mottar, registrerer og oppbevarer det de får formidlet fra læreren. Skal man oppleve den frigjørende undervisning må denne motsigelsen oppløses mellom lærer og elev, slik at begge parter blir både lærer og elev på samme tid (Freire 1999:56). Gjennom dialogen utvikler mennesker forståelsen av måten de eksisterer på i verden og en forståelse av en virkelighet i forandring. En slik problemrettet undervisning stimulerer til å utforske verden i dialog med andre, gjennom ord og handling (Freire 1999:68).

I ordet, sier Freire, finner vi to dimensjoner, refleksjon og handling. Det er nettopp handlingsdimensjonen i ordet som gjør ordet i stand til å forandre virkeligheten. Uten denne handlingsdimensjonen vil ordet bli fremmedgjort og tomt. På den annen side må heller ikke refleksjon undervurderes fordi ren handling uten refleksjon umuliggjør sann dialog. Å si det virkelige ordet – som er arbeid, som er praksis – er å forandre verden (Freire 1999:71).

3.6 Goffmann og det interaksjonistiske perspektiv.

Erwing Goffman ble født i Canada i 1922, men bodde og arbeidet mesteparten av sitt liv i USA (Crow 2005:106). Han var en av de ledende talsmenn for symbolsk interaksjonisme, en arv fra den såkalte Chicago skolen i moderne sosiologisk teori. Goffman var inspirert av George Herbert Mead som presenterte teorien om symbolsk interaksjonisme for første gang i 1934. Det essensielle i denne teorien er at mennesket både er et aktivt subjekt og et observerende objekt. Det betyr at vi ved å observere andres reaksjoner på våre egne handlinger lever oss inn i hvordan andre vurderer oss. Goffman var i motsetning av mange andre teoretikere av sin tid opptatt av detaljer i

kommunikasjon mellom mennesker, ikke minst de deler av kommunikasjonen som ofte blir vurdert som uinteressant eller tatt for gitt (Crow 2005:106).

Goffman prøvde å fremheve det problematiske ved ”objektive fakta” ved å vise til at en persons handling alltid er avhengig av den ”konteksten” handlingen skjer i (Crow 2005:107). Man kan ikke si at det er en regel eller norm som gjelder i en gitt situasjon uten å ta hensyn til de motiver en person har (Goffman 2010:102). Det å krysse veien på rødt lys vil bedømmes forskjellig av andre alt etter om man gjorde det med vilje, som en forseelse eller som et resultat av å unngå en ulykke. Individuer styres med andre ord av de forpliktelser og forventinger som de tror er knyttet til de regler/normer som gjelder i en gitt situasjon (Goffman 2010:96). På samme måte bedømmer vi andre rundt oss ved å legge til grunn ulike moralske forklaringer på de handlinger som utføres.

Ved å ta i bruk dramaturgi viser Goffman hvordan vi iscenesetter våre roller for hverandre, både for å skape sosial orden (unngå kaos), men også for å kontrollere våre omgivelser. I sitt mest kjente verkt ” *The Presentation of Self in Everyday Life*” fra 1959 beskriver Goffman hva som skjer i kommunikasjonen mellom mennesker som møtes ansikt til ansikt. Disse argumentene er utviklet videre i boken ” *Relation in public* ” fra 1971 som i følge forfatteren selv inneholder en sammenfatning av tidligere arbeider som omhandler ansikt til ansikt interaksjoner (Goffman 2010).

3.6.1 Å gi og avgi tegn

En persons evne til å uttrykke seg handler om to forskjellige former for tegn, det å ”gi” tegn og det å ”avgi”. Det å gi tegn er det som vi forbinder med verbal kommunikasjon og innbefatter kommunikasjon i snever forstand. For Goffman var de tegn vi avgir av større interesse, denne teater -lignende typen som er å finne i i en sammenheng av en ikke verbal karakter (Goffman 1992:13). Kjønn, klasse, klesdrakt, kroppsspråk etc. er eksempler på slike tegn som vi mennesker bruker for å danne oss et bilde av den andre, men som vi også bevisst og ubevisst selv bruker for at den andre skal få et bestemt inntrykk av oss. Det er slik at vi ønsker å presentere oss på måter som gjør at den andre definerer oss slik vi selv ønsker. Vi forsøker med andre ord å opprettholde visse inntrykk av oss selv og bruker ulike metoder for å oppnå dette.

Goffman viser også i sin bok "Stigma" hvordan marginaliserte grupper, som for eksempel sosialhjelpsmottakere, blir diskreditert av mennesker de omgås, men også av samfunnets holdning og omtale av dem. Jeget formes både av tanker vi har om oss selv, men også av de reaksjoner vi fremkaller hos andre. En som innehar et stigma som å være psykiatrisk pasient eller rusmisbruker vil alltid være usikker på den andres reaksjon (Goffman 1968:14). Dette kan føre til at man unngår å komme i situasjoner der stigmaet kommer til overflaten, som ofte begrenser vedkommendes livsutfoldelse og deltakelse generelt. Eller en kan være i en situasjon der en konstant vurderes av andre, der hvor stigmaet er synlig. Det som skjer er at andres vurdering av oss selv til slutt blir internalisert i jeget. Denne vonde spiralen kan fort bli en selvoppfyllende profeti der en kan komme i skade for å tilegne en "tilskuer" en hensikt han i utgangspunktet ikke hadde.

3.6.2. "Frontstage" og "backstage"

Goffman bruker teaterforestillingen som en metafor for å forklare menneskers handlinger. Vi er alle skuespillere som utspiller våre roller overfor et publikum, og vi har som mål at vår rolle skal bli akseptert av vårt publikum. Så lenge disse opptredener representerer en klar definisjon av situasjonen er det lett å bli akseptert av sitt publikum og mye av den kommunikasjon som skjer mellom mennesker har en slik karakter (Goffman 1992:50). Det er når det skapes en flytende definisjon av situasjonen at det kan oppstå pinlige situasjoner der aktøren ikke klarer å skape det inntrykk han ønsker å gi. Goffman bruker begrepet "frontstage" der mennesker møter hverandre og utspiller sine roller. Det blir i denne situasjonen viktig å gi et ønsket inntrykk av seg selv samtidig som man prøver å kontrollere situasjonen. I "backstage" derimot har aktøren trukket seg vekk fra scenen og man forbereder sin rolleopptreden enten alene eller sammen med andre som er på samme lag. Disse "lagene" kan vi definere som mennesker som deler de samme preferanser og verdier som oss og som kan være viktige støttespillere.

Når det gjelder kommunikasjonen som foregår i et gruppetiltak vil nok dette være en kombinasjon av "frontstage" og "backstage" opptredener. Man kan for eksempel danne lag med andre deltakere i tiltaket som kan gi oppmuntring og støtte til hverandre. Det

kan i motsatt fall også være personer som vi av en eller grunn ikke ønsker å identifisere oss med fordi disse representerer noe som vi ikke ønsker å ta del i. Det er nettopp denne avstanden til noen som gir viktige signaler til den gruppen vi ønsker å ta del i. Vi ser derfor at det å ta del i en ”inngruppe”, dvs. en gruppe vi føler vi har noe til felles med, har en dobbel funksjon. Vi kategoriserer for å skape orden i vår tilværelse og vår avstand til en gruppe mennesker gir nettopp informasjon om hvem vi ønsker å identifisere oss med.

Aktører eller ”skusespillere” får andre roller i et gruppetiltak enn det som er tilfelle i en dialog med en og en deltaker. For det første står han eller hun foran et større publikum som i større grad skaper utfordringer i forhold til å ha kontroll over situasjonen. Ofte vil det utvikles selvmotsigende roller og den som tilsynelatende fremstod som lagkamerat kan plutselig fremstå som noe helt annet (Goffman 1992:197). I en slik situasjon vil det oppstå ”brudd” i opptredener som gjør at det sås tvil om defineringen av situasjonen, som igjen resulterer i at den enkelte vil benytte metoder for å redde spillet. Hvis for eksempel en deltaker blir kritisert av en ansatt, kan en annen deltaker fra samme lag korrigere eller forebygge ytterligere forstyrrelser med å forsvare den som blir kritisert. Det er karakteristisk i de fleste sosiale sammenhenger at enighet fremheves og motsetninger skyves i bakgrunnen i ”frontstage” og at laget ofte velger ut medlemmer som er lojale, disiplinerte og omtenkssomme (Goffman 1992:198).

Freires og Goffmans perspektiver vil gå som en rød tråd gjennom hele diskusjonen i kapittel 5, men først vil jeg presentere metoden

KAPITTEL 4. METODE

4.1 Samfunnsvitenskapelig forskning og metodologisk forankring

Før jeg går i gang med å presentere metodene som blir benyttet i studien, som kun refererer til en bestemt fremgangsmåte for opplegg og gjennomføring av studien (Grønmo 2004:29), er det nødvendig å skissere noen grunnleggende prinsipper for samfunnsvitenskapelig virksomhet. For det første bygger samfunnsvitenskapen på *sannhet* som et overordnet mål. Det betyr ikke at man vil komme frem til den absolutte

sannhet, men forskeren vil tilstrebe gjennom informasjon og analyse at kunnskapen skal være mest mulig sann (Grønmo 2004:17). Det neste prinsippet er at oppfatninger av sannhet i samfunnsvitenskapen er *teoretisk, metodologisk og kontekstuellet forankret*. Når jeg velger å bruke bestemte teorier i min fremstilling av det som skal studeres, er dette nettopp fordi jeg har lagt til grunn en bestemt synsvinkel for mine betraktninger. Når jeg velger å presentere dataene mine i form av tekst og ikke tall, sier det noe om at jeg tar utgangspunkt i individet for å få tak i ”virkeligheten”. Det siste grunnleggende prinsipp er at vurderinger av sannhet i samfunnsvitenskapen skal bygge på *rasjonelle og logiske kriterier* (Grønmo 2004:18) Selv om metoder og fremgangsmåter kan variere, må vi ha en felles forståelse for hvordan man undersøker om noe er sant og hvordan man drøfter slike spørsmål.

Poenget mitt med denne innføringen er å vise at man kan komme frem til mange ”sannheter” alt avhengig av hva det er med fenomenet du ønsker å studere, og hvilke teori som blir lagt til grunn i fremstillingen. Jeg har valgt å bruke Erving Goffman og Paulo Freire som teoretisk rammeverk som jeg tenker begge er representanter for *metodologisk situasjonisme*. Denne retningen kan sees på som et mellomstandpunkt i forholdet mellom metodologisk individualisme og metodologisk kollektivism (Grønmo 2004). Disse begrepene sier noe om retningen på samfunnsvitenskapelige forklaringer. Metodologisk individualisme går *fra* individ *til* sosiale fenomener, metodologisk kollektivism går motsatt vei. Metodologisk individualisme tar utgangspunkt i enkeltindivider når vi skal forklare sosiale fenomener (Gilje and Grimen 1993:177; Grimen 2004:266). Jeg tenker at metodologisk situasjonisme kanskje ligger nærmere metodologisk individualisme fordi man begynner med individet, men det som er sentralt i denne retningen er at det er selve samhandlingen mellom flere individer som står i fokus. For det andre må denne samhandlingen forstås i lys av den situasjonen eller kontekst som samhandlingen finner sted (Grønmo 2004:31). Det er likevel viktig å presisere at det ikke er enkelt å operere med et skarpt skille mellom de ulike retningene og det er heller ikke særlig fruktbart (ibid).

4.2 Fenomenologi og hermeneutikk

Jeg benytter meg av en fenomenologisk – hermeneutisk tilnærming i min studie. Min oppgave blir å forstå og fortolke den subjektive meningen bak den enkelte handlingen i

lys av en bestemt kontekst (Grønmo 2004:49) I fenomenologien, som ble grunnlagt av Edmund Husserl rundt 1900, står aktørens egne perspektiver og opplevelser av verden sentral. Virkeligheten er med andre ord slik informanten oppfatter den (Kvale, Brinkmann et al. 2009:45). Gjennom intervjuene søker jeg å forstå betydningen av sentrale temaer i intervjupersonens livsverden. Det er viktig å få tak i meningen bak ordene, også det som sies ”mellom linjene”, men også stemmeleie, kroppsspråk og ansiktsuttrykk har betydning (Kvale, Brinkmann et al. 2009:49).

Hvilke forutsetninger har jeg som forsker til å forstå den livsverden som informantene presenterer? Hvordan er forståelse mulig? Slike spørsmål er det hermeneutikken er opptatt av (Gilje and Grimen 1993:143). Kan jeg utelukkende legge til grunn informantenes beskrivelser som allerede er fortolket av aktørene selv? Det er mye som tyder på at dette ikke er mulig og heller ikke hensiktsmessig. Vi møter ikke verden forutsetningsløst men har alltid med oss tanker og meninger om hva vi forstår og ikke forstår (Gilje and Grimen 1993:148). Jeg som forsker setter derfor aktørens fortolkning inn i en større sammenheng og bruker min egen *for- forståelse* som et viktig element i analysen av fenomenet. En slik forforståelse vil være mine tidligere erfaringer med målgruppen, faglige begreper/ teori og resultater fra tidligere forskning (Grønmo 2004:373). Fordi jeg legger vekt både på informantens beretninger og samtidig fortolker meningsytringene med min forforståelse er det grunnlag for å si at studien er fenomenologisk-hermeneutisk.

4.3 Forskningsdesign

Hvilke metodisk opplegg passer til problemstillingen min? Dette var et spørsmål jeg måtte ta stilling til før jeg satte i gang med selve undersøkelsen. Jeg var opptatt av å få informanter som hadde mest mulig detaljert kunnskap om kvalifiseringsprogrammet. Min umiddelbare tanke var da at jeg på en eller annen måte måtte komme i kontakt med deltakere i kvalifiseringsprogrammet. Jeg kunne for eksempel bruke en spørreundersøkelse der jeg utformet et spørreskjema med aktuelle tema om kvalifiseringsprogrammet. Jeg kastet imidlertid denne tanken til side ganske raskt, fordi jeg vurderte spørreskjema som lite egnet i forhold til noen av de emnene jeg ønsket informasjon om. Hvordan få mest innsikt i folks refleksjoner og tanker om kvalifiseringsprogrammet? *Kvalitativt forskningsintervju* ble som et resultat av denne

refleksjonen et naturlig valg. I følge Kvale (1997) er det kvalitative intervjuet godt egnet til å få frem informantens hverdagsverden (Kvale, Brinkmann et al. 2009). Jeg benyttet et såkalt *semi- strukturert* intervju som betyr et delvis strukturert intervju med en *intervjuguide* som utgangspunkt for intervjuet.(vedlegg 3) I intervjuguiden satte jeg opp følgende tema:

- 1) Tiden i forkant av programmet
- 2) Programinnhold
- 3) Kontakt med saksbehandler/veileder
- 4) Nettverk og sosiale relasjoner
- 5) Tanker om kvalifiseringsprogrammet.

Under hvert emne fulgte det både åpne og lukkede spørsmål som utdypet de ulike emnene. Jeg ”hoppet” frem og tilbake i intervjuguiden for å ikke stoppe informanten når han/hun snakket, men sørget for å passe på at alle spørsmålene ble besvart.

Litt senere i prosessen kom jeg frem til at jeg ønsket å benytte *deltakende observasjon* i tillegg til intervju. Dette fordi jeg vurderte det som viktig å få frem kunnskap om et bestemt gruppetiltak i en bydel som jeg visste at noen av deltakerne benyttet. Ved å intervju deltakere som både var brukere av gruppetiltaket og de som ikke var det, ville jeg kanskje få frem noen interessante forskjeller? Et annet viktig argument var at jeg gjennom deltakende informasjon fikk erfaring med det gruppetiltaket som informantene omtalte i intervjuene.

4.4 Rekruttering av informanter

Det neste spørsmålet som meldte seg var hvor mange informanter skulle jeg velge og hvor jeg skulle rekruttere dem fra? Av hensyn til den tid jeg hadde til rådighet måtte mengden informanter være overkommelig, men samtidig måtte antallet være stort nok til å gi et nyansert bilde av deltakernes opplevelser knyttet til kvalifiseringsprogrammet. I samarbeid med min veileder kom vi i første omgang frem til et antall på 12. For at vi også skulle få frem evt. ulik praksis mellom bydelene ble informantene rekruttert fra 3 ulike sosialkontor. Som et resultat av at jeg besluttet å bruke deltakende observasjon

som en tilleggsmetode reduserte jeg antallet informanter til 8. Dette ble gjort i samarbeid med veileder som mente at antallet var tilstrekkelig til å belyse problemstillingen.

I forhold til rekruttering av deltakere gjorde jeg et *strategisk utvalg*. Dette innebærer at jeg valgte ut de deltakerne som jeg trodde ville være mest interessante for mitt formål (Grønmo 2004:88). Jeg satte opp følgende kriterier knyttet til intervjupersonene som måtte være oppfylt.

- a) Informantene skulle være minst 20år
- b) Informantene skulle ha vært med i programmet i minst 2 måneder
- c) 4 av deltakerne skulle være brukere av gruppetiltak.

Begrunnelsen for disse kriteriene var for det første at jeg regnet med at informantene i løpet av en 2 måneders periode hadde gjort seg noen refleksjoner/erfaringer med kvalifiseringsprogrammet. Det at jeg satte en nedre aldersgrense på 20 år begrunner jeg med at jeg ønsket informanter som hadde hatt kontakt med NAV over tid og derfor kunne sammenligne kvalifiseringsprogrammet med evt. andre tiltak de hadde vært med i. Jeg satte også et krav om at 4 av deltakerne skulle benytte gruppetiltaket der jeg selv gjennomførte deltakende observasjon for å få frem evt. forskjeller mellom de som benyttet seg av gruppetiltak og de som ikke gjorde det.

Jeg sammenfattet kriteriene i et infoskriv til veilederne på de ulike sosialkontorene samt et informasjonsskriv til informantene, (sammen med samtykkeerklæring) som veilederne sendte/levrte de aktuelle informantene (vedlegg 1). Det var veilederne fra de ulike sosialtjenestene som gjorde jobben med å plukke ut informantene. Rekrutteringen gikk veldig tregt og jeg måtte purre NAV kontorene ved flere anledninger for å få det antallet jeg ønsket. Jeg hadde ikke inntrykk av at det var mange deltakere som ikke ønsket å delta. Det var mer den problemstillingen at veilederne ikke var særlig offensiv i forhold til å gi informasjon om studien. I en travel hverdag vil ofte slike oppgaver nedprioriteres. Jeg hadde flere ringerunder til de ulike Nav kontorene der jeg fremhevet betydningen av at vi fikk mer informasjon om deltakernes opplevelse av kvalifiseringsprogrammet. Jeg begynte intervjuene på et sosialkontor og jobbet parallelt med å rekruttere deltakere fra de to andre kontorene. Samtlige 8 intervju ble

gjennomført i løpet av en 3 måneders periode. Hver deltaker hadde på forhånd underskrevet samtykke til at de ønsket å være med i undersøkelsen før jeg kontaktet de ulike informantene på telefon. Jeg samlet inn alle de skriftlige samtykkeskjemaene før jeg begynte å intervju.

4.5 Intervjuene

Alle intervjuene ble gjennomført ved de respektive sosialkontor og alle informantene møtte til avtalt tid. Intervjuene varte mellom 1 og to timer, (med et gjennomsnitt på 1 ½ time) og ble tatt opp på en diktafon. Lydkvaliteten var noe varierende. Ved det første intervjuet serverte jeg kaffe og sjokolade innpakket i papir. Dette gjør at det skurrer mye hver gang en forsyner seg. Jeg lærer av mine feil og unngår knitrede papir ved neste intervju. Jeg opplevde også noe varierende kvalitet av opptakene. Et par av de fremmedspråklige informantene snakker lavt og noe utydelig. Det var derfor behov for flere gjennomganger av opptakene før jeg får tak i det som blir sagt. Noen ganger får jeg ikke med alle ordene, men jeg klarte å resonere meg frem til det på bakgrunn av de kommentarene jeg selv kom med i etterkant. Ved et opptak er jeg usikker på hva som blir sagt under et par tema i intervjuguiden. Jeg kontakter derfor vedkommende person på telefon neste dag og gjentar spørsmålene slik at jeg er helt sikker på at jeg har forstått informanten riktig.

Opptakene ble transkribert umiddelbart etter at intervjuene ble foretatt og jeg utførte all transkriberingen selv. Dette så jeg på som en klar fordel. Når du hører intervjuet på nytt ser du hele intervjusituasjonen for deg og kan fornemme både stemning og nonverbale uttrykk hos informanten. Jeg prøvde i størst mulig grad og transkribere ordrett, men prøvde å lage hele setninger så godt det lot seg gjøre. Hver gang jeg selv snakker setter jeg en bestemt bokstav foran. Dette for at jeg hele tiden skal ha kontroll på hvem som sier hva. Jeg noterer meg pauser, latter og andre viktige iakttagelser som ikke kommer til syne gjennom ordene. Når jeg får en følelse av vedkommende ikke forstår spørsmålet skriver jeg i parentes ” tror ikke han helt forstår”. Dette er et eksempel på at transkriberingen er begynnelsen på analysen (Kvale, Brinkmann et al. 2009:189). Det er også sekvenser i intervjuene som ikke blir transkribert. Dette er når deltakerne begynner

å snakke om tema som ligger langt utenfor de teamene som intervjuguiden inneholder. Jeg var åpen i forhold til at jeg også jobbet som saksbehandler i Nav noe som medførte at noen av informantene ville fortelle meg om ulike problemstillinger knyttet til vedtak, saksbehandlingstid etc. Jeg kunne kanskje med fordel holdt en strammere form i intervjuene ved å stoppe informantene når de kom ut på et sidespor, men dette hadde kanskje andre ulemper ved at informanten følte seg tråkket på eller ”overkjørt”. Jeg gjorde derfor alt det jeg kunne for å få frem en tillitsfull atmosfære, noe jeg mener jeg lykkes med. Kanskje var sidesporene med på å gi mer utfyllende svar fra informantene enn det jeg ellers ville fått?

4.6 Deltakende observasjon

I tillegg til intervju benyttet jeg deltakende observasjon av gruppetiltaket som 4 av intervjupersonene benytter/hadde benyttet. Jeg laget et eget infoskriv til bruk for gruppetiltaket (Vedlegg 2). Dette fordi jeg ønsket å være en direkte iakttaker til det fenomen jeg skulle studere, og fordi jeg ville vite noe mer om hvordan gruppetiltaket fungerte. I første omgang hadde jeg tenkt at en ukes observasjon var tilstrekkelig for mitt formål. Etter å ha gjennomgått loggboken for uken kom jeg frem til at informasjonen jeg satt igjen med ikke var tilstrekkelig. Jeg satt igjen med et inntrykk av hvordan tiltaket praktisk fungerte, men hadde få data som belyste hva som foregikk i kommunikasjonen mellom de personene som var til stede i gruppen. Jeg tok konsekvensene av denne erkjennelsen og oppholdt meg ytterligere en uke på et senere tidspunkt. Nå med en mer klar agenda i forhold til hva jeg ville observere.

Da jeg senere intervjuet deltakere som benyttet gruppetiltaket visste jeg hva de snakket om. Jeg hadde da både mine egne refleksjoner og deltakerens uttalelser som referanseramme. Dette anså jeg som en klar fordel når jeg skulle i gang med analysen av oppgaven. Det bidro også til at jeg fikk mer informasjon om det fenomen jeg skulle studere. Jeg fikk anledning til å komme ”bak scenen” og fikk adgang til å studere prosesser som er skjult for den flyktige tilskuer (Aase and Fossåskaret 2007:33). Jeg var også spent på om det var noen forskjell mellom de deltakerne som deltok i gruppetiltaket sammenlignet med de som var i et individuelt løp. Jeg hadde i

utgangspunktet tenkt at de 4 som skulle intervjues fra gruppetiltaket skulle være aktiv i gruppetiltaket da jeg intervjuet dem, men dette lot seg ikke gjøre da jeg sosialtjenesten ikke klarte å rekruttere tilstrekkelige intervjupersoner til meg. Jeg endret derfor utvalgskriteriet til også å gjelde personer som tidligere hadde deltatt. Jeg opplevde ikke dette som noe problem da deltakerne som hadde deltatt tidligere hadde gruppetiltaket friskt i minne.

Feltarbeidet hadde en form av deltids deltakende observasjon, dvs. at jeg som forsker ikke oppholdt meg kontinuerlig sammen med deltakerne over tid, men at jeg kun var deler av dagen i feltet (Fangen 2004:92). Jeg var imidlertid til stede i tiltakets åpningstid hele uken og gikk således ikke glipp av informasjon. Et av de viktigste argumentene for langvarige feltarbeid er at du skal bli godt kjent med de menneskene du studerer (Fangen 2004:98). Når det gjelder deltakerne i gruppetiltaket var dette umulig å få til fordi deltakerne skiftet fra dag til dag. Når det gjaldt mitt formål var det i fremste rekke å få et innblikk i det "indre liv" i tiltaket. Dette mener jeg at jeg til en viss grad klarte å få til, sett i forhold til den tiden jeg hadde til disposisjon. Det vil derfor være mulig å forsvare et kort feltarbeid.

Jeg var som tidligere nevnt til stede i gruppetiltaket ved to perioder i løpet av høsten 2010. Jeg var til stede i gruppetiltakets åpningstid. I løpet av denne tiden prøvde jeg å få et innblikk i hva tiltaket gikk ut på. Jeg deltok på samtlige aktiviteter, møter, turer og lignende og prøvde så godt jeg kunne å gli inn i miljøet på en best mulig måte. Jeg pratet med ansatte og deltakere med det mål for øye, å få vite mest mulig om hvordan tiltaket fungerte. Jeg var noe mer tilbakeholden i den andre uken. Dette fordi jeg da hadde fått den informasjonen jeg trengte om tiltaket. Det var da lettere å ta et valg i forhold til hva jeg skulle observere. Jeg prøvde å gå litt inn og ut av situasjoner og gjorde meg noen beslutninger om hva jeg skulle observere til enhver tid. Det var ikke alltid like lett, men jeg hadde med meg en notatblokk som jeg noterte i underveis. Jeg skrev loggbok hver dag etter jeg kom hjem. Jeg var helt åpen i forhold til min agenda for deltakerne og informerte både skriftlig og muntlig om prosjektet mitt (vedlegg 2). Jeg passet også på å informere nye deltakere som møtte i tiltaket fra dag til dag.

4.7 Analyse av data

Jeg har tatt i bruk en form for fenomenologisk meningsfortetting i min analyse, som omfatter 4 trinn (Malterud 2003:100). Først leser man intervjuene og setter opp en liste over de tema som danner seg i materialet (1). Siden jeg benyttet meg av en intervjuguide med bestemte overskrifter var mange av temaene derfor gitt. Deretter presenteres ”meningsenhetene” slik de uttrykkes av informanten, det vil si at man trekker ut tekst som på en eller annen måte gir kunnskap til disse temaene (2). På dette trinnet i analysen blir de meningsbærende enhetene *kodet*, det vil si at hver meningsenhet som har noe til felles blir gitt en merkelapp. Det jeg merket meg i denne prosessen var at det dukket opp nye koder som jeg ikke fant igjen under tema jeg hadde i intervjuguiden. Jeg oppdaget også at flere av temaene hadde fellestrekk som gjorde at jeg kunne samle flere tema under en kategori. I det 3 trinnet blir intervjupersonenes uttalelser forkortet (meningsfortetting) og meningen blir gjengitt i et kortere sitat uten at meningsinnholdet blir redusert. I det fjerde trinnet skjer det en fortolkning av teksten og man prøver å finne en dypere mening i det som blir sagt (Kvale, Brinkmann et al. 2009:213).

Jeg satte opp et skjema for hver av informantene der jeg delte opp skjemaet i følgende punkt: sentralt tema, naturlig enhet (den informanten uttalte) og tolkning. Deretter samlet jeg alle sitatene jeg syntes passet til problemstillingen under noen hovedkategorier. Jeg samlet for eksempel sitater om tillit, vennskap, nærhet etc. under betegnelsen relasjoner. Jeg gjennomgikk hele datamaterialet på samme måte og stod til slutt igjen med 6 hovedkategorier som jeg ga et navn som virket dekkende for det informantene uttalte.

Når det gjelder analyse av datamaterialet fra gruppetiltaket (loggbok, skriftlige notater og refleksjoner) går jeg frem mye på samme måte. Også her har jeg sitater fra uttalelser fra deltakere. Det må imidlertid bemerkes at rollen som deltakende observatør kanskje i større grad var preget av egen tolkning. Dette fordi det ikke alltid var tid og anledning til å sjekke ut at om min tolkning samsvarte med det deltakerne opplevde.

4.8 Ethiske refleksjoner

Før jeg satte i gang med undersøkelsen gjorde jeg meg kjent med de krav, etiske retningslinjer, lovgivning og andre rettsregler som stilles til forskning som omhandler mennesker. Alle krav i forbindelse med håndtering og oppbevaring av datamaterialet er fulgt etter oppskriften, dvs. at diktafon, datamateriale og ”kodenøkkel” er oppbevart i nedlåst skap. Transkripsjoner, loggbok, notater etc. ligger på en datafil som kun jeg selv har tilgang til, og som er beskyttet med passord.

Jeg søkte NSD (Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS) om godkjenning av prosjektet så snart problemstillingen var formulert og valg av metode var foretatt. Kvittering på melding om at undersøkelsen kunne settes i gang ble mottatt den 30.08.10. NSD ba om at jeg utarbeidet et eget informasjonsskriv i forbindelse gjennomføringen av observasjon i gruppetiltaket. Da jeg søkte prosjektet inn hadde jeg kun vedlagt et felles infoskriv som jeg trodde kunne benyttes både i forbindelse med intervjuene og observasjon. NSD krevde imidlertid at jeg hadde et eget infoskriv som jeg skulle benytte ved deltakende observasjon. Jeg ettersendte infoskrivet og mottok godkjenningen kort tid etter. Før jeg begynte intervjuene hadde jeg mottatt skriftlig samtykke fra alle om at de ønsket å være med og at de var i informert om hva undersøkelsen handlet om.

Jeg har vært opptatt av at anonymiteten til deltakerne skulle ivaretas. Jeg har derfor utelatt alder på samtlige deltakere og nasjonalitet for de som ikke er etnisk norske. Jeg har valgt tilfeldige navn på informantene, men passet på at de er representativ i forhold til den nasjonaliteten de har for å gi et mest mulig troverdig bilde. Jeg har også endret på eksempler som øker mulighetene for gjenkjennelse, vel og merke der det ikke forstyrrer forståelsen av det som blir sagt. Det var eksempler på noen geografiske kjennetegn som knyttet seg til et bestemt sosialkontor. Disse kjennetegnene tok jeg vekk fra materialet.

Det er særlig to forhold jeg i ettertid har tenkt på vedr. intervjuene. I og med at det var veiledere som foretok rekrutteringen av informantene var det en sjanse for at det ble valgt ut ”glansbilder” som fremstilte kvalifiseringsprogrammet på en ukritisk og udelte

positiv måte. Jeg har imidlertid ingen grunn til å tro at dette er tilfelle da informantene fremtrer som svært forskjellige med tanke på hvilke erfaringer de har gjort seg om programmet. Også når det gjelder informasjon om meg selv har jeg i ettertid lurt på om det var særlig hensiktsmessig å si at jeg til vanlig jobbet i NAV. Hadde jeg fått andre svar hvis jeg kun opplyste at jeg var student? Ville de da vært mer åpen i forhold til å gi mer kritikk? Det kan være at det hadde vært enklere å holde fokus under intervjuene, men samtidig opplevde jeg at jeg fikk god kontakt nettopp fordi jeg viste forståelse for de problemstillingene de reiste.

KAPITTEL 5 PRESENTASJON AV FUNN OG DISKUSJON

5.1 Presentasjon av intervjupersonene

Jeg har intervjuet 8 deltakere i kvalifiseringsprogrammet ved 3 ulike NAV kontor i Bergen, 2 kvinner og 6 menn. 5 av intervjupersonene deltar eller har deltatt i gruppetiltak som en del av programmet. De øvrige 3 deltar ikke i noe gruppetiltak, men følges kun opp individuelt av en veileder i sosialtjenesten. Det betyr at disse deltakerne også kan ha et variert program som for eksempel består av en kombinasjon av praksisplass, psykolog, trening etc., men de deltar *ikke* i noen gruppetiltak som en del av programmet.

Av de 8 som ble intervjuet er 4 etnisk norske. De 4 andre har utenlandsk opprinnelse, men alle har mange års botid i Norge. Personene er mellom 21 og 60 år. 5 av personene er gift og bor sammen med andre familiemedlemmer, de andre 3 er enslige. Som tidligere nevnt var 4 av intervjupersonene brukere av gruppetiltaket der jeg foretok deltakende observasjon, eller hadde vært det, mens de 4 andre hadde individuelle tiltak i kvalifiseringsprogrammet. Under intervjuene kommer det frem at 1 av deltakerne er med i et annet gruppetiltak som har mange fellestrekk med det tiltaket jeg har valgt å se nærmere på. Det er også en deltaker som benytter seg av et tredje gruppetiltak. Det er derfor totalt 5 deltakere som benytter seg/ har benyttet seg av gruppetiltak. Jeg vil i

presentasjonen ikke differensiere mellom disse ulike gruppetiltakene (for å unngå å skape forvirring) og omtaler derfor de ulike tiltakene under samme benevnelse – gruppetiltak. Det er primært ikke dette ene gruppetiltaket jeg er interessert i å belyse, men de *prosesser* som skjer når mennesker kommer sammen. Det er med andre ord de prosesser som skjer i kommunikasjonen mellom de ulike aktører som står i fokus.

5.1.2 Funn

De data som ble innhentet gjennom deltakende observasjon vil ikke bli presentert i eget kapittel, men inngår i en felles diskusjon med funn fra intervjuene (dette er årsaken til at antall navn som blir nevnt under funn ikke samsvarer med tallet 8).

Mine funn, som jeg nå skal presentere, er fordelt under 6 overskrifter. Disse består av emner som jeg mener er representativ for datamaterialet mitt. Når det gjelder de 6 emnene jeg sitter igjen med er det på bakgrunn av kunnskap som har røtter inn i store deler av datamaterialet, og som representerer ”tyngdepunktet” i studien. Dette styrker en viss grad studiens ”overførbarhet” (Malterud 2003:111). Følgende 6 kategorier vil bli presentert:

- Motivasjon
- Tillit - et nøkkelord!
- Programinnhold
- Bevegelser, bevisstgjøring og handling
- Beretninger om endring
- Gruppetiltak eller en til en?

5.2 Motivasjon

Problemstillingen min skal gi noen svar på om deltakelse i kvalifiseringsprogrammet kan påvike *vilkår* for deltakelse på andre arenaer i samfunnet. Det kan derfor synes lite representativt når jeg tar med tiden i forkant av programmet. Jeg inkluderer imidlertid kontakt i forkant av programmet inn under deltakelse i kvalifiseringsprogrammet. Begrunnelsen for å ta med tiden før programstart var fordi jeg oppdaget under intervjuene at dette var et tema intervjupersonene var svært opptatt av, og at deltakerne også hadde et veldig forskjellig utgangspunkt når de startet opp i programmet. Noen begynner av egen motivasjon, andre som et resultat av at andre prøver å motivere dem. Det er også eksempler på at noen opplever et reelt press. Kan det tenkes at måten kvalifiseringsprogrammet blir presentert på og de valgmuligheter deltakerne blir stilt overfor har konsekvenser for det videre arbeidet? Eksemplene som følger kan illustrere dette:

Kari uttrykker det slik:

”Jeg kom til et punkt der jeg tenkte at nå må det skje noe, det så litt umulig ut. Så fikk jeg høre om dette med KVP, jeg fikk et tilbud og det var bare midt i blinken. Først var det litt sånn (rynker på nesen), men så hørte jeg godt etter hva de sa. Jeg tenkte hvorfor ikke prøve?”

For Kari kommer tilbud om kvalifiseringsprogrammet på et tidspunkt der hun selv har erkjent at det må skje noe. Hun er med andre ord motivert når veileder presenterer tilbudet for henne. Forut for oppstart har hun brukt langt tid på å bestemme seg. Hun fremhever betydningen av den dialogen hun har hatt med veileder og uttrykker at uten denne støtten ville hun aldri kommet i gang. Freire (1999) sier at det er gjennom dialogen vi utvikler kritisk tenkning, vel og merke når begge parter har tro på mennesker og er ydmyke i forhold til hverandre (Freire:74-75). Gjennom dialogen skapes det en tillit som gir muligheter for at begge kan fremme sine meninger og tanker. Når Kari endelig bestemmer seg for å prøve seg i tiltaket er det på bakgrunn av de refleksjoner som skjer i dialog med veileder og hun uttrykker at dette var noe de kom frem til i fellesskap.

Det er likevel uttalelser som viser at Kari er oppmerksom på hva veileder tenker om henne. ”Jeg tok jo signalene ” sier hun når hun beskriver kommunikasjonen mellom henne og veileder i tiden i forkant av oppstart. Som Goffman påpeker vil våre handlinger alltid være preget av de andres reaksjoner på våre egne handlinger (Crow 2005:106). Kari vil ikke skuffe saksbehandleren fordi hun kanskje føler at hun har gjort mye for å legge til rette for henne? Dette trenger ikke være noe negativt, men det blir viktig at slike tanker blir snakket åpent om mellom partene slik at man unngår at deltakeren går inn i noe som er uttrykk for andres forventninger. Vi skal være klar over at maktaspektet ikke forsvinner fordi det utarbeides timeplaner og forpliktende handlingsplaner. Disse kan også være en kilde til utøving av makt fra de profesjonelles side, ikledd betegnelsen brukerrodding. Slettebø og Brodtkorb (2009) er en av dem som har fremhevet dette og uttrykker at et reelt partnerskap har man først når partene har forhandlet seg frem til en løsning (Slettebø, Brodtkorb et al.:26).

Aaden oppdager kvalifiseringsprogrammet selv og kontakter sosialtjenesten for mer informasjon.

”Jeg oppdaget KVP på NAV sine sider og tok kontakt med saksbehandleren min for å høre hva det var for noe. Jeg tenkte at når jeg begynner i KVP vil jeg lære noe nytt, og så tenkte jeg at jeg ville lære mer norsk.”

Aaden er mer klar på det han vil og han ser kvalifiseringsprogrammet som et middel til å nå dette målet. En viktig betingelse for deltakelse er derfor oppfylt fordi Aaden ser betydningen av å delta i programmet, og har en oppfatning av at å lære språket bedre vil gi ham en inngangsbillett til arbeidslivet. Denne troen blir også ytterligere forsterket fordi han har gjort seg erfaringer fra tidligere arbeidsforhold med at språket har vært en barriere for ham. Han sier også at han deltar aktivt i læreprosessen på skolen, noe som indikerer at han føler han har noe å bidra med. Vi ser at flere av de betingelsene som Ife og Tesoriero (2006) trekker frem som betingelser for deltakelse faktisk er til stede (Ife and Tesoriero:157). Han får også en forsterket motivasjon i forhold til at fast arbeid og en inntekt vil gjøre ham i stand til å søke familiejenforening.

Aaden opplever en mening med den aktiviteten han gjør som Antonovsky fremhever som viktig for å kunne mestre en situasjon (Langeland 2010:211). Han ønsker å investere i skolen fordi han ser at dette kan hjelpe ham med å få plass andre viktige ting i livet. I tillegg føler Aaden at han har en veileder som støtter ham og som er

tilgjengelig når han har behov for bistand. Denne deltakeren opplever at både aktiviteten i seg selv er viktig (han liker å gå på skolen), han ser at det kan gi ham fordeler i fremtiden mht. jobb (overbevisning), og han opplever relasjonen til saksbehandler som støttende. Alt dette påvirker personens grad av mestring (Langeland 2010:211).

Abdul har ikke de samme positive erfaringene i tiden før oppstart av programmet. Han sier følgende:

”De sa til meg. Du må begynne i dette programmet! Ingen ville forklare meg noe, så jeg sa nei. Jeg fikk ikke hjelp på tre måneder. Noen er bra, noen er ikke bra. De presser folk, det kan man ikke gjøre.”

I Abduls tilfelle er det lite som tyder på at en slik fremgangsmåte fremmer brukermedvirkning som står sentralt i lov om kvalifiseringsprogrammet, jfr. § 42. Her står det følgende:

”Det skal legges stor vekt på hva tjenestemottaker mener”.

Abdul velger å bryte kontakten med sosialtjenesten som igjen fører til at han blir nektet økonomisk hjelp. Sosialtjenesten bruker deltakelse i kvalifiseringsprogrammet som et vilkår for sosialhjelp, noe som i utgangspunktet bryter med lovens intensjon om frivillighet. Naper Ohrem med flere sier i boken *”Fattigdommens dynamikk”* at fordi det står som vilkår i lov om sosiale tjenester i Nav at man har benyttet seg av alle andre muligheter for selvforsørgelse, så vil deltakelse i programmet for mange bli en reell plikt. (Naper Ohrem, van der Wel et al. 2008:110).

Abdul opplever en undertykkende relasjon til sosialtjenesten og reagerer med å avvise tilbudet. Dominelli (2002) skriver at dette er en vanlig form for reaksjon på undertrykking (Dominelli 2002:13). Denne deltakeren viser sin kritikk mot systemet og selv om han veier for og i mot konsekvensene av handlingen, som vi alltid gjør når vi går inn i en kommunikasjon med andre (Goffman 2010:106), velger han å trekke seg ut av situasjonen. Dette gir også noen signaler til sosialtjenesten i forhold til egen praksis som det er viktig å merke seg. Er det slik at man skal holde fast ved den dominansen som eksisterer i systemet og opprettholde status quo, eller skal man inngå i et samarbeid med ”den andre”? Sannsynligheten for at det oppstår slike diskusjoner blant de ansatte er jo nettopp fordi noen mennesker reagerer på den praksis som blir utøvd. Det er nettopp i slike situasjoner der det skjer et ”brudd” i kommunikasjonen og der definisjonen av situasjonen ikke er like åpenbar, at det kan åpne opp for alternative

måter å forstå situasjonen. Hver av partene har med andre ord anledning til å revurdere sin definisjon av situasjonen (Goffman 2010).

Abdul sin reaksjon er også et eksempel på det som Antonovski kaller fremmedgjøring (Langeland 2010:211). Han ser ikke hensikten med å delta fordi han mangler informasjon og oppfatter ikke situasjon som forutsigbar og forståelig. Dette hemmer deltakelse som Abdul sin historie er et eksempel på.

Hovedvekten av intervjupersonene stiller seg imidlertid positive til den informasjon de har fått om programmet og har også en positiv innstilling til programmet før de starter opp. Bare en av intervjupersonene gir uttrykk for at han begynner i programmet som et resultat av tvang. Det er imidlertid uttalelser som indikerer at det skorter litt på informasjonen i forhold til hva kvalifiseringsprogrammet faktisk er. Jean sier for eksempel følgende:

”Jeg fikk med meg en brosjyre som jeg tok med hjem. De fortalte meg (saksbehandler) hva KVP var for noe og at det krevde litt av meg. De sa jeg kunne begynne i programmet. Jeg skjønnte ikke helt poenget da jeg etter 3 måneder fremdeles ikke hadde noe å gjøre. Jeg merket ikke helt forskjellen fra tidligere for å si det sånn.”

Også Eriks uttalelse vitner om mangelfull informasjon. Han gir uttrykk for at han oppfatter kvalifiseringsprogrammet som et tilbud om jobb når han sier:

”Jeg tenkte, dette vil jeg, pleie de gamle, ikke noe program, jeg så det slik at jeg fikk et tilbud om jobb og det passet meg.”

Spørsmål fra forsker: ”Har du laget en timeplan?”

”Nei det kan jeg ikke huske, jeg sa jeg ville jobbe fra 08.00 til 1500 hver dag og det har jeg gjort siden dag en.”

Spørsmål fra forsker: ”Så du trenger kanskje ikke kvalifiseringsprogrammet for å nå målet ditt?”

”Overhodet ikke, jeg trengte bare et spark bak”

Disse eksemplene viser at mangel på informasjon om hva kvalifiseringsprogrammet faktisk er, kan være et hinder for at deltakerne utnytter de mulighetene som faktisk ligger i programmet, noe som kan være et hinder for deltakelse generelt. Erik har ingen variasjon i programmet. Han er riktignok i et arbeidsrettet tiltak (praksis plass), men har

ingen tilbud om *andre tiltak som kan støtte opp under målet om arbeid* som loven gir grunnlag for (Arbeids- og 2009). På den andre siden kan det jo tenkes at Erik sitt program nettopp er ”skreddersydd” fordi han har fått oppfylt sitt ønske om å jobbe hver dag fra 08.00 til 15.00. Det som imidlertid er noe uklart er i hvilken grad Erik har fått informasjon om de muligheter som ligger i programmet, og om valget hadde vært annerledes hvis han hadde vært kjent med flere alternativer.

For at du skal kunne ha evne til å kunne påvirke utfallet av en situasjon er det viktig at du har all den nødvendige informasjon som ligger i situasjonen. Goffman er en av dem som har trukket frem dette dilemmaet når den ene parten har mer informasjon i situasjonen enn den andre (Jenkins 2008:158). Det er altså en mulighet for at maktforholdet mellom partene kommer i uballanse fordi veileder som har mer oversikt over situasjonen også kommer i en situasjon der man styrer kommunikasjonen. Man kan jo også spørre seg om disse deltakerne som fungerer optimalt i arbeid og som ikke synes å ha behov for noe ekstra oppfølging egentlig faller utenfor målgruppen i kvalifiseringsprogrammet. Kanskje hadde disse deltakerne hatt bedre utbytte av at NAV jobbet mer mot arbeidsmarkedet for å sikre deltakerne ordinært arbeid. Dette for å hindre deltakerne i å bli ”låst inne” i en tiltakskjede som gjør at de ikke oppnår full deltakelse i arbeidslivet. Både norske (Scaffit, Skardhamer et al. 2010) og utenlandske studier (Bolvig, Jensen et al. 2003) viser at ”innelåsing” i ulike tiltak ikke fremmer deltakelse på det ordinære arbeidsmarkedet, men faktisk kan være med å forlenge avhengigheten av offentlig stønad.

Mange av intervjupersonene beskriver et mildt press fra veileder som positivt. Noen sier også at det var helt nødvendig med et slikt press for at de skulle få til en endring i livet sitt. Også de to deltakerne som opplever tvang, (en i forbindelse med oppstart i kvalifiseringsprogrammet og en i forbindelse med oppstart i gruppetiltaket) er positive til kvalifiseringsprogrammet når de først er startet opp, men er sterkt kritiske til måten de ble behandlet på av sosialtjenesten i forkant. Noen eksempler kan illustrere nærmere. Erik sier følgende:

”Jeg ble kalt inn en fredag husker jeg, hadde kanskje sett saksbehandler en gang tidligere. Hun sa ...mandag møter du på (navn på tiltak)!.....Hva er det ?, spurte jeg. Det ble bare slengt ut, jeg ante ikke hva hun snakket om. Hva hvis jeg ikke møter da, det er jo tvang dette!.....Ja det kan du godt kalle det sa saksbehandler.....Da reiste jeg meg og gikk.....”

”Jeg ble så provosert at jeg holdt på å gå ut av mitt gode skinn. Men så gikk jeg jo litt i meg selv og etter en måned så stilte jeg på disse (navn på tiltak) greiene”..

Erik beskriver både møte med saksbehandler og møte med gruppetiltaket negativt, men sier samtidig at han trengte dette sparket for å komme seg videre. Dette er et interessant funn fordi det viser at provokasjon også kan føre til endring (Ledwith 2005:53). Det er imidlertid lite som tyder på at en slik praksis legger til rette for samarbeid og dialog i møte mellom brukere og fagfolk, som enkelte mener er en forutsetning for å få til et samarbeid (Slettebø, Brodtkorb et al. 2009:25). Et slikt møte som her ble presentert kunne også ført til at brukeren reagerte med å trekke seg tilbake fordi han ikke maktet å innfri de kravene som ble stilt. Dette vil jo være et aldri så lite paradoks fordi brukeren henvender seg til sosialtjenesten for å få hjelp. Vi ser at et krav om tilstedeværelse som her ble presentert, kan ha ulike konsekvenser alt etter hvem personen er og hvilken kontekst han eller hun befinner seg i.

Kari, som jeg også nevnte innledningsvis, har hatt tett dialog med saksbehandleren sin i lang tid før hun begynner i programmet og hevder det var en lang prosess fra første tanke til handling.

Hun uttrykker det slik:

” De sa jeg tror du skal prøve dette. Jeg tok signalene, jeg opplevde saksbehandler som litt bestemt, men det var bra for det trengte jeg..... (lang pause)jeg forstod at jeg burde prøve for min egen del , ja du fanger jo opp signalene” latter

Dette utsagnet viser at andres forventninger også har innvirkning på valget om å delta i programmet. Kari vil ikke skuffe saksbehandleren sin som hun har et godt forhold samtidig som hun ser at hun må prøve noe nytt for å komme videre. For henne var det viktig at noen presset henne fordi hun uten dette presset ville stått på stedet hvil. Det er når mennesker sier sin mening og gir verden navn at vi forandrer den sier Freire (1999:72). Den tilliten som oppstår mellom to individer er det nettopp dialogen som skaper (Freire 1999:76). Selv om Kari har følt et mildt press fra saksbehandler vitner likevel hennes beskrivelser om at begge har tatt hensyn til den andres virkelighet, og at det har vært en dialog som har utfordret begge parter. Kanskje er det denne utforskningen av tanker og ideer som fører til at Kari til slutt velger å ta skrittet ut og begynner i kvalifiseringsprogrammet?

Også Maria som har vært hjemme med barna siden hun kom til Norge for 8 år siden, viser forståelse for det presset sosialtjenesten utsetter henne for når hun sier:

”Det var ikke tvang , men de ville stoppe sosialhjelpen fordi jeg kunne bra norsk og bare var hjemme. ” De sa det var viktig at jeg kom i en arbeidsrutine.”

Spørsmål fra forsker: ”Hvordan oppfattet du det da? ”

” Veldig greit, mye bedre å være med enn å være hjemme.”

For Maria kommer tilbudet om kvalifiseringsprogrammet på et tidspunkt hun virkelig ønsker en forandring i sin situasjon. Hun reagerer derfor ikke negativt på at sosialhjelpen vil bli stoppet, men ser tilbudet som en gylden mulighet til å komme ut av en isolert tilværelse. En viktig forutsetning for deltakelse var derfor til stede fordi hun selv så verdien av å delta (Ife and Tesoriero 2006:157).

Eksemplene over viser at den samme situasjonen (samme informasjon blir gitt om tiltaket, de samme krav blir fremsatt) gir ulike utfall fordi deltakerne vurderer situasjonen forskjellig. Goffman ville sagt at deltakerne veier de omkostningene det medfører å følge den gjeldende normen, forventninger om å delta, opp mot de sanksjonene som inntreffer ved å bryte normen (Goffman 2010:106). I den situasjonen der deltakeren ikke innfrir kravet om deltakelse skjer det et ”brudd” i kommunikasjonen. I slike situasjoner ligger det også muligheter for endring hos både deltakere og hos de profesjonelle. Begge parter kan trekke seg tilbake til ”backstage”, der man forbereder sin opptreden for sitt publikum, for å revurdere sine synspunkter og kanskje komme frem til en annen definisjon av situasjonen enn den de i utgangspunktet hadde. Vi ser at de ulike deltakerne hadde et svært ulikt utgangspunkt mht. motivasjon. Motivasjon, enten det er egen motivasjon eller motivasjon som oppstår som følge av at andre motiverer, synes å fremme deltakelse. Mangel på motivasjon eller tvang fører til det motsatte, nemlig at det hemmer deltakelse.

5.3 Tillit - et nøkkelord!

Er det slik at tillit til veileder eller andre representanter for hjelpeapparatet kan bidra til bedre samarbeid og bevisstgjøringsprosesser hos deltakerne, eller er det fellesskapet med andre i samme situasjon som påvirker deltakerne mest? Også under dette punktet spriker svarene, men det som kom tydelig frem var at mange av informantene var svært opptatt av dette emnet. De beskrev relasjoner i forbindelse med hvordan de ble møtt da de fremmet søknad om kvalifiseringsprogrammet, hvordan samarbeidet var når de utarbeidet timeplanen i programmet og også hvordan de oppfattet betydningen av denne kontakten generelt. Også fellesskap og vennskap med andre deltakere i samme situasjon blir trukket frem som en viktig drivkraft.

Et viktig element i samfunnsarbeid er å komme bak symptomer på undertrykking og klare å se sammenhengen mellom egne opplevelser og strukturerer i samfunnet som skaper disse forskjellene (Ledwith 2005:7) Mitt inntrykk er at når deltakere møter mennesker i samme situasjon, det være seg i gruppetiltak eller på en arbeidsplass, er det lettere å se at det kanskje er betingelsen man lever under, fremfor egne egenskaper, som er årsaken til at man er i en vanskelig livssituasjon. Gjennom dialogen med andre skjer det en bevisstgjøring over egen situasjon. Kan det også være slik at veileder som er en representant for den paternalistiske tankegangen, som kjennetegnes av å utferdige direktiver og utøve kontroll samtidig som man skal være en hjelper (Askheim, Starrin et al. 2007:64), har vansker med å etablere et tillitsforhold til dem de skal bistå? Kanskje, men det er også eksempler på at det er mulig å opparbeide et tillitsforhold mellom veileder og deltaker.

For Kari som ikke hadde vært i arbeid på svært mange år var den tette kontakten med veileder det som ga henne inspirasjon og den støtten hun trengte. Hun uttrykker også at det fra første stund var noe med kontakten som "traff" henne. Som hun selv uttrykker det:

*"Jeg merket det med en gang jeg så henne, kan ikke helt forklare hva det var."
Spørsmål fra forsker: "Var det bare noe med kjemien?"
"Ja, vi kan liksom snakke om veldig mange ting".*

Også for Jean er kontakten med veileder viktig. Han uttrykker det slik:

”Noen ganger når man har problemer og vil snakke og snakke, så lytter de virkelig. På en måte får de deg til å snu situasjonen slik at de får deg til å forstå.”

Begge disse sitatene er eksempler på det vi kan kalle den empowermenttrettede tankemodellen. Denne bærer preg av at saksbehandlere blant annet er aktivt lyttende i sitt språk, som både Kari og Jean beskriver, og at man er oppmuntrende fremfor dømmende eller moraliserende (Askheim, Starrin et al. 2007:68).

Både Eriksen (2007) og Slettebø (2009) fremhever betydningen av en god relasjon mellom hjelper og bruker for at empowermentprosesser skal settes i gang. Eriksen (2007) fant i sine resultater fra sin doktoravhandling at sosialklienter som styrket egen mestring også hadde hjelpere som gjorde en innsats som *passet inn* i aktørens egen mestringsanstrengelser (Eriksen:251). For Jean er det tydelig at saksbehandler har vært til nytte i de refleksjoner han har gjort omkring sin egen situasjon og at saksbehandler har forstått det Jean prøver å formidle. Når Jean forklarer at saksbehandler lytter bekrefter hun at den andres virkelig er like viktig som hennes. Gjennom dialogen med saksbehandler omdefinierer han sin egen situasjon der han viser at det har skjedd en kritisk tenkning som fører til en forandring hos ham selv (Freire 1999:76).

Også for Kari er det tydelig at hun oppfatter kontakten til veileder på en positiv måte. Det at hun føler at hun kan snakke om mange ting er kanskje et uttrykk for at hun over tid har opparbeidet seg tillit til et menneske som har vist henne akseptasjon og empati. Det er nettopp når hun eller han opplever positiv akseptasjon, empati og ekthet, at tillit og motivasjon skapes (Langeland 2010:225).

Partnerskap og samarbeid er et ideal, men hva er det egentlig som skal til for å nå dette målet? For det første må det være en relasjon mellom brukerne og fagfolkene, og aktørene må oppleve at de er i en dialog. For det andre må brukere få informasjon om alt som angår deres situasjon (Jenkins 2008; Slettebø, Brodtkorb et al. 2009). Mye tyder på at både Jean og Kari opplever å bli hørt og forstått. De har videre hatt stor innflytelse på utarbeiding av timeplanen sin, noe som sikrer reell medvirkning.

Jean forteller også om negative relasjoner han har hatt til en tidligere saksbehandler og den frustrasjonen han følte når han ikke ble hørt. Frustrasjonen førte til at han sluttet i tiltaket fordi han ikke opplevde noen medbestemmelse i valg av tiltak.

”Vi er voksne og de må kunne kommunisere med oss. Om de bare kunne stolt litt mer på oss, ikke bare sende oss av gårde. Hvis noen stoler på deg jobber du bedre!”

For Jean er tilliten fra veileder viktig og helt klart noe som fremmer informantens vilje til å delta. På samme måte beskriver han hvordan mangel på innflytelse over valg av tiltak hemmer deltakelse. For Jean gir ikke kravet om å delta i dette bestemte tiltaket forståelighet, fordi han ikke ser det som meningsfullt og fordi han ikke ser at han har ressurser til å møte de forventninger han selv har og de forventningene omgivelsene stiller. Han vurderer derfor i at det ikke er noen vits i å investere i noe som i seg selv ikke gir noen mening. Det er dette Antonovski kaller fremmedgjøring (Langeland 2010:211). Når Jean på et senere tidspunkt opplever å få kontroll over situasjon ved å selv velge praksisplass utvikles også mestringsressursene. Å være i et tiltak han selv ønsker gir økt egoidentitet. Når dette kombineres med andre mestringsressurser som sosial støtte (oppmuntring fra veileder) og en ideologisk overbevisning (” i min familie klarer man seg selv! ”) øker dette personens sjanse til å mestre spenning (Langeland 2010:212).

Ikke alle deltakerne er like entusiastisk i forhold til relasjonen de har til veileder. For Pål som er utplassert på en praksisplass er ikke kontakten med veileder særlig viktig.

Han sier :

” Hun saksbehandleren min, lang pause, har jeg bare truffet en gang tror jeg. Jeg har en kontakt person på sykehjemmet så hun treffer jeg jo hver dag ”

”

Spørsmål fra forsker: ”Er du litt usikker på hvem som er veilederen din?”

”Ja, det er meg egentlig revnende likegyldig. Jeg går på jobb og får lønnen min når jeg skal.”

Litt senere i intervjuet kommer det frem at han er misfornøyd med at han ikke har fått gjeldsrådgivning. Han har heller ikke fått hjelp til å skaffe sertifikat som de på NAV i starten var positiv til. Han skal også snart skifte tiltaksplass, selv om han ikke helt forstår hvorfor.

”Jeg skulle få hjelp til å ta kontakt med kreditorer og sånn, men så langt har jeg ikke hørt noe. De påstår at de har ringt og sendt brev, men jeg synes jo det er litt rart for postkassen min er jo tom og telefonen har ikke ringt.”

Spørsmål fra forsker: ”Kan du ikke ta dette opp igjen da hvis det er slik at du fremdeles har behov for gjeldsrådgivning?”

”Jo det kunne vært greit å få snakket med noen.”

For Pål er det tydelig ting omkring situasjonen som han hadde hatt behov for å diskutere. Kontakten med veileder er beskjeden og kanskje er det også slik at fordi han er på jobb hver dag og veileder ikke er til stede, så har han heller ikke muligheter for å ta det opp. Han viser også gjennom sitatet at han ikke har særlig tillit til verken saksbehandler, (som ikke ringer) eller til Nav – stat som ikke holder det de lover i forhold til sertifikatet. Likevel får ikke dette konsekvenser i forhold til Påls vilje til å delta i programmet. For Pål er målet om arbeid det viktigste og han takler derfor også dårlig informasjon, manglende oppfølging/brukermedvirkning. Han opplever stor grad av mening i den aktivitet han bedriver og opplever samtidig støtte av kontaktpersonen ved arbeidsplassen. Denne ”sense of coherence” eller betydning av sammenheng (Langeland 2010), gjør kanskje til at Pål mestrer dårlig informasjon og manglende oppfølging.

Dette viser hvor viktig det er å ha et mål og en tro på at den aktiviteten man bedriver faktisk vil bety en forskjell i fremtiden (Ife and Tesoriero 2006:157). På den annen side er Påls reaksjon med på å opprettholde den ubalansen i maktforholdet som oppstår når to parter har så ulik informasjon i situasjonen (Jenkins 2008:159). Det er sosialtjenesten her som råder over valg av tiltak, ventelister på gjeldsrådgivning og regler for når og hvordan brukere kan få dekket utgifter til sertifikat. Denne deltakeren ville nok ha en større sjans for å øke sin deltakelse, hvis han hadde fått bistand i forbindelse med gjeldsrådgivning når han fremdeles går i programmet. En uoversiktlig økonomisk situasjon og kanskje redsel for at kreditorene skal komme med økonomiske krav man ikke klarer å innfri, er noe som helt klart som kan virke hemmende på deltakelse.

Noen av deltakerne trekker frem fellesskapet med andre i samme situasjon som et viktig element, mens andre synes å være lite opptatt av dette. For Kari for eksempel gir fellesskapet en mental berikelse.

”Jeg vet ikke hvordan jeg skal forklare det, men jeg er veldig glad i de menneskene på cafeen, vi gir hverandre gode klemmer. Jeg føler at jeg har så mye å gi. Det er ikke alltid det skal så mye til, et smil noen vennlige ord. Det er nok til å løfte folk det! Livet blir enklere når du vet du skal ut og trives der du skal”.

Kari beskriver hvordan hun har etablert nære relasjoner til de menneskene hun møter gjennom praksisplassen hun er på. Hun føler at hun selv har noe å bidra med, som er en

betingelse for deltakelse og at hun gjennom dialogen med andre også får mye tilbake. Hun uttrykker en form for kollektiv identitet, (som kan defineres som en sum av et individs kognitive, moralske og emosjonelle tilknytning til en gruppe (Poletta and Jasper 2001:285) når hun beskriver de positive følelser hun har for de andre i gruppen. Hun uttrykker ”vi” når hun snakker om dette fellesskapet som virker styrkende både i forhold til forståelse av egne og andres utfordringer. Siden mange av deltakerne på denne praksisplassene sliter med de samme problemene hun selv har følt på kroppen, føler hun seg kanskje ikke så alene og spesiell. Hun opplever at når hun deler sine tanker med de andre i fellesskapet gjør det godt på to måter. Det kjennes fint å være til støtte for andre, men samtidig får hun tips om hvordan hun selv kan møte utfordringer i hverdagen. Det å lytte til menneskers narrative fortellinger kan hjelpe oss med å lage nye fortellinger om oss selv som synliggjør personers mestringsevne, muligheter og ressurser (Langeland 2010:222).

Også for Maria er entusiasmen over det fellesskapet hun føler i den gruppen hun deltar i lett å få øye på når hun smilende forteller:

”Jeg liker meg veldig godt i gruppen. Det er ulike kulturer som møtes, vi snakker om klær og tradisjoner. Vi snakker sammen for å lære mer norsk, hvis en ikke har penger vi hjelper hverandre. Vi hjelper hverandre også når vi skal finne frem til steder vi ikke vet hvor er”.

Gruppetiltaket er for Maria en arena både for kontaktetablering, læring og støtte. Det fyller med andre flere av de behovene hun har. Hun klarer å bryte ut av en svært isolert tilværelse og møter mennesker som opplever de samme utfordringene som henne selv. Det er nettopp i slike situasjoner mennesker støtter og lærer av hverandre, og gjennom en slik prosess styrker hverandres evne til å motstå undertrykking og eksklusjon (Dominelli 2002:111). Disse kvinnene hjelper hverandre med å løse utfordringer i hverdagen gjennom ulike aktiviteter. Gjennom dialog, felles erfaringer og oppgaveløsning tilegner man seg kunnskap både om seg selv og andre som man kan ta i bruk i andre situasjoner. Man tilegner seg kort og godt sosial kapital. Sosial kapital handler ganske enkelt om å ha et nettverk som man kan ta i bruk når man har behov for det (Starrin and Rønning 2009). I og med at dette også er en gruppe som er etablert av profesjonelle kan de ansatte være en viktig ”katalysator” som kan støtte dem ved å være tilstede og legge til rette for at de skal nå sine mål (Dominelli 2002:112). Det vil også

være en anledning for de profesjonelle å ta tak i de utfordringene som de ser deltakerne har.

Det er imidlertid ikke alltid at slike grupper virker så inkluderende fordi følelsen av eksklusjon er noe som ligger i den indre gruppedynamikken (Dominelli 2002:114). Det er derfor et paradoks at kollektiv handling kan føre til eksklusjon av nye medlemmer. For Maria, som sliter med psykiske vansker, var nok faren for å komme i en slik situasjon til stede, men fordi det også jobbes med dette problemet (hun går til psykolog som et ledd i kvalifiseringsprogrammet) på et individuelt nivå er det noe hun mestrer. Sosialarbeidere som er involvert i slike gruppeaktiviteter har en plikt til å jobbe både på et individuelt og et kollektivt nivå, fordi individers personlige behov har betydning for den kommunikasjon som skjer i gruppen (Dominelli 2002:110). Det jeg også merket meg i gruppetiltaket var at den tilliten og solidariteten som synes å være til stede blant noen av deltakerne også ble en ”buffer” i forhold til å tåle situasjoner der deltakere ble kritisert eller følte seg krenket. Når man føler støtte fra andre er det lettere å lære seg konstruktiv konfrontasjon. Sitter man alene med veileder på et kontor og opplever å bli ydmyket er det kanskje lettere at man snur følelsen innover og blir stille og unvikende (Askheim, Starrin et al. 2007:69).

Kort oppsummert er tillit til både andre i samme situasjon og til veiledere og andre kontaktpersoner noe som har en positiv effekt på deltakelse.

5.4 Programinnhold og medvirkning

Som tidligere nevnt gir kvalifiseringsprogrammet rom for å ta i bruk ” *andre tiltak som kan hjelpe den enkelte til å nå målet om arbeid*, jfr. Ot.Prp.nr. 70:26 I hvilken grad blir denne fleksibiliteten i programmet tatt i bruk?

Hele 5 av 8 deltakere har pr. i dag et program som kun består av en aktivitet. Dette er enten skole eller arbeidspraksis. Flere av dem hadde andre aktiviteter i starten, men de er av ulike årsaker opphørt. Alle de 5 har imidlertid jevnlig kontakt med veileder i kvalifiseringsprogrammet, men det kan synes om kontakten med veileder går via andre

personer når de kommer ut på en arbeidsplass. Såkalte kontaktpersoner blir bindeledd mellom deltaker og Nav - sosialtjeneste når deltakerne kommer ut i en praksisplass og overtar i stor grad det oppfølgingsansvar veilederne på sosialkontorene har. Disse personene er viktige støttespillere for deltakerne fordi de har hyppig kontakt, og i motsetning til veileder på sosialkontoret, oppholder de seg på samme arena som deltakerne.

Kari som pr. i dag bare har et arbeidsrettet tiltak i programmet er et eksempel på hvordan man tar i bruk de mulighetene som ligger i programmet. Hun sier:

”Jeg begynte først å svømme for å komme i bedre form. Så begynte jeg forsiktig å jobbe på kafeen 1 dag pr. uke. Nå jobber jeg 3 dager. Det er snakk om at jeg skal øke opp en dag til et annet sted 1 dag pr. uke”.

Fra å starte opp med en liten aktivitet har Kari gradvis økt sin deltakelse i programmet. Gjennom samtaler med veileder startet det en prosess der hun tar det første skrittet i forhold til å endre sin situasjon. Etter hvert ser hun at arbeidet i kafeen ikke bare gjør godt for henne selv, hun opplever at hun også har noe å gi andre. Dette gir arbeidet mening som igjen stimulerer til ytterligere innsats. Det hele begynner med personlig empowerment, der hun gjennom å dele sine erfaringer med de andre brukerne i kafeen også oppdager nye sider ved seg selv. Det er dette Freire fremhevet som essensielt i sin teori der menneskers historier som bærer preg av tillit, gjensidighet og respekt, den virkelige dialogen, er basis for begynnelsen av empowermentprosesser (Ledwith 2005:62) Det vil imidlertid også være slik at denne dialogen har betydning for flere enn en, fordi dialogen kan føre til en kritisk forståelse av de strukturelle forholdene som holder gruppen i en avmaktsposisjon (Ledwith 2005:63). Dette er interessant i et samfunnsarbeidsperspektiv der en slik kritisk bevissthet senere kan spire til kollektiv handling.

3 av deltakerne har et sterkt fokus på arbeid og beskriver andre deler av programmet som underordnet. De samme tre kan heller ikke huske om de har utarbeidet noen timeplan. To av disse deltakerne uttrykker også sterk skepsis til at veileder foreslår kortere arbeidsdager og en ”myk” start. De ønsker fulle dager slik som i en ordinær

jobb. De samme 2 deltakerne går fra et tiltak over i et annet tiltak som innebærer helt andre arbeidsoppgaver. Begge stiller seg noe uforstående til dette da begge har et ønske om jobb ved den plassen de først ble utplassert. Det er grunn til å stille spørsmål om det er brukernes mening som veier tyngst eller den ”tiltakspakken” Nav har tilgjengelig for brukerne?

Som tidligere nevnt er det 5 deltakere som pr. i dag bare har en aktivitet i programmet utenom samtaler med veileder. Disse aktivitetene består av arbeidsrettede tiltak, skole eller egenstudier. Det er imidlertid stor forskjell på hvor mange timer de deltar i løpet av uken. Bare to av deltakerne deltar på full tid. De 4 andre deltakerne har kortere dager, og en har kun program 3 dager pr. uke. 1 deltaker har kun egenstudier i kvalifiseringsprogrammet og styrer selv sin innsats. Det må imidlertid legges til at denne personen tidligere i programmet har deltatt i flere arbeidsrettede tiltak.

Når det gjelder de 3 andre deltakerne som deltar i gruppetiltak per i dag får vi et annet bilde. For det første har disse deltakerne et mer variert program, og evt. ”hull” i programmet fylles med aktiviteter som skjer i gruppetiltaket. Vi ser her eksempler på at arbeidsrettede tiltak kombineres med nettopp *andre tiltak* som kan være hensiktsmessig for den enkelte. I gruppetiltaket er det fellesaktiviteter som turer, matlaging, jobbsøking, besøk fra ulike etater, besøk til arbeidsgivere, foredrag om ulike tema etc. Vi ser at gruppetiltaket i seg selv utgjør en stor variasjon av aktiviteter. Utenom gruppetiltaket har disse deltakerne en kombinasjon av skole, ordinært arbeid, praksisplass, trening, fysioterapeut og psykolog og deltar også i andre gruppetiltak. Ser vi på innholdet i programmene er det de som deltar i gruppeaktiviteter som har størst variasjon i programmet sammenlignet med de som er i individuelle tiltak.

Hva så med medvirkning i forhold til utformingen av programmet? Er det deltakerens ønsker som kommer til uttrykk i programmet? Alle deltakerne gir uttrykk for at de er fornøyd med det programmet de har per i dag, men ikke alle har klart for seg om de i det hele tatt har utarbeidet en timeplan. Det er også stor variasjon i hvor mye tid det er lagt ned i forarbeidet til oppstart. Kari er et eksempel på en deltaker hvor det ble diskutert ulike alternativer i lang tid før man ble enige om noe. Erik er et eksempel på det stikk motsatte. Han begynner på praksisplassen dagen etter han blir introdusert for arbeidsplassen. Det er også stor forskjell i hvordan timeplanen endres underveis. For

noen deltakere virker det som om de bruker timeplanen som et nyttig verktøy i samarbeidet med veilederen, mens for andre er ikke timeplan et ord som gir noen assosiasjoner.

Det er som nevnt over de tre deltakerne som deltar i gruppetiltak som har de mest differensierte timeplanene. Det er de samme 3 deltakerne som i størst grad har endret timeplanen underveis. Det er imidlertid ulike grunner til at de endrer timeplanen. Det kan være at tiltaket de gikk i ble avsluttet etter en bestemt periode (for eksempel 3 mnd. praksisplass), eller at de skifter praksisplass fordi de ikke liker seg. I forhold til medvirkning er det også forskjeller i hvordan den blir ivaretatt. Følgende sitat kan illustrere dette:

”Jeg likte meg ikke på (navn på tiltak). ”Jeg ville bare jobbe i butikk, og skal du jobbe i en butikk må du ha en praksisplass som ligner på butikk”

Jean ble ikke hørt i første omgang og slutter i tiltaket i protest. Veileder gir etter hvert etter for deltakerens krav og han begynner i praksis i en butikk som samsvarer med ønske hans. I Jeans tilfelle finner han ingen mening i å arbeide på en tiltaksplass han ikke har noen interesse av. Dette hemmer deltakelse både fordi tiltaket ikke skjer i tett samarbeid med den det gjelder (Slettebø, Brodtkorb et al. 2009:26), og også fordi Jean opplever en fremmedgjøring i situasjonen, han ikke ser noen grunn til å investere energi i (Langeland 2010:211). Det vi ser eksempel på her en undertrykkende relasjon for Jean som i første omgang blir overstyrt av veileder, og han føler seg som et passivt offer for andres handlinger. Det er dette Dominelli (2002) kaller ”power over” relasjon som medfører at Jean trekker seg tilbake (Dominelli:17). Den er også et eksempel på en paternalistisk holdning fra veileders eller sosialtjenestens side fordi man tilbyr en jobb som man vet deltakeren ikke vil ha. Det blir en tanke om at ” *Denne jobben jeg tilbyr deg, den skal du ha, for jeg tror det er bra for deg!* (Askheim, Starrin et al. 2007:64).

Også Maria opplever å skifte praksisplass fordi hun ikke liker seg der hun i utgangspunktet ble utplassert, men møter en annen holdning hos veileder når hun formidler dette. Hun uttaler:

”Jeg klarte ikke å jobbe med de eldre, ble bare deprimert. Nå jobber jeg i en kantine, det er mye bedre!”

Maria blir med andre ord hørt når hun ønsker å bytte praksisplass og sammen med veileder finner hun frem til et annet alternativ. Veileder legger til rette for Maia ved å gå utover det rent individuelle og ser på hele konteksten deltakeren befinner seg i. Det at Maria får jobbe med noe hun ønsker gjør noe med familien og nettverket rundt. Det gjelder å legge til rette for et miljø der personlig empowerment kan ”blomstre”. Dominelli og Gollins, 1997 i (Dominelli 2002:25).

Selv om ikke gruppetiltaket er preget av bare ”skreddersøm” er det likevel aktiviteter som også er tilpasset den enkelte på bakgrunn av mål og handlingsplaner den enkelte har satt opp. Det er jevnlig samtaler med ansatte i gruppetiltaket som setter fokus på den enkeltes behov. Dette er et eksempel på at det også jobbes på et individuelt nivå i gruppen som Dominelli påpeker er viktig i arbeidet med denne gruppen (Dominelli 2002:110) Selv om ikke de obligatoriske aktivitetene er basert på ”skreddersøm” kan det likevel tenkes at man gjør seg noen erfaringer man ellers ikke ville blitt presentert for. Kanskje kan en aktivitet som for eksempel matlaging gi en opplevelse av at man mestrer noe man har lyst å bygge videre på ? Eller motsatt, hvis man opplever å ta sterkt avstand fra andre aktiviteter kan det kanskje bidra til at man får ideer, gjør seg refleksjoner om andre ting man heller burde ta del i. Kort sagt, aktiviteter og konkrete handlinger kan føre til at vi reflekterer og tar et standpunkt i eget liv.

Kort oppsummert er det deltakerne i gruppetiltaket som har størst variasjon i programmene sine. Det er de samme deltakerne som har et tilnærmet fullt program, dvs.37.5 timer pr. uke.

5.5 Bevegelser, bevisstgjøring og handling

Deltakelse i kvalifiseringsprogrammet betyr at man mottar kvalifiseringsstønad som hovedinntekt. For noen av deltakerne betyr det at de blir uavhengig av sosialhjelp. Bedre økonomi er ikke noe som nødvendigvis påvirker deltakelse direkte, men det er mange undersøkelser som viser at fattige deltar mindre på aktiviteter som ferie,

fritidsaktiviteter, kino etc. enn befolkningen for øvrig (Fløtten and Pedersen 2008; Hjelmtveit 2008). For barnefamiliene er det få som gir uttrykk for at økonomien har bedret seg og to av familiene er fremdeles avhengig av sosialhjelp. Et stort flertall av de høringsinstansene som uttalte seg om høringsforslaget til kvalifiseringsstønad mente nettopp at stønadsnivået var for lavt, jfr. Ot.prp.70 (Arbeidsdepartementet 2006-2007) noe disse familiene er eksempler på. Det er derfor ingen tvil om at dårlig økonomi kan hemme deltakelse i samfunnet generelt og at kvalifiseringsstønnen i liten grad får folk ut av fattigdommen. De som imidlertid merker den største forskjellen er de som bor alene. Disse opplever en svak forbedring av inntekten, men det er likevel langt igjen før man når nivået til en gjennomsnittlig lønnsinntaker.

Kan kvalifiseringsstønnen likevel ha noen indirekte påvirkning på deltakelse? Flere av informantene forteller historier som viser dette. Mange av deltakerne uttrykker lettelse over å slippe å gå på sosialkontoret å søke sosialhjelp hver 3 mnd.

Kvalifiseringsstønnen gis med en varighet med 1 år av gangen som gir deltakerne en bedre trygghet i sin økonomiske situasjon. For det andre slipper de unna sosialtjenestens kontrollfunksjon noe som Maria beskriver:

”Jeg syntes det hørt fint ut at jeg skulle komme i en arbeidsrutine og slippe å søke hver 3 md., levere fakturaer til saksbehandler, stemple og sånn. Jeg tenkte, nå slipper jeg å ringe og spørre og søke om igjen.”

Det og hele tiden innfri vilkår som sosialtjenesten setter for å få utbetalt sitt livsopphold kan nok for mange være belastende og man blir stadig vekk minnet på at man er avhengig av offentlige ytelser. Mottak av sosialhjelp forbindes med sterkt ubehag, skamfølelse, forlegenhet og tap av selvfølelse (Terum 2003:43). En persons identitet blir formet av den sosiale interaksjon den har med andre (Goffman 1992). For å si det på en enklere måte. Becker (1973) sier i boken *”Mestring av marginalitet”* at stigmatisering er en prosess der en person tar i mot reaksjoner fra omverdenen på et avvik. Etter hvert tar personen til seg disse reaksjonene, slik at de omdanner det bilde omgivelsene har av personen, til sitt eget. Økonomisk sosialhjelp blir en kilde til at folk blir oppfattet som avvikere som ikke klarer å leve opp til normen om å forsørge seg selv, og blir dermed sett på som annenrangs borgere (Solheim 1996:129). Sosialt arbeid blir i denne settingen undertrykkende fordi man fokuserer på kontroll for å rettferdiggjøre byråkratiets praksis fremfor å fremme menneskers livskvalitet

(Dominelli 2002:27). Også Jens som rapporterer en bedring av økonomien uttrykker lettelse over å få det litt romsligere økonomisk. Han uttaler:

”Nå kan jeg ta en kopp kaffe med venner uten å tenke på om jeg kan betale strømmen neste mnd.”

Kanskje kan den mer stabile inntektssituasjonen føre til at man ”senker skuldrene litt” som igjen kan frigjøre noen ressurser hos deltakerne som den økonomiske situasjonen har lagt lokk på? Kjell Underlid er en av dem som har pekt på at dette ”knapphetstyraniet” har negative følger for folks helse og at det blant annet skaper utrygghet, angst og skyldfølelse (Underlid 2005). En bedring av økonomien kan føre til at deltakerne kvitter seg med noen bekymringer, som overnevnte sitat også viser, som igjen kan føre til at man frigjør energi til å gjøre andre ting.

Det er også noen uttalelser som viser at ikke bare bedre økonomi, men også formen for ytelsen har betydning. Erik som bare har fått endret sin økonomiske situasjon helt marginalt uttrykker glede over å få noe som ligner enn lønnslipp. Han sier:

”Jeg husker godt den første lønnslippen jeg fikk. Jeg tenkte dette er det lenge siden jeg har fått.”

Dette viser at selv om ikke økonomien bedrer seg nevneverdig så har formen for stønad betydning for deltakerne. Deltakeren uttrykker at utbetaling av kvalifiseringsstønad gir en bedre selvfølelse. Dette henger nok sammen med at man kanskje føler seg mindre stigmatisert og at deltakeren opplever det som givende å delta i en aktivitet fremfor det å være passiv mottaker av sosialhjelp. Det å motta sosialhjelp er i vårt samfunn forbundet med noe ”unormalt” fordi den rådende diskurs er at du skal gjøre deg fortjent til de samfunnsgodene vi har. Vi har derfor en tendens til å diskreditere mennesker som hører inn under gruppen sosialklienter og tillegger dem gjerne egenskaper som for eksempel lat og svak (Goffman 1968:3). Denne kategoriseringen gjør vi ganske ubevisst, og uberettiget, og er et resultat av hvordan samfunnet behandler og omtaler denne gruppen. Når du ikke har lyst til å fortelle naboen at du mottar sosialhjelp er det fordi man vil unngå negative reaksjoner fra andre, som igjen påvirker ditt eget selvbilde. Når man til stadighet blir konfrontert med forlegenhet, fordømmelse eller likegyldighet blir disse følelsene til slutt internalisert i jeget (Goffman 1968).

Når Erik kommer i en situasjon der han deltar i arbeidslivet, får en stabil inntekt og slipper å forholde seg til søknader om økonomisk sosialhjelp, får han andre reaksjoner fra mennesker han omgås som igjen gir ham en annen og bedre selvfølelse.

Sitatene fra disse informantene viser at selv om ikke kvalifiseringsprogrammet får folk ut av den økonomiske fattigdommen, er det likevel elementer ved både formen og lengden på kvalifiseringsstønadene som tilsier at den kan være med å fremme deltakelse.

Det er ikke vanskelig å finne eksempler på konkrete handlinger som viser at økt deltakelse finner sted i deltakernes livssituasjon. Samtlige deltakere har et arbeidsrettet tiltak i programmet som innebærer at de enten går på skole eller er i et arbeidsrettet tiltak. De aller fleste (6 av 8) går fra en passiv situasjon med tanke på å ha en hovedaktivitet på dagtid. Dette som en konsekvens av at det skal være et arbeidsrettet tiltak i programmet, jfr. § 29. Gjennom arbeid eller skole etableres det kontakt med kollega eller studenter som medfører at man handler på nye arenaer. Jean forteller for eksempel:

”Jeg har fått mange nye venner i butikken, både norske og utenlandske. Vi pleier å treffes hos en kompis, og på fredagen går vi ut på byen.”

Også Jens forteller om andre konkrete handlinger som er en direkte følge av at han begynte i kvalifiseringsprogrammet.

”To av de jeg traff i tiltaket kommuniserer jeg nå daglig med på nettet.”

Begge disse sitatene viser at nye bekjenskaper utvikler seg til vennskap som fører til inntreden på nye arenaer i samfunnet. Det å få nye venner og relasjoner som har betydning for en kan også skape grobunn for ta initiativ og for å ta noen grep i livet som kan gi noen forandringer. Man utvikler sosial kapital som fører til at man blir mindre sårbar (Starrin and Rønning 2009). Også Erik som reagerte med sinne når han ble presentert for gruppetiltaket, inviterer hele gruppetiltaket hjem til seg på et senere tidspunkt, og gir sterkt uttrykk for omsorg for de personene han i utgangspunktet tok avstand fra. Dette er et eksempel på at Erik her tar styringen over sin egen utvikling. Etter å ha isolert seg etter en alvorlig livshendelse tar han selv initiativ og blir mer

sosial. Det å påvirke sin egen utvikling og bidra til andres er viktig for opplevelsen av mening (Langeland 2010:227).

Av alle deltakerne som ble intervjuet var det kanskje Aaden som stod frem som den som i sterkeste var styrt av hans egen overbevisning og som derfor var svært bevisst på sine handlinger. Han uttalte:

”Jeg er veldig ivrig etter å lære mer norsk. Jeg er veldig aktiv på skolen og stiller mange spørsmål. Skal jeg få jobb må jeg lære meg bedre norsk.”

Selv om ikke Aaden har utvidet nettverket sitt har det likevel skjedd en bevisstgjøring i forhold til hva han vil prioritere. Det betyr ikke at han syntes venner og nettverk ikke var viktig, men dette var noe han kunne prioritere senere når målet om arbeid var nådd. Han oppfatter språket som den faktoren som i størst grad hindrer ham aktiv deltakelse i samfunnet og gjør noe aktivt for å forbedre det. Kvalifiseringsprogrammet har gitt ham en mulighet til å gå mer på skole, en rettighet han ikke lenger hadde hatt hvis han kun hadde mottatt sosialhjelp. Et av de viktigste vilkårene for deltakelse er at man har en overbevisning om at innsatsen man gjør vil utgjøre en forskjell (Ife and Tesoriero 2006:158). Med en kombinasjon av høy grad av mening, han liker å gå på skolen, fremmer en slik holdning deltakelse og er en viktig mestringsressurs (Langeland 2010:211).

Selv om gruppetiltaket brukes blant annet for å tette ”hull” i programmene for å sikre at deltakeren har fullt program (med den konsekvens at det kan bryte tankegangen om ”skreddersøm”), er det likevel mye som peker i retning av at dette fellesskapet med andre både fremmer bevisstgjøring, deltakelse og handling hos den enkelte. Kanskje er det denne lagfølelsen, ”vi er i samme båt”, som skaper en kollektiv identitet som igjen fører til endring? Når leder i tiltaket setter i gang en diskusjon om arbeidsledighet kommer det mange innspill fra deltakerne. Når deltakerne kommer i gang kommer det frem mange syn rundt temaet. Det er denne bevisstgjøringsprosessen Freire (1995) i (Ledwith 2005) påpeker settes i gang når deltakere i en gruppe reflekterer og undersøker et tema nærmere. Ved å stille spørsmål om hva, hvem og hvorfor heller enn å komme med svar kan leder sette i gang prosesser som kan spire til senere handling. Ved å selv

være aktiv kommer man nærmere løsningen på problemet, Freire (1995) i (Ledwith 2005:99).

Som sitatene overfor viser er det ulike forhold som skaper bevegelser hos deltakerne. For noen er det å få en lettere økonomisk situasjon og kvitte seg med stampelet sosialhjelpsmottar som gjør at de får energi til å handle, for andre er det nærhet og støtte i nettverket som blir viktig. Andre igjen synes mindre avhengig av omgivelsene rundt for å endre sin egen situasjon, fordi en har en egen drivkraft eller overbevisning som bidrar til handling. Det som blir viktig er at mennesker blir bevisst de mestringsressurser de har og at de ikke minst kan utvikle sine mestringsressurser i fellesskap og dialog med andre. Dette fører oss over på neste tema som nettopp handler om de muligheter som ligger i fellesskapet med andre.

5.6 Fellesskapet eller en til en?

I hvilke situasjoner synes deltakerne å ha best utbytte av programmet. Er det de som kun følges opp individuelt eller som er de som i tillegg deltar i gruppetiltak? Dataene gir ikke noe entydig svar på dette spørsmålet, men det synes som om de som er med i gruppetiltak har et større spekter av ulike arenaer de treffes på og at de etablerer et større nettverk. Hva synes videre å påvirke deltakelse mest? Er det den gode samtalen med veilederne eller er det vennskap, solidaritet og fellesskap med andre i samme situasjon? Eller er det begge deler?

Selv om gruppetiltaket for informantene i seg selv ikke er frivillig og hvor rammene rundt er ”stramme”(man skal krysse av på fremmøtelister, delta i ulike aktiviteter, lage ukeplan etc.), høster deltakerne likevel erfaringer som stimulerer til medvirkning. Man får råd og vink, informasjon om ulike tiltak, andres erfaringer med tiltak etc. Gjennom gruppediskusjoner kommer det frem mange innspill som setter i gang bevisstgjøringsprosesser både på kollektivt og individuelt nivå. Når leder i tiltaket holder forelesning om ulike tema som selvpresentasjon, hva motiverer oss? ros og kritikk etc. blir den enkelte konfrontert med sine egne tanker rundt disse temaene. Det

dannes ”lag” med personer som du føler deg ”inne” med og det skapes avstand til personer du ikke ønsker å identifisere deg med (Goffman 1992). Det at saksbehandlere forventer at man bidrar gjør også at den enkelte er nødt til å ta stilling til en problemstilling, noe som fører til refleksjon som igjen kan føre til handling. Dette er noe deltakerne senere kan dra nytte av i andre situasjoner. Jeg tenker at mye av den kommunikasjonen som finner sted i tiltaket har et inkluderende språk som passer inn i en empowermenttrettet tankemodell (Askheim, Starrin et al. 2007:68). Både leder og andre ansatte oppmuntrer og roser. Deltakerne blir fulgt tett opp, noe som medfører at de også blir sett. Det gis støtte til enkeltpersoner, men det oppfordres også til støtte av hele gruppen når enkelte trenger det. Når for eksempel Ali skal ta eksamen neste dag snakkes det om dette i gruppen. Han får oppmuntring og støtte fra leder, men også fra de andre deltakerne. Også det at det stilles åpne spørsmål og at den enkelte oppfordres til å ta stilling til ulike tema tenker jeg samsvarer med et miljø som bidrar til at folk blir i stand til å handle i eget liv.

Vi ser at gruppetiltaket på mange måter har flere funksjoner, det er en sosial arena, en læringsarena og det er ikke minst en arena som kan knytte bånd til arenaer utenfor gruppen. Deltakerne i gruppetiltaket synes å ha en hyppigere kontakt med arbeidsmarkedet enn det de andre deltakerne som følges opp individuelt. Dette er interessant i et samfunnsarbeidsperspektiv. En slik aktivitet har betydning for hele gruppen og er derfor viktig samfunnsarbeid. I gruppetiltaket er både bedriftsbesøk og invitasjon av arbeidsgivere fast agenda. Man jobber med andre ord også med andre aktører i nettverket som har betydning for deltakerne, og ikke bare på et mikronivå, som sosialtjenesten kanskje i stor grad har vært konsentrert om. I følge Dominelli er det helt avgjørende at vi som profesjonelle forstår og tar inn over oss at vi må se på individet i sin fullstendige kontekst for å kunne bistå (Dominelli 2002:23).

Noen deltakere trekker frem struktur i hverdagen som et viktig element i gruppetiltaket. Pål sier:

”Tiltaket har hjulpet meg med å få struktur på hverdagen. Innholdet er ikke så viktig, det er mer det at jeg kommer meg ut og i gang. Det har ført til at jeg nå greier å ta tak i tingene mine.”

Med denne uttalelsen viser Pål at han før oppstart i tiltaket ikke klarte å ta tak i tingene sine. Det å begynne i et tiltak som krever noen klare rammer er det som skal til for å få Pål i gang. Det å møte i tiltaket kl. 08.00 om morgenen gjør at Pål får en struktur på hverdagen før han begynner i et arbeidsrettet tiltak, noe som øker sannsynligheten for at han også innfrir de forventningene som stilles til ham i arbeidslivet. Dette er en helt klar styrke i gruppetiltaket som de som følges opp individuelt ikke får mulighet til. Dette kan gjøre overgangen til arbeid for de som deltar i gruppen lettere fordi de allerede har noen klare regler de må følge. Det blir også lettere for de ansatte å følge opp at timeplanen blir fulgt opp, og ikke minst at det blir tatt fatt i problemer/utfordringer når de oppstår fordi man møter deltakerne kanskje flere ganger i uken.

Ali som har vært med i tiltaket i mange måneder legger vekt på fellesskapet når han beskriver hva tiltaket betyr for ham.

”Det å være sammen ,spise sammen, gjøre ulike ting sammen , det er viktig for meg!”

Igen ser vi at deltakerne har ulike behov, og i og med at Ali har gått i tiltaket i mange måneder viser det at denne deltakeren har en lenger vei å gå i forhold til å nå målet om arbeid enn det som var tilfelle med Pål. Likevel blir det viktig ikke å undervurdere den betydningen Ali legger i fellesskapet med andre. Ved å kommunisere med de andre i gruppen, diskutere, stille spørsmål, høre på andres historier skjer det refleksjon og bevisstgjøring blant gruppedeltakerne, sier Freire (Ledwith 2005:99). Gruppetiltaket er også en læringsarena for Ali fordi han får praktisere norsk og dermed forbedrer sine norskkunnskaper.

Gruppetiltaket har imidlertid sider ved seg som kan være inspirerende og utfordrende på samme tid. Det møter forskjellige mennesker i tiltaket fra dag til dag. Dette kan være inspirerende med tanke på at det dannes nye vennskap, og at nye medlemmer har med seg nye tanker og annen erfaring enn det som allerede finnes i gruppen. I møte med nye mennesker utspiller det seg imidlertid stadig nye situasjoner og nye subgrupper som kan være utfordrende både for deltakerne og for de profesjonelle som leder gruppen. Lena som nettopp har begynt i gruppen uttaler:

”Hvorfor må jeg spise frokost med fremmede mennesker, jeg mangler jo bare en jobb?”

Bjørn som har gått i gruppen en stund har allerede skaffet seg jobb, men skal ikke begynne før om 14 dager. Han uttrykker noe av den samme undringen når han sier:

”Formålet med dette tiltaket slik jeg har forstått det er jo å skaffe seg arbeid og det har jeg jo skaffet meg. Likevel er det slik at jeg må fortette for å unngå å bli straffert økonomisk”.

Det finnes bestemte normer og bestemte sanksjoner knyttet til det å være deltaker i gruppetiltaket, noe som representerer makt (Goffman 2010:96). Deltakerne må hele tiden veie for og imot de omkostningene det medfører å delta opp mot de omkostningene det medfører ikke å delta. Det vil derfor være eksempel på det Goffman kaller en ”falsk” opptreden når en kun har økonomiske hensikter ved å delta. Dette gjør noe med gruppedynamikken. Det vil være en ustabilitet i gruppen som for noen kan være vanskelig å takle. Dette ser vi også tydelige tegn på i gruppen når enkelte trekker seg bort fra de andre og velger å ikke delta. Et eksempel på nonverbal atferd som er en effektiv måte å kommunisere på (Goffman 1992).

Kan det også være slik at relasjonen til veileder oppfattes som forskjellig alt etter hvilke arena man treffes på? Kan det være at relasjonen blir annerledes når man sitter ansikt til ansikt med sin veileder i et samtalerom, enn det som er tilfelle hvis man treffes i mer uformelle sammenhenger. Snakker man om andre ting? Er det lettere å ta opp ting i uformelle situasjoner som for eksempel på en tur? Mye tyder på det, noe Maria beskriver så tydelig når hun sier:

”Vi kan snakke sammen akkurat som venner ikke som saksbehandler og deltaker. Det er større muligheter for å kjenne og forstå hverandre nå som jeg er i gruppen, de (saksbehandlerne) er nesten som venninnene mine. Vi kan sitte på bussen og snakke om private ting”.

Relasjonen mellom Maria og saksbehandler er et eksempel på at maktforholdet mellom partene jevnes ut. Lærer og elev rollen som Freire (1999:56) betegner som ”bank”-undervisning blir mindre synlig enn det som kanskje er tilfelle på et sosialkontor. I en slik formell situasjon skapes det kanskje andre forventninger og en avstand mellom partene som er mindre synlig når man er sammen i en annen setting? Det at Maria uttaler at ”de er nesten som venninnene mine” viser nettopp at dette handler om dialog

hvor begge er lærer og elev på samme tid. Også tidsdimensjonen spiller inn. I gruppetiltaket er partene sammen over tid og man har derfor muligheter til å bli bedre kjent med hverandre. Det skapes forutsigbarhet og trygghet som igjen kan fremme deltakelse. Kanskje er det også slik at de profesjonelle i større grad behandler deltakerne som autonome, rasjonelle aktører i stand til å ta egne valg fremfor å sykeliggjøre dem (Ledwith 2005:25). Dette fordi vi får et større innblikk i "hele mennesket" når vi er sammen med dem over tid.

I og med at gruppetiltaket består av mange ulike mennesker med ulike hensikter kan det være vanskelig å organisere det på en måte som passer for alle til enhver tid. For Abdul som har deltatt i gruppetiltaket periodevis i nesten 2 år er frustrasjonen over gjentakelse tydelig. Han sier:

"Det er nok med et par dager i uken, det blir mye om igjen det samme.....Noen ting har jeg sikkert hørt 10 ganger . Jeg vil heller jobbe mer enn å sitte på en stol på (navn på tiltak)"

Selv om de ansatte opplyser at de endrer på forelesningene, bruker nye eksempler etc. er besøk av samarbeidspartnere en rutine som jevnlig blir benyttet. Gjentakelse blir derfor en realitet for dem som har vært i tiltaket over tid. Abdul er opptatt av at han kan bruke tiden sin mer fornuftig. Vi ser at på noen måter strider gruppetiltakets aktiviteter med "skreddersøm" tankegangen i kvalifiseringsprogrammet.

Dette sitatet viser også at en viktig forutsetning for deltakelse ikke er til stede, da Abdul ikke har en opplevelse av at aktiviteten er nyttig for ham (Ife and Tesoriero 2006:157). Likevel er det mye som peker i retning av at han trives godt og han har fått mange nye venner. Selv om han er uenig i noe av selve innholdet i tiltaket gir han likevel uttrykk for at tiltaket betyr mye for ham og at han på bakgrunn av dette har utvidet sitt nettverk.

Vi ser at selv om det foregår mye kommunikasjon i gruppen som kan bidra til empowerment, som tidligere nevnt, er det også uttalelser som viser at tiltaket også er preget av ønske om kontroll og orden fra ledelsens side. Leder uttaler for eksempel.

"Hvis du ikke følger reglene her, må du finne noe annet å gjøre"

Denne uttalelsen viser en klar form for autoritet og det forventes at deltakerne ikke stiller spørsmålsteget ved de regler som gjelder og de beslutninger som ledelsen har tatt.

Slik jeg tolker det inneholder tiltaket det Askheim og Starrin(2007) karakteriserer som en kombinasjon av en paternalistisk og en empowermenttrettet tankegang.

Er det i noen tilfeller kanskje mer hensiktsmessig at deltakere følges opp individuelt, og i så fall hvilke tilfeller vil det være? Det å delta i en gruppeaktivitet kan være krevende og som tidligere nevnt kan dette for noen deltakere kanskje virke mot sin hensikt, med hensyn til at det kan føre til ytterligere eksklusjon/passivitet (Dominelli 2002:114).

Sliter man med personlige problemer som angst eller depresjon vil kanskje en fortrolig samtale med en være det som skal til for å få satt i gang en prosess. Igjen ser vi at hva som er hensiktsmessig vil variere fra menneske til menneske og fra kontekst til kontekst. For mennesker som har vært passiv over svært lang tid og hvor man opplever at fremskrittene skjer gradvis, vil kanskje et individuelt opplegg i starten hvor man følges opp av en veileder være ideelt. For noen vil det være riktig å gå varsomt frem for å hindre at kvalifiseringsprogrammet blir et nytt nederlag. Kari er et eksempel på en som starter opp med en beskjedne aktivitet og gradvis tilegner seg mestringsressurser som gjør at hun øker opp aktiviteten. I hvilken grad hun hadde lyktes hvis hun var pålagt å stille i et gruppetiltak hver dag er et åpent spørsmål.

Det som imidlertid styrker sannsynligheten for at også disse deltakerne kan finne seg til rette er at det gis rom for at mennesker kan bidra med det de kan, og at det kan gjøres valg med hensyn til hvilke aktiviteter man ønsker å delta på (Dominelli 2002:114). Det er likevel et viktig poeng at de profesjonelle ikke unngår å bruke gruppetiltak i redsel for påføre individer mulige belastninger. En slik sykeliggjøring av mennesker vil være en undertrykkende praksis som klienter etter min mening bør forskånes fra. I et samfunnsarbeidsperspektiv blir det viktig for de profesjonelle å vise til de muligheter som finnes og la deltakerne ta egne valg.

Kanskje er en kombinasjon av individuell oppfølging og deltakelse i et gruppetiltak ideelt? Oppstår det ting i gruppen kan man diskutere eller bearbeide dette med saksbehandler i ettetid og få frem andre/nye perspektiver.

5.7 Beretninger om endring

I denne delen stiller jeg spørsmålet om det faktisk skjer en forandring med deltakeren med tanke på deltakelse, sammenlignet med den situasjonen de var i da de begynte. Og i så fall hvilke vilkår synes å ha påvirket disse endringene?

Hele intensjonen med kvalifiseringsprogrammet er å tilby deltakerne et ”skreddersydd” program som skal ivareta den enkeltes særskilte behov, jfr. Lov om sosiale tjenester i Nav § 30 (Arbeidsdepartementet 2009). Programinnholdet skal også utarbeides i tett dialog med deltakeren for å sikre medvirkning. Også i § 42 fremheves betydningen av mottakerens mening i utformingen av programinnhold. I hvilke grad er programinnholdet for deltakerne ”skreddersydd” og har programinnholdet noe å si i forhold til grad av deltakelse? Har det skjedd noen endring i situasjonen hos deltakerne i løpet av den tiden de har vært i programmet, og hvis dette er tilfelle, hvilke endringer er det som rapporteres?

Samtlige deltakere rapporterer endringer i sin situasjon, selv om endringene er forskjellige både med hensyn til omfang og betydning. Maria er kanskje den som opplever størst forskjell i hvordan hun opplever situasjonen sin nå, sammenlignet med tiden før oppstart. Hun er også den eneste deltakeren som er med i to ulike gruppetiltak. Fra å være i en situasjon der hun satt alene hjemme med barna har hun fått mange nye venner både fra gruppetiltaket og praksisplassen. Hun beskriver også endringer i forhold til egen bevisstgjøring noe følgende uttalelse beskriver.

”Før var det slik at jeg tenkte i morgen i morgen”. Nå lager jeg mat, vasker, hus og hjelper ungene med leksene” Rutiner hjelper meg veldig mye”.

Denne uttalelsen viser nettopp at det skjer en bevisstgjøring hos Maria. Hun forteller hva hun gjorde før sammenlignet med nå og har også gjort seg noen tanker om hvorfor det har skjedd. Når hun uttaler ”rutiner hjelper meg veldig mye” er jo dette et eksempel på at hun har reflektert og blitt bevisst på hvorfor endringen finner sted. Den nye

situasjonen hennes har gitt henne mer energi til å utføre oppgaver i hjemmet som før var vanskelig å komme i gang med. Vi ser at det skjer en ”snøballeffekt” i form av at inntreden på en ny arena gir hennes energi som hun benytter på andre områder i livet. Mye tyder på at det var relasjonen til både de ansatte og de andre deltakerne som i utgangspunktet påvirket deltakelsen til Maria. Likevel er Marie et eksempel på at saksbehandleren også har tatt hensyn til Marias individuelle behov, fordi hun har et behandlingsopplegg både hos psykolog og fysioterapeut. Det jobbes derfor både på et individuelt og kollektivt nivå (Dominelli 2002:110). Det å delta i en gruppe krever deltakelse av de som er involvert. For personer med for eksempel psykiske vansker kan derfor gruppeaktiviteter virke undertrykkende heller enn å virke stimulerende i forhold til handling (Dominelli 2002:110). Dette er også noe jeg selv registrerte når jeg foretok deltakende observasjon. Noen få deltakere synes ikke å ha særlig nytte av fellesskapet med de andre, de kommuniserer lite eller ingenting, de trekker seg unna under måltider, går for seg selv når vi går på tur etc. Det er likevel episoder som viser at de ansatte også jobber med deltakerne individuelt i den forstand at det foregår individuelle samtaler med deltakere i enerom.

For Maria blir medbestemmelse i valg av tiltak også ivaretatt. Det blir tatt til etterretning når hun ønsker å skifte praksisplass og veileder gjorde det hun kunne for å hjelpe henne i å finne en ny praksisplass. Maria hadde også en del ideer og tanker om hvor hun hadde lyst å jobbe, noe hun hadde diskutert med andre i gruppetiltaket. Dette kan være en årsak til at disse deltakerne i større grad synes å få innflytelse på programmene sine fordi de i større grad hører på hva andre gjør, får tips og ideer etc.

Også Jens som har vært utenfor arbeidslivet siden 2004, og som har levd svært isolert de siste 4 årene, viser hvordan fellesskap med andre i tiltaket han begynte i har gitt ham et mer sosialt liv.

”Da jeg gikk på (navn på tiltak) fikk jeg kontakt med flere som jeg har kontakt med nå

Spørsmål fra undersøker. ”Deltakere eller andre ansatte”?

”Begge deler! En av de treffer jeg sosialt, de to andre er mer introvert enn meg, men vi snakker sammen daglig på nettet. En av dem har startet eget firma så han diskuterer jeg mye med. Jeg er mye mer sosial nå enn det jeg har vært de 4 siste årene”.

Denne uttalelsen står i sterk kontrast til hvordan han følte det før han startet opp.

”Jeg var fullstendig apatisk rett og slett. Jeg satt foran datamaskinen en dag i august 2004 og plutselig var det i 2007 ved juletider”.

Jens uttrykker selv at han bare trengte hjelp til å komme i gang og at han ikke har hatt noen problemer med å følge opp i de ulike tiltakene han har vært i. Det kan likevel tenkes at han er i en sårbar situasjon i forhold til å komme i en isolert situasjon igjen, fordi han nå bare har egenstudier i programmet sitt. De vennene han har skaffet er ikke av den sosiale sorten noe sitatet *”De er mer introvert enn meg”* synliggjør. Det blir derfor mye opp til ham selv i hvor stor grad han pleier det nettverket han har etablert.

Denne uttalelsen viser også hvordan han oppfatter seg selv og at han skaper relasjoner med mennesker som ser verden med de samme ”briller” som han. Dette er et eksempel på at vi søker sammen med mennesker som definerer situasjoner på samme måte som oss selv, og som samtidig bekrefter vår selvoppfattelse (Goffman 1992). Jens ville muligens hatt utbytte av et gruppetiltak, (noe han også sier han kunne tenke seg) fordi dette kan hindre ham i å trekke seg tilbake til en isolert tilværelse og bidra til at han blir mer sosial. Det at han selv ønsker det og ser behovet for det øker sjansen for at det skulle bli en suksess.

Det som synes å påvirke Jens i forhold til at han bestemte seg for å delta i kvalifiseringsprogrammet var først og fremst den fleksibiliteten som lå i programmet. Han selv hadde klare oppfatninger om hva han ønsket i programmet og opplevde medbestemmelse og tillit i samarbeidet med veileder.

For Kari er også situasjonen forandret seg merkbart etter at hun begynte i *kvalifiseringsprogrammet. Hun uttaler:*

”Det å komme ut i arbeidslivet bare gjør noe med deg. Jeg blir bedre humør og det har gjort noe med selvfølelsen min.”

For Kari har deltakelse i kvalifiseringsprogrammet medført at hun har fått tilgang til en arena hun har vært borte fra i svært mange år, nemlig arbeidslivet. Men også her skjer det endringer på mange andre områder i livet hennes som et resultat av dette. Igjen ser vi en ”snøballeffekt”. Når Kari kommer ut og møter andre får hun tankene vekk fra sine egne problemer, hun gir av seg selv som hun selv sier og får mye tilbake. Hun blir bedre humør, som igjen fører til frigjøring av ressurser som hun bruker til å støtte de hun

møter på kafeen. Igjen ser vi at dette fellesskapet med andre har en betydning for flere enn en, fordi det skjer en bevisstgjøring også hos andre brukere. Gjennom dialog med brukere i kafeen utforskes spørsmål og tema som setter i gang bevisstgjøringsprosesser som stimulerer til kritisk tenkning. Ikke hos alle på en gang, men til sammen vil individuelle og kollektive endringsprosesser bidra til at man kommer nærmere løsningen på problemet. Dette kan igjen bidra til kollektiv handling (Ledwith 2005:99).

Bare en av deltakerne som går på skole oppgir at kvalifiseringsprogrammet ikke har bidratt til at han har fått nye venner eller at han nå deltar på flere arenaer. Det er heller slik at han har erstattet en arena med en annen (sluttet på praksisplass og begynte på skole). De han treffer på skolen har han minimal kontakt med. Dette har nok nær sammenheng med at han har et sterkt fokus på det å komme i arbeid og synes ikke fellesskapet med de andre på skolen er særlig viktig på dette tidspunktet i livet. Likevel rapporterer denne deltakeren en stor endring i forhold til forbedring av norskkunnskapene, noe tilbudet av kvalifiseringsprogrammet er en direkte konsekvens av.

Samlet sett rapporterer deltakerne positive endringer i livet som et resultat av at de begynte i kvalifiseringsprogrammet og mange har fått et langt større nettverk enn det de hadde tidligere. I tillegg møtes de på flere arenaer. Det som kanskje viser den største forskjellen i forhold til tidligere tiltak som har vært benyttet overfor denne gruppen er den fleksibiliteten som programmet gir rom for. Det vil uten tvil være deltakerne som benytter seg av gruppetiltak som i størst mulig grad klarer å oppfylle lovens intensjon om å ta i bruk ” *andre tiltak som kan hjelpe den enkelte til å nå målet om arbeid*”. Innholdet i gruppetiltakene inneholder nettopp dette spekteret av ulike aktiviteter som loven åpner opp for. Det er likevel grunnlag for å hevde at de som bare har en aktivitet i kvalifiseringsprogrammet også rapporterer positive endringer i livet.

I forhold til de vilkår som synes å påvirke deltakelse hos informantene er kanskje tillit og gode relasjoner til andre mennesker det som utmerker seg. Andre vilkår som fremmer deltakelse som blir trukket frem av informantene er egen motivasjon, bedre økonomi, mer stabil inntektssituasjon, medbestemmelse og fleksibilitet i programmet. På den annen side synes det som om mangel på informasjon, tvang, manglende tillit og dårlige relasjoner hemmer deltakelse.

5.8 Oppsummering

Da er det tid for å trekke noen konklusjoner av de data som er fremkommet på bakgrunn av intervjuene og deltakende observasjon i gruppetiltaket. Jeg gjentar problemstillingen slik at vi har en referanseramme å forholde oss til i fortsettelsen. Kan deltakelse i kvalifiseringsprogrammet påvirke vilkår for deltakelse på andre/nye arenaer i samfunnet? Opplevs kvalifiseringsprogrammet forskjellig med tanke på om man er i et gruppebasert eller individuelt tiltak? Og til slutt, hvilke vilkår synes å påvirke bevisstgjøring og handling i eget liv?

Alle informantene med unntak av 1, (som hadde et tomt program i 3 mnd.) opplever å tre inn på en ny arena ved oppstart i programmet. Dette er en konsekvens av at det skal være et arbeidsrettet tiltak i programmet. 6 av 8 informanter går fra en helt passiv situasjon når de starter opp i kvalifiseringsprogrammet. Det er imidlertid også mange eksempler som viser at inntreden på en ny arena fører til deltakelse på flere andre arenaer i samfunnet. Både Erik, Maria og Jens bryter ut av en langvarig isolert tilværelse når de begynner i programmet. Etter hvert utvider de nettverket sitt fordi de etablerer kontakt med kollega på arbeidsplassen eller andre deltakere i gruppetiltaket. Man møtes på sosiale arenaer som kafeer og fritidsaktiviteter og også hjemme hos hverandre. For Jens er det kommunikasjon med venner på nettet som står sentralt, men han treffer også en av de han møtte i tiltaket sosialt. Også Abdul beskriver store forskjeller i tiden før og etter han begynte i programmet. Han sier:

Før, jeg og min kone kjente ingen. Nå kjenner vi sikkert 10 – 15 personer som vi prater med. Til og med naboen er vi blitt venner med.”

Vi ser at inntreden på en ny arena påvirker tilgangen til også andre arenaer i samfunnet.

Selv om ikke alle er like motiverte ved oppstart er kanskje det mest i øyenfallende med studien at alle deltakerne beskriver tillit til en person i hjelpeapparatet som en viktig forutsetning for deltakelse. Selv de som opplever tvang i starten får de likevel enn tett relasjon til andre personer i hjelpeapparatet på senere tidspunkt. Det kan synes svært vanskelig å få til et samarbeid med deltakeren uten at denne tilliten ligger i bunn, noe jeg har vist flere eksempler på. Disse funnene samsvarer med det mange av forfatterne jeg har referert til i oppgaven har påpekt, nemlig at relasjoner preget av ekthet,

likeverdighet og partnerskap fremmer samarbeid (Freire 1999; Dominelli 2002; Ledwith 2005; Eriksen 2007; Slettebø, Brodtkorb et al. 2009).

Det kan synes som at det dannes et mønster i de endringsprosessene som finner sted. Etter at tillit er etablert, som er et resultat av at deltakeren får reell innflytelse i programmet sitt, viser undersøkelsen at deltakerne gjennom konkrete handlinger bidrar til at ulike endringsprosesser finner sted. Gjennom dialog med både veiledere og andre mennesker i samme situasjon skjer det med andre ord bevisstgjøringsprosesser som setter i gang konkrete handlinger i eget liv. For noen er veien fra bevisstgjøring til handling lang, for andre er den kort. Kari sier ” *det var en lang prosess før jeg kom i gang.* ” Erik er et eksempel på det motsatte, han sier ” *Jeg trengte bare et spart bak.*” Det som imidlertid er felles for dem alle er at de har en erkjennelse av at de selv ønsker en forandring.

Dataene viser også at motivasjon og støtte er viktigere for noen enn det er for andre. Slik jeg opplever deltakerne virker det som om noen deltakere i større grad enn andre styres av en egen motivasjon og en overbevisning som gjør at de er mindre sårbare i forhold til ytre påvirkninger. Pål som i liten grad vektlegger forholdet til veileder opplyser at det var struktur i hverdagen som gjorde den store forandringen. Han uttrykte. ” *....(navn på tiltak) er et unikt tilbud som mange flere burde fått tilbud om. Det har gitt meg muligheter til å ta tak i tingene mine.* ” For Pål er det nok med noen klare rammer og at det stilles noen forventninger til ham for at det skulle skje noen endringer i livet.

Som jeg tidligere har nevnt er økt deltakelse et mål av mange grunner, men det trenger ikke nødvendigvis være slik at de deltakerne som synes å delta på mange arenaer er de som rapporterer størst endring. Mennesker er ulike, og når deltakelse på en ny arena kan ha stor betydning for en person, kan den for andre være bagatellmessig. Det som imidlertid blir viktig er å fjerne barrierer for deltakelse der den faktisk reduserer enkeltindividers livsutfoldelse og selvfølelse. At sosiale bånd i form av sosial støtte, en følelse av samhørighet og samhold har betydning for helsen har blitt dokumentert i en lang rekke studier (Starrin and Rønning 2009:31).

For to av de fremmedspråklige synes ikke økt nettverk å ha særlig betydning, men av ulike grunner. For Jean synes ikke økt nettverk å ha særlig betydning ganske enkelt fordi han er en sosial person både før og etter han begynte i programmet. Det som i størst grad synes å påvirke Jeans grad av deltakelse er at han har personer i hjelpeapparatet som lytter til ham og tar ham på alvor, og at han får drive med noe som han selv synes er nyttig. Som han selv uttrykker ” *Hvis noe stoler på deg jobber du bedre!* ” Når det gjelder Aaden er det den indre drivkraften og troen på at bedre norskkunnskaper vil gi ham en inngangsbillett til arbeidslivet som påvirker deltakelse. Kvalifiseringsprogrammet er derfor med på å påvirke et viktig vilkår for deltakelse, nemlig gode norskkunnskaper.

Mye tyder på at det skjer prosesser i gruppetiltaket som virker stimulerende for deltakerne på flere måter og som er viktige erfaringer i et samfunnsarbeidsperspektiv. For det første tar deltakerne del i mange ulike aktiviteter som kan bidra til at deltakerne lærer noe nytt. Dette vil ha betydning i forhold til mestring. Det å bli seg bevisst sine mestringsressurser kan være en viktig erfaring (Langeland 2010). Man er i et fellesskap med andre som man har noe minimum til felles med, selv om dette i stor grad vil variere. Det er muligheter for å diskutere ting man er opptatt av med andre som er i liknende situasjoner, noe man ikke i like stor grad har muligheter til i et individuelt opplegg. Det er også større sannsynlighet for at når deltakerne ser at mange sliter med de samme utfordringene så er det mulig å flytte fokus fra individ til de samfunnsmessige årsakene til at problemet oppstår. Som Freire påpeker, det er først når mennesker har koblet sine utfordringer til samfunnsmessige forhold at vi en kan snakke om kritisk bevissthet (Freire 1999). Dette kan også gi viktige signaler til de ansatte som møter deltakerne til daglig. Hvilke felles utfordringer er det deltakerne møter, hva er de opptatt av? Kan vi bruke den kunnskapen vi har til å forandre noe? Er det noe sosialarbeiderne kan gjøre for å endre de rammebetingelser deltakerne lever under?

Det foregår helt klart aktiviteter i gruppen som har betydning for flere enn en og gruppetiltaket er derfor viktig i et samfunnsarbeidsperspektiv. Flere ganger i løpet av tiden jeg var i gruppetiltaket fortalte gruppeleder narrative historier for å sette i gang bevisstgjøringsprosesser. Det blir stilt spørsmål for at deltakerne skal komme med synspunkter og kommentarer. Hva handler dette om? Hva mener du? Gruppeleder

henviser til at det er viktig å ta et valg for å kunne foreta valg. For Freire er nettopp dette kollektivet det sentrale utgangspunktet for bevisstgjøring og handling. Bevisstgjøringsprosessen skjer gjennom en kollektiv erfaringsdeling, som i neste omgang kan danne utgangspunkt for kollektiv handling (Askheim, Starrin et al. 2007:24). Når en deltaker står overfor en oppgave/ utfordring blir det snakket om i gruppen i forkant slik at de andre gruppe-medlemmene kan gi støtte og oppmuntring. På samme måte blir gruppe-medlemmer som har oppnådd sine mål trukket frem som gode eksempler. Det å se og høre at andre får til noe kan gi tro og håp om at også du selv kan forandre din situasjon. Andre gruppe-deltakere kan derfor bli viktige rollemodeller. Kanskje også deltakerne i større grad lar seg påvirke av andre i samme situasjon heller enn personer i hjelpapparatet. Goffman trekker frem nettopp dette fenomenet hvor vi i stor grad identifiserer oss med mennesker som innehar de samme verdier og preferanser som oss selv (Goffman 1992). Uansett hvordan man snur og vender på det vil forholdet mellom veiledere og deltakere alltid være asymmetrisk i den forstand at den ene i kraft av sin posisjon har mer makt enn den andre. Dette er noe som kan være med å skape avstand mellom ansatte og deltakere. Dette var også noe jeg merket meg i tiltaket. I den grad det var spenninger/gnisninger mellom dem som var i tiltaket det mellom deltakere og ansatte. Deltakerne fremstod i stor grad som lojale mot hverandre. Enda et eksempel på at en støtter og er lojale mot de menneskene vi føler tilhører vårt "lag" og at det utvikles en solidaritet mellom deltakerne (Goffman 1992).

Likevel må det trekkes frem at dette konkrete gruppetiltaket har noen egenskaper ved seg som synes å stå i sterk kontrast til vilkår som fremmer deltakelse som nevnt over, men også i kontrast til selve empowermenttankegangen. Det at tiltaket ikke er frivillig medfører at vi får en gruppe som både består av mennesker som ønsker å være der og av de som ikke ønsker å være der. Det er en realitet at noen i gruppen stiller i tiltaket kun for å unngå økonomiske sanksjoner. Dette har helt klart følger for gruppedynamikken, og for å bruke Goffmans terminologi, hver og en utspiller sine roller for et stadig skiftende publikum (hvem og hvor mange som kommer varierer fra dag til dag). For de som ønsker trygghet og forutsigbarhet kan oppleve det som vanskelig å forholde seg til stadig nye mennesker. Gruppetiltaket står nok også frem som et eksempel på det Arnstein kaller *tokenisme* (Arnstein 1969:117). Deltakerne har en viss form for brukerstyring i forholdet til å påvirke innholdet i tiltaket, men det er de profesjonelle

som bestemmer og som har makt over rammebetingelsen. Et ideelt partnerskap er det derfor lite som vitner om i gruppetiltaket.

KAPITTEL 6 VALIDITET

6.1 Validitet og overførbarhet

I hvilken grad har datamaterialet gitt svar på det jeg spurte om og er dataene mine relevant utover det som akkurat gjelder for disse deltakerne? Dette er spørsmål jeg som forsker må ha et kritisk øye til. Det er ikke slik at målet med kvalitative forskning er å oppnå overførbarhet på populasjonsnivå, men det er svært viktig at materialet er sammensatt på en slik måte at det gir informasjon om det jeg ønsker å si noe om (Malterud 2003:58). Har de begreper og tema som jeg benyttet i intervjuguiden vært velegnet til å svare på problemstillingen, eller er det andre begreper jeg heller burde brukt? Disse spørsmålene handler om *intern validitet* og refererer til hva vi får informasjon om (Malterud 2003:24). Var jeg kritisk nok til spørsmålene jeg stilte i intervjuguiden eller burde jeg brukt mer tid på å teste ut intervjuguiden på flere personer før jeg satte i gang med intervjuene? Jeg har ikke noen svar på disse spørsmålene, men det var helt klart problemstillinger som opptok meg når jeg gikk i gang med intervjuene. Denne prosessen førte også til at jeg forandret noen av spørsmålene i intervjuguiden, (etter å ha prøvd intervjuguiden på noen av mine medstudenter) fordi ord jeg brukte ga feile assosiasjoner eller at setningen var formulert på en uklar måte. Jeg hadde også en del ambivalens omkring valg av metode og teoretisk forankring før jeg startet opp med intervjuene. Likevel føler jeg meg trygg på at den metoden jeg til slutt valgte var den rette i forhold til den problemstillingen jeg skulle belyse, og at den var et resultat av grundig overveielse og ikke et pragmatisk valg.

Jeg valgte et strategisk utvalg ut fra den målsetting om at materialet skulle inneholde noe som kunne belyse problemstillingen min. Jeg hadde variasjon i alder, kjønn og etnisk opprinnelse. Jeg hadde også data fra 3 ulike sosialkontor for å få mest mulig variasjon. Jeg økte derfor sannsynligheten for at materialet skulle gi rom for tolkninger med størst mulig variasjonsbredde og som lærer oss noe nytt (Malterud 2003:59). På

den annen side har jeg ikke selv valgt ut informantene. Jeg har ingen garanti for at veilederne kanskje har valgt ut informanter som i utgangspunktet stiller seg positiv til kvalifiseringsprogrammet. I så fall har jeg gått glipp av viktige bidrag fra andre deltakere som kanskje ville gitt et annet bilde, noe som kan svekke studiens troverdighet.

Har jeg så forstått det informantene har prøvd å formidle til meg? Jeg har ikke forsket før og min mangel på erfaring kan nok uten tvil ha påvirket selve intervjusituasjonen. Jeg prøvde så godt jeg kunne å redusere misforståelser ved å komme med kontrollspørsmål som ” forstår jeg deg rett når du sier?” Det jeg i tillegg kunne gjort var å sende det transkriberte intervjuet til informanten til godkjenning. Av tidsmessige årsaker lot ikke dette seg gjøre.

Hva så med overførbarheten eller *ekstern validitet* som det også kalles. Har denne studien gyldighet utover den konteksten studien ble gjennomført? Dette vil avhenge av om jeg har klart å formidle forskningsprosjektets prosesser, resultater og konklusjoner som gir leseren innsikt og forståelse (Malterud 2003:183). Mitt håp er imidlertid at jeg skal nå frem til adressaten, nemlig mennesker i hjelpeapparatet som jobber med denne gruppen, med den kunnskap som er utviklet. Jeg har også et sterkt ønske om dette kunnskapsbidraget kan brukes til noe. Da blir det viktig at jeg som forsker selv klarer å påvirke den gyldighet som kunnskapen får, gjennom å formidle min kunnskap til andre.

KAPITTEL 7 AVSLUTTENDE REFLEKSJONER

Hvilke tanker sitter jeg så igjen med etter at prosjektet er i havn? Det kan synes som om deltakerne i gruppetiltak får en ekstra ”gevinst” i forhold til dem som følges opp individuelt. For det første opplever de i gruppetiltaket å ha et mer variert program. De får større muligheter for diskusjoner og refleksjon og stifter nye bekjenskaper både blant ansatte og andre deltakere. Det er også de i gruppetiltaket som helt klart rapporterer det videste nettverket. Fellesskapet gir støtte som igjen kan bidra til optimisme og handling i eget liv. Selv om ikke gruppetiltaket gir noen eksempler på

kollektiv handling som står sentralt i samfunnsarbeid, er det mange eksempler på at det skjer ”community building” som også står sentralt i samfunnsarbeid. Kanskje kan den bevisstgjøringen som finner sted i tiltaket stimulere til kollektiv handling på et senere tidspunkt?

Det er også verd å nevne at også forholdet mellom ansatte i Nav og deltakerne får en annen karakter i gruppetiltaket. Selv om maktspektet alltid vil være tilstede får man likevel en tettere og mer likeverdig relasjon når deltakere og ansatte møtes på en mer uformell arena. Fordi man treffes ofte blir man bedre kjent og får en større innsikt i deltakerens situasjon enn det som er tilfelle når en sitter ansikt til ansikt på et NAV-kontor. De ansatte får også kjennskap til hvilke felles utfordringer deltakerne står overfor, og kanskje nettopp derfor er det lettere å se de barrierene som ligger i veien for deltakerens ve og vel. Det er lett å miste av synet helheten når man som sosialarbeider møter klienter hver for seg. Det er også lett å bli individfokusert fordi kunnskapen om klienten er så fragmentert.

Jeg vil ikke på noen måte glorifisere det som skjer i gruppetiltaket. Det å få folk til å handle kollektivt og enes om viktige spørsmål som angår dem er heller ingen enkel sak. Kanskje utfordringen er ekstra stor i denne gruppen fordi menneskene som møter der er så forskjellige og har så ulikt utgangspunkt. Det er også et poeng at det kan være vanskelig å mobilisere de involverte, fordi gruppen til stadighet forandres i forhold til hvem som møter til enhver tid. Sissel Seim som foretok en undersøkelse på fattighuset viste nettopp hvor vanskelig det var å mobilisere de fattige, selv om de hadde et felles mål (Seim and Harsløf 2008).

Det som blir en stor utfordring i kvalifiseringsprogrammet fremover er at den muligheten som ligger i loven i forhold til fleksibilitet i programmet faktisk blir tatt i bruk. Det er nettopp disse *kan* tiltakene som utgjør den store forskjellen i innhold sett i forhold andre tiltak brukt overfor denne gruppen. Jo mer ”skreddersøm” og jo større sannsynlighet for økt deltakelse. Det kan godt være slik at det bare er et arbeidsrettet tiltak i programmet, men da må det være fordi det er riktig ut fra denne deltakerens behov. Hvis manglende innhold i timeplanen derimot skyldes at man ikke har klart å skreddersy en timeplan stiller saken seg annerledes. Har man brukt nok tid sammen med deltakeren slik at vi vet hva behovet er? Har veiledere og ansatte i NAV nok kunnskap

om de tiltak som kan benyttes? Er det slik at veiledere i stor grad benytter seg av rene arbeidsmarkedstiltak fordi mangel på tid og kreativitet står i veien for den ideelle ”skreddersøm”? Jeg skal ikke gi noen svar på disse spørsmålene, men vil tro at disse spørsmålene er noe veiledere i kvalifiseringsprogrammet kjenner seg igjen i.

Hvis vi tar utgangspunkt i Dominellis resonnement vil det være av avgjørende betydning at det i starten av programmet brukes tid på å komme frem til hva som er viktig for deltakeren og hvilke ønsker han eller hun har for fremtiden. Det blir viktig å få frem ulike meninger, forhandle om løsninger og ikke minst være åpen i forhold til det maktforholdet som er til stede i situasjoner der profesjonelle, meningsfulle andre og individer agerer i et samarbeid. Forhandlinger som pågår påvirker alle parter i en situasjon, og det er ikke slik at sosialarbeideren er den som har all makt mens den som har bedt om hjelp er fullstendig maktesløs. Alle parter må inngå premisser for at mål skal kunne realiseres (Dominelli 2002:87).

Veiledere må være kreativ og ikke minst kritisk til den praksis som finner sted ved de ulike NAV kontor. Den individuelle tilnærmingen i sosialt arbeid, som har vært den dominerende diskurs i mang tiår, bør vike plassen for andre alternative måter å jobbe på. Skal sosialarbeidere ta i bruk hele sitt mandat må man i langt større grad sette fokus på de livsbetingelsene mennesker lever under. De profesjonelle må ta inn over seg den styrken som fellesskapet kan gi og legge til rette for at sosialklienter kan møtes på en felles arena.

Konklusjonen må være at deltakelse i kvalifiseringsprogrammet kan påvirke vilkår for deltakelse på ulike arenaer, både i et individuelt og gruppebasert tiltak, noe jeg har vist mange eksempler på. Dette er imidlertid ikke nok til å få mennesker ut av fattigdommen. Det hjelper lite med økt bevissthet hvis årsaken til at man ikke får jobb er et ekskluderende arbeidsmarked. De profesjonelle kan være en katalysator som jobber med, og ikke for, og som kan bruke sin kompetanse til påvirke beslutninger både på kommunalt og nasjonalt nivå. Vi må som Dominelli påpeker sette fokus på kompleksiteten i menneskers situasjon, det vil si at vi må ta hensyn til ikke bare individuelle forhold, men også bruke vårt mandat til å påvirke, nettverk, lokalsamfunn og politiske beslutninger (Dominelli 2002:24). For å bruke Ledwith sine ord. Vi som

sosialarbeidere skal ikke bare forstå den verden vi lever i, men bruke vår forståelse til å forandre. Det mangler ikke på utfordringer som sosialarbeidere sammen med brukere kunne ta tak i.

Jeg har i likhet med deltakerne i denne studien også gjennomgått bevisstgjøringsprosesser knyttet til min egen praksis. Jeg er blitt konfrontert med mange nye perspektiver på hvordan vi kan bistå våre brukere av velferdssystemet, som har røkket ved mine tidligere oppfatninger. Denne kunnskapen skal jeg ikke sette i bokhyllen, men den skal spres ut til kollega og tas aktivt i bruk. For å bruke Freire sine ord, ingen sann refleksjon uten handling.

Referanser:

- Arbeidsdepartementet (2002 - 2003). Stortingsmelding nr.6 Tiltaksplan mot fattigdom. Arbeidsdepartementet. Oslo.
- Arbeidsdepartementet (2004-2005). St.prp.nr.46 Ny arbeids- og velferdsforvaltning. Arbeidsdepartementet. Oslo.
- Arbeidsdepartementet (2006-2007). Handlingsplan mot fattigdom. Vedlegg til St.prp. nr. 1. Arbeidsdepartementet. Oslo.
- Arbeidsdepartementet (2006-2007). Ot.prp.nr.70. Arbeidsdepartementet. Oslo.
- Arbeidsdepartementet (2006- 2007). Stortingsmelding 9. Arbeid, velferd og inkludering. A.-o. inkluderingsdepartementet. Oslo.
- Arbeidsdepartementet (2009). Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen. Arbeidsdepartementet. Oslo.
- Arnstein, S. (1969). "A Ladder Of Citizen Participation." Journal of the American Planning Association, 35-4, 216 - 224.
- Askheim, O. P., B. Starrin, et al. (2007). Empowerment: i teori og praksis. Oslo, Gyldendal akademisk.
- Bolvig, I., P. Jensen , et al. (2003). The Employment effects of Active Social Policy, IZA Germany.
- Bryn, M. D. (2008). Kvalifiseringsprogrammet - rett medisin mot sosialhjelpsavhengighet?, Masteroppgave, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Chambers, R. (2006). "What is Poverty? Who asks? Who answers?" In International Poverty Centre, s. 3 - 5.
- Crow, G. (2005). The art of sociological argument. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Dominelli, L. (2002). Anti-oppressive social work theory and practice. Basingstoke, Hampshire [England], Palgrave Macmillan.
- Eriksen, R. E. (2007). Hverdagen som sosialklient: Mestring i et (bruker)medvirkningsperspektiv. Trondheim, NTNU.
- Fangen, K. (2004). Deltagende observasjon. Bergen, Fagbokforlaget.
- Feiring, E. (2006). "Demokrati og rettsliggjøring." I tidsskrift for samfunnsforskning 4-2006 Årgang 47 s. 575-586.
- Fløtten, T. (2003). "Hvordan har de fattige det?" Samfunnsspeilet 6/2003 s. 3.
- Fløtten, T. and A. W. Pedersen (2008). Fattigdom som mangel på sosialt aksepterte levekår. Resultater fra en spørreundersøkelse. i Fattigdommens dynamikk. I. Harsløf, Sissel Seim. Oslo, Universitetsforlaget.
- Freire, P. (1999). De undertryktes pedagogikk. Oslo, Gyldendal Akademisk.
- Fryer, D. (1997). "Internasjonal perspective on youth unemployment and mental health: some central issues." Journal of Adolescence: 334-342.
- Gilje, N. and H. Grimen (1993). Samfunnsvitenskapenes Forutsetninger. Innføring i samfunnsvitenskapenes vitenskapsfilosofi. Oslo, Universitetsforlaget.
- Goffman, E. (1968). Stigma: notes on the management of spoiled identity. Harmondsworth, Penguin.
- Goffman, E. (1992). Vårt rollespill til daglig: en studie i hverdagslivets dramatik. Oslo, Pax forlag.
- Goffman, E. (2010). Relations in public: microstudies of the public order. New Brunswick, N.J., Transaction Publishers.
- Grimen, H. (2004). Samfunnsvitenskapelige tenkemåter. Oslo, Universitetsforlaget.
- Grønmo, S. (2004). Samfunnsvitenskapelige metoder. Bergen, Fagbokforlaget.
- Gurgens, R. and G. Ramsdal (2010). Ungdom som har falt utenfor arbeidslivet. Utfordringer og virkemidler i arbeidet med ungdom i KVP. KVP konferansen i Trømsø 13.10.10.

- Halvorsen, K., Ed. (1996). Mestring av marginalitet: å leve og overleve som sosialklient. Oslo, Cappelen akademisk forlag.
- Hansen, H. (2009). "Kvalifiseringsprogrammet - nye muligheter for fattige?" Masteroppgave i helsefremmende arbeid og helsepsykologi.
- Harsløf, I. and S. Seim (2008). Fattigdom i en norsk velferds kontekst. : i Fattigdommens dynamikk. S. Seim, Harsløf, Ivan (red): s. 13-33.
- Helgøy, I., N. Kildal, et al. (2010). Mot en ny yrkesrolle i Nav? Rokkan Senter for flerfaglige samfunnsstudier. Bergen.
- Helsedirektoratet (2010). Sosial kapital - teorier og perspektiver. Oslo, Aktiv trykk AS.
- Highmore, B. (2002). The everyday life reader. London, Routledge.
- Hjelmtveit, V. (2008). Langvarig økonomisk sosialhjelp i barnefamilier: fattigdomsfelle for foreldre og barn? : i Fattigdommens dynamikk. I. Harsløf and S. Seim. Oslo, Universitetsforlaget.
- <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/aktuelt/nyheter/2010/Arbeidsministeren-apnet-2010.html?id=594996>.
- Hutchinson, G. S. (2003). Samfunnsarbeid i sosialt arbeid. Oslo, Gyldendal akademisk.
- Hutchinson, G. S. (2004). "Samfunnsarbeid - undervurdert som arbeidsmåte?" Nordisk sosialt arbeid nr.3: 32-42.
- Hvinden, B. and H. Johansson (2007). Citizenship in Nordic welfare states: dynamics of choice, duties and participation in a changing Europe. London, Routledge.
- Ife, J. and F. Tesoriero (2006). Community development: community-based alternatives in an age of globalisation. Frenchs Forest, Pearson Education Australia.
- Jenkins, R. (2008). "Erwing Goffan: A major theorist of power." Journal of Power 1:2 157 - 168(Online publication).
- Johansson, H. and B. Hvinden (2007). Nordic activation reform in a European context. : i Cityzenship in the nordic welfare states (red). J. Håkon and H. Bjørn. New York, Routledge.
- Kvale, S., S. Brinkmann, et al. (2009). Det kvalitative forskningsintervju. Oslo, Gyldendal Akademisk.
- Langeland, E. (2010). Salutogene samtalegrupper. i Læring og mestring. A. Lerdal and M. S. Fagermoen. Oslo, Gyldendahl Akademisk.
- Ledwith, M. (2005). Community development: a critical approach. Bristol, UK, Policy Press.
- Legard, S., A. Scaffit, et al. (2009). "Evaluering av Kvalifiseringsprogrammet Underveisrapport." Arbeidsforskningsinstituttet.
- Linden, K. (2004). "Empowerment eller evidens - spenningsfeltet innom sosialt arbete." Nordisk sosialt arbeid nr.3: 67-76.
- Lorentzen, T. (2007). Kunnskapsstatus for sosialhjelpsforskningen. Oslo, FAFO.
- Malterud, K. (2003). Kvalitative metoder i medisinsk forskning: en innføring. Oslo, Universitetsforlaget.
- Minkler, M. (2005). Community organizing and community building for health. New Brunswick, N.J., Rutgers University Press.
- Naper Ohrem, S., K. van der Wel, et al. (2008). Arbeidsmarginalisering og fattigdom blant langtidsmottakere av sosialhjelp i 1990 - 2005. : i Fattigdommens dynamikk s. 80-110. I. Harsløf, Sissel Seim (red). Oslo, Universitetsforlaget.
- Nilssen, E. and N. Kildal (2009). "New Contractualism in Social Policy and then Norwegian Fight against Poverty and Social Exclusion." : in Ethics and Social Welfare: 3:3, 303 - 321.
- Omsorgsdepartementet, H. o. (2010-2011). Proposisjon 1 S (forslag til stortingsvedtak). H. o. Omsorgsdepartementet. Oslo.
- Poletta, F. and J. M. Jasper (2001). Collective Identity and Social Movements. New York, Department of Sociology, Columbia University
- Ravneberg, B. (2004). Økonomiske insentiv i arbeidslinjen , virker det? Evaluering av forsøksordning med kvalifiseringsstønad i "Prosjekt Amalie" i Åsane. Bergen Stein Rokkan senter, Universitetet i Bergen.

- Reichborn-Kjennerud, K. (2009). En ny mulighet- brukernes opplevelse av Kvalifiseringsprogrammet i NAV, Arbeidsforskningsinstituttet: 1-34.
- Scafft, A., T. Skardhamer, et al. (2010). Ny evaluering av Tiltakssatsingen for sosialhjelpsmottakere, Arbeidsforskningsinstituttet.
- Seim, S. and I. Harsløf (2008). Fattigdommens dynamikk: perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet. Oslo, Universitetsforlaget.
- Slettebø, T., E. Brodtkorb, et al. (2009). Krems kurs i endringsmetode: beskrivelse og evaluering av nye metoder for avklaring omdeltakelse i kvalifiseringsprogrammet. Oslo, Diakonhjemmet høgskole.
- Solheim, L. J. (1996). Sosialhjelp og vern av sjølrespekten. Mestring av marginalitet. K. Halvorsen. Oslo, Cappelen Akademisk Forlag.
- SSB (2009). Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper. Rapport 3/2010. Oslo.
- SSB (2011). "Materielle og sosiale mangler. Utslag av fattigdom. Rapport 28/2011."
- Starrin, B. and R. Rønning (2009). Sosial kapital i et velferdsperspektiv: om å forstå og styrke utsatte gruppers sosiale forankring. Oslo, Gyldendal akademisk.
- Sudmann, T. and K. Henriksbø (2009). Hva kan samfunnsarbeid være i 2009? Fremtidens utdanninger i sosialt arbeid i Norden. Bøddø 6. til 8. august 2009, Nordiske Sosialhøgskole komite.
- Terum, L. I. (2003). Portvakt i velferdsstaten. Om skjønn og beslutninger i sosialtjenesten. Oslo, Kommuneforlaget.
- Underlid, K. (1992). Arbeidslaus. Oslo, Samlaget.
- Underlid, K. (2005). Fattigdommens psykologi: oppleving av fattigdom i det moderne Noreg. Oslo, Samlaget.
- Underlid, K. (2006). "Velderdskontrakter - sosialpolitisk nyvinning eller tilbakesteg?" Tidsskrift for norsk psykologforening: s 1079-1080.
- Underlid, K. (2009). Sosial rettferd: fattigdom og rikdom i det moderne Noreg. Oslo, Samlaget.
- Wel, K. v. d., E. Dahl, et al. (2006). Funksjonsevne blant langtidsmottakere av sosialhjelp. Oslo, HIO- rapport 2006 nr. 29 Høgskolen i Oslo.

Vedlegg 1. Informasjonsskriv med samtykke i forbindelse med henvendelse til utvalget

Jeg er masterstudent i samfunnsarbeid ved Høgskolen i Bergen og skal nå begynne på den avsluttende masteroppgaven. Temaet for oppgaven er kvalifiseringsprogrammet og hvordan aktiviteter i kvalifiseringsprogrammet kan bidra til økt deltakelse. Jeg er også interessert i hvordan deltakerne selv opplever det å være i et kvalifiseringsprogram.

For å finne ut av dette ønsker jeg å intervjuere deltakere ved 3 ulike sosialkontor i Bergen. Samlet er det ønskelig med 8 informanter.

I tillegg vil jeg være til stede ved et gruppebasert tiltak i en bydel i 2 uker for å få en nærmere forståelse av tiltakets innhold.

Spørsmålene i intervjuene vil handle om følgende:

- Generelle spørsmål om sosial status, utdanning helse etc.
- Innhold i kvalifiseringsprogrammet
- Grad av innflytelse
- Betydning av fellesskap

Intervjuene vil bli tatt opp på bånd som vil bli slettet etter at oppgaven er innlevert innen utgangen av 2011. Opplysningene som innhentes vil bli behandlet konfidensielt og ingen enkeltpersoner vil kunne kjenne seg igjen i den ferdige oppgaven. Det er frivillig å delta og du kan når som helst trekke deg fra undersøkelsen uten at du trenger å begrunne dette nærmere.

Dersom du kunne tenke deg å være med på intervjuene kan du returnere vedlagte samtykkeerklæring. Har du spørsmål ta kontakt med Turid Elgaaen på telefon 45 47 35 34 eller sende en e-post til turidelgaaen@hotmail.com

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, NSD.

SAMTYKKEERKLÆRING

Jeg har mottatt skriftlig og muntlig informasjon, og er villig til å delta på intervjuet.

.....
.....

Sted og dato

Deltakers underskrift

Tlf:

Student:

Veileder:

Turid Elgaaen

Even Nilssen

Tlf. 45473534

Tlf. 55589766

e-post turid.elgaaen@hotmail.com

even.nilssen@uni.no

Vedlegg 2. Informasjonsskriv i forbindelse med deltakende observasjon i et gruppetiltak.

Jeg er masterstudent i samfunnsarbeid ved Høgskolen i Bergen og skal nå begynne på den avsluttende masteroppgaven. Temaet for oppgaven er kvalifiseringsprogrammet og hvordan aktiviteter i kvalifiseringsprogrammet kan bidra til økt deltakelse. Jeg er også interessert i hvordan deltakerne selv opplever det å være i et kvalifiseringsprogram.

I denne forbindelse ønsker jeg å være tilstede ved et gruppebasert tiltak i en uke for å se nærmere på hvordan tiltaket fungerer (jeg var tidligere i høst ved hospitering ved det samme tiltaket, men hadde den gang rollen som hospitant). Fokuset mitt vil være betydningen av fellesskapet i gruppen, kommunikasjon mellom deltakerne med mer.

Jeg skal også intervju 8 enkeltpersoner i kvalifiseringsprogrammet fordelt på 3 ulike sosialkontor.

Dataene jeg innhenter vil være i form av notater som vil bli slettet etter at oppgaven er innlevert innen utgangen av 2011. Opplysningene som innhentes vil bli behandlet konfidensielt og ingen enkeltpersoner vil kunne kjenne seg igjen i den ferdige oppgaven. Det er frivillig å delta. Hvis det er slik at du ikke ønsker å bli observert er det bare å gi beskjed til undertegnede eller en ansatt ved tiltaket.

Har du spørsmål, ta kontakt med Turid Elgaaen på telefon 45 47 35 34 eller send en e-post til turidelgaaen@hotmail.com

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, NSD.

Med vennlig hilsen

Turid Elgaaen

Student:

Turid Elgaaen

Tlf. 45473534

e-post turid.elgaaen@hotmail.com

Veileder:

Even Nilssen

Tlf. 55589766

even.nilssen@uni.no

Vedlegg 3. Intervjuguide

Innledende informasjon:

- Jeg er masterstudent ved Høgskolen i Bergen – masterstudie i samfunnsarbeid.
- Min problemstilling er å se nærmere på om deltakelse i kvalifiseringsprogrammet kan bidra til å påvirke vilkår for deltakelse på andre arenaer i samfunnet.
- Utvalget er 8 informanter ved 3 sosialkontor i Bergen.
- Jeg har taushetsplikt og alt du sier vil bli anonymisert. Intervjuet blir tatt opp på bånd, men opptaket vil bli slettet etter bruk. Oppgaven kan bli tilgjengelig i noen databaser.
- Husk at det ikke er noe svar som er rette eller gale. Det er **din** opplevelse og oppfatning jeg er ute etter. Ta deg god tid og gi beskjed hvis du ikke helt forstår spørsmålet. Jeg kan da omformulere eller utdype. Det er fint om kan svare så detaljert og uttømmende som mulig på hvert spørsmål.
- Informere og signere samtykkeerklæring og gjøre oppmerksom på at en kan trekke seg fra intervjuet underveis.
- Evt. spørsmål?

Bakgrunnsinformasjon:

Alder og kjønn:

Sivil status:

Økonomisk situasjon: (hvor mange har du økonomisk ansvar for ?)

Lengde på stønadperiode forut for oppstart i KVP:

Tidsperiode på når en **sist** var i arbeid, skole eller andre tiltak

Antall måneder i KVP?

Tiden i forkant av oppstart:

På hvilken måte fikk du kjennskap til kvalifiseringsprogrammet? Når, fra hvem og hvor?

Kan du si noe om førsteinntrykket når du fikk presentert innholdet i programmet. Hva var det første du tenkte på da du hørte om det.

Hvem tok initiativet når du søkte om deltakelse i programmet? Var det din ide eller noen annens?

Hvorfor valgte du å søke?

Opplevde du det som valgfritt å søke?

Hva tror du hadde skjedd hvis du ikke hadde hatt lyst til å delta men saksbehandleren hadde ønsket det?

Programinnhold:

Kan du fortelle meg hvordan en uke i ser ut for deg i programmet og i fritiden?

Hvem er det som har laget ukeplanen akkurat slik? Er det deg eller noen andre.

Har alle ukene vært like fra du startet? Når forandret du den og hvorfor?

Hvem er det som bestemmer hvordan timeplanen skal se ut? Du selv eller andre?

Opplever du dette tiltaket som forskjellig fra andre tiltak du har vært med på tidligere? I så fall, hva er annerledes?

Kontakt med sosialtjenesten/veileder

Møtes dere på andre måter nå som du er med KVP? – tid, sted, hvor ofte

Snakker dere om andre ting?

Har noe forandret seg – hva?

Nettverk/sosiale relasjoner:

Kjente du noen som var med i kvalifiseringsprogrammet før du selv begynte?

Har du fått nye bekjente/venner gjennom KVP som du treffer utenom tiden i selve programmet?

Har du fått nye venner/kontakter på arbeid, skole, organisasjoner, fritidsaktiviteter eller liknende etter at du begynte i KVP?

Har du gjennom deltakelse i kvalifiseringsprogrammet blitt kjent med flere som du også treffer i andre sammenhenger?

Har du gjennom kvalifiseringsprogrammet skaffet deg nye relasjoner på andre arenaer i samfunnet som for eksempel arbeid, skole, organisasjoner, fritidsaktiviteter eller liknende?

Hva tror du venner/bekjente/familie tenker om at du deltar i KVP? Har noen sagt noe direkte til deg?

Hvordan opplever du selv det å være deltaker i programmet?

Tanker om KVP

Om du kunne planlagt KVP selv, hvordan ville du det skulle vært? Hva er det beste med KVP i dag – hva kan bli bedre?

Hva er det verste med KVP i dag – hva kan bli verre?

Hvordan bør KVP være for at du skal få det slik du ønsker å ha det?

Hva kan saksbehandlerne gjøre annerledes? Hva bør de fortsette med?

Hva kan du gjøre annerledes?

Hva er målet ditt

Vedlegg 4. Godkjenning fra norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS
NORWEGIAN SOCIAL SCIENCE DATA SERVICES

Harald Hårlagres gate 29
N-5007 Bergen
Norway
Tel: +47-55 58 21 17
Fax: +47-55 58 96 50
nsd@nsd.uib.no
www.nsd.uib.no
Org.nr. 985 321 884

Even Nilssen
Avdeling for helse- og sosialfag
Høgskolen i Bergen
Postboks 7030
5020 BERGEN

Vår dato: 30.08.2010

Vår ref: 24517 / 2 / MSS

Deres dato:

Deres ref:

KVITTERING PÅ MELDING OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 04.06.2010. All nødvendig informasjon om prosjektet forelå i sin helhet 26.08.2010. Meldingen gjelder prosjektet:

24517

På hvilken måte kan kvalifiseringsprogrammet bidra til økt deltakelse på andre/nye arenaer i samfunnet?

Behandlingsansvarlig

Høgskolen i Bergen, ved institusjonens overste leder

Daglig ansvarlig

Even Nilssen

Student

Turid Elgaaen

Personvernombudet har vurdert prosjektet og finner at behandlingen av personopplysninger er meldepliktig i henhold til personopplysningsloven § 31. Behandlingen tilfredsstiller kravene i personopplysningsloven.

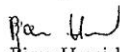
Personvernombudets vurdering forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i meldeskjemaet, korrespondanse med ombudet, vedlagte prosjektvurdering - kommentarer samt personopplysningsloven/-helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, http://www.nsd.uib.no/personvern/forsk_stud/skjema.html. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://www.nsd.uib.no/personvern/prosjektoversikt.jsp>.

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 31.08.2011, rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen

Bjørn Henrichsen

Marie Strand Schildmann

Kontaktperson: Marie Strand Schildmann tlf: 55 58 31 52
Vedlegg: Prosjektvurdering
Kopi: Turid Elgaaen, Hopsåsen 23 B, 5232 PARADIS

Avdelingskontorer / District Offices:

OSLO: NSD, Universitetet i Oslo, Postboks 1055 Blindern, 0316 Oslo. Tel: +47-22 85 52 11. nsd@uio.no

TRONDHEIM: NSD, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. Tel: +47-73 59 19 07. kyrr.svarva@svt.ntnu.no

TROMSØ: NSD, SVF, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tel: +47-77 64 43 36. nsdmaa@svt.uib.no

